

सामुदायिक रेडियोमा तामाङ भाषाको प्रभावकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजशास्त्र संकाय
पत्रकारिता तथा आमसञ्चार केन्द्रीय विभाग
रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

पत्रकारिता तथा आम सञ्चार केन्द्रीय विभाग
स्नातकोत्तर तह दोस्रो बर्षको लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधकर्ता:

भक्त बहादुर स्याङतान

त्रिवि रजिष्ट्रेशन नं :- ६-१-४०-२३३-९८

२०६९

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजशास्त्र संकाय पत्रकारिता तथा आमसञ्चार केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तहका छात्र **भक्तबहादुर स्याङतानले** 'सामुदायिक रेडियोमा तामाङ भाषाको प्रभावकारिता' शीर्षकमा शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो । यस शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालयको आवश्यक ढाँचाबमोजिम नै प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्र परीक्षणका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
परशुराम खरेल

(शोधपत्र निर्देशक)

पत्रकारिता तथा आमसञ्चार केन्द्रीय विभाग
प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौं ।

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत पत्रकारिता तथा आमसञ्चार विषय अन्तरगत स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिका लागि **भक्तबहादुर स्याङतान**द्वारा प्रस्तुत 'सामुदायिक रेडियोमा तामाङ भाषाको प्रभावकारिता' विषयक शोधपत्र आमसञ्चार विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिको लागि उचित ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

.....
परशुराम खरेल
(शोध निर्देशक)

.....
गोकुल पोखरेल
(वाच्य निर्देशक)

.....
परशुराम खरेल
(विभागीय प्रमुख)

कृतज्ञता

कुनै पनि अध्ययन र अनुसन्धान एकलो प्रयासबाट मात्र सम्भव हुन सक्दैन । यस शोधकार्य पूरा गर्ने क्रममा मैले विभिन्न व्यक्तित्वहरूको सहयोग र सुभावा पाएँ । जसमा यस शोधका निर्देशकको महत्वपूर्ण भूमिका र मार्गनिर्देशन रह्यो । जसका लागि मेरा गुरु तथा यस शोधका निर्देशक प्राध्यापक परशुराम खरेलप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । कार्य व्यस्तताको बावजुद उहाँले अध्ययनको सिलसिलामा दिनुभएको निर्देशन, सुभावा तथा प्रोत्साहन मेरा लागि सदा स्मरणीय रहनेछ, जसले भोलिको दिनमा यस प्रकारका अन्य सामाजिक अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्न थप ऊर्जा मिल्नेछ । त्यस्तै आमसञ्चार तथा पत्रकारिता विषयको अध्ययन प्रारम्भ गर्दा देखि आजसम्म सधैं महत्वपूर्ण सुभावा तथा सल्लाह दिनु हुने त्रिभुवन विश्वविद्यालय आमसञ्चार तथा पत्रकारिता केन्द्रीय विभागका प्राध्यापकहरू चिरञ्जीवी खनाल, बन्नी पौड्याल, प्रवलराज पोखरेल, लालदेउसा राईप्रति पनि आभारी छु ।

यस शोधकार्यका लागि आवश्यक पर्ने सूचना र जानकारी जुटाउन सहयोग गर्नु हुने मार्टिन चौतारीका सम्पूर्ण व्यक्तित्वहरू, अध्ययनका लागि सामग्री उपलब्ध गराइदिने रेडियो शैलुङका सुमित्रा थोकर, रेडियो सिन्धुका सुनिता लामा, रेडियो सिन्धुलीगढीका काजीमान थिङ, रेडियो नमोबुद्धका हिरामान बल, रेडियो सगरमाथाका बुद्ध योजनलाई धन्यवाद । यसैगरी उक्त क्षेत्रका रेडियो श्रोताहरू, संस्थागत प्रतिनिधिहरू, तामाङ सञ्चार समूहका अध्यक्ष जगतमान दोङ, पत्रकार फूलमान वल, सुनिल लामा, अध्ययनकर्ता अजितमान तामाङ प्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

अध्ययनका बखत सल्लाह सुभावा दिने सामुदायिक रेडियो सहयोग केन्द्रका प्रमुख तथा सामुदायिक रेडियो विश्व सङ्गठन दक्षिण एसियाका उपाध्यक्ष रघु मैनाली, अध्ययनकर्ता तथा सहजकर्ता विक्रम सुब्बा, यादव चापागाईं, अनुसन्धानकर्ता तुलसा वाईवाप्रति पनि आभारी छु ।

भक्तबहादुर स्याङतान

विषय सूची

विवरण	पृष्ठ
अध्याय - एक : शोध परिचय	१-११
१.१. विषय प्रवेश	१
१.२. शोधको समस्या	२
१.३. शोधको उद्देश्य	२
१.४. अनुसन्धानको महत्व	३
१.५. अध्ययनको सीमा	४
१.६. परिकल्पना	६
१.७. सामग्री सङ्कलन विधि	६
१.७.१ प्रत्यक्ष अवलोकन	७
१.७.२ अन्तर्वार्ता	८
१.७.३ प्रश्नावली सर्वेक्षण	८
१.७.४ कार्यक्रम सर्वेक्षण	९
१.७.५ पुस्तकालयीय श्रोत	९
१.७.६ अध्ययनको सैद्धान्तिक पूर्वाधार	१०
१.८. शोध प्रबन्धको रूपरेखा	१०
अध्याय-दुई : पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा	१२-२३
२.१. विषय प्रवेश	१२
२.२. तामाङ भाषाको प्रकाशन विकास	१२
२.२.१. राष्ट्रिय दैनिकमा तामाङ भाषा	१३
२.२.२. तामाङ भाषामा प्रकाशित पत्रपत्रिकाहरू	१३
२.३. प्रसारण माध्यममा तामाङ भाषा	१४
२.३.१. टेलिभिजन माध्यममा तामाङ भाषा	१५

२.३.२. अनलाइन माध्यममा तामाङ भाषा	१६
२.४. पूर्वसाहित्यको समीक्षा	१८
२.५. निष्कर्ष	२२
अध्याय - तीन : सैद्धान्तिक पर्याधार	२४-३४
३.१. विषय प्रवेश	२४
३.२. सञ्चारका सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि	२५
३.३. सञ्चार र सामाजिक उत्तरदायित्व	२५
३.४. सामुदायिक सञ्चार सिद्धान्त	२६
३.५. नेपालमा सामुदायिक रेडियो	२७
३.६. सामुदायिक रेडियोमा कार्यक्रम मापदण्ड	२९
३.७. निष्कर्ष	३३
अध्याय - चार : सामुदायिक रेडियोमा तामाङ भाषा र विषयवस्तु	३५-४९
४.१. विषय प्रवेश	३५
४.२. सामुदायिक रेडियोमा तामाङ भाषा	३५
४.३. अध्ययन क्षेत्रमा तामाङ भाषीको संख्या	३७
४.४. सामुदायिक रेडियोमा तामाङ भाषालाई दिएको प्राथमिकता	३८
४.५. कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुहरू	३९
४.६. कार्यक्रममा समुदायको सहभागिता	४५
४.७. कार्यक्रमको प्रभावकारिता	४६
४.८. निष्कर्ष	४८
अध्याय - पाँच : कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तु विश्लेषण	५०-७०
५.१. विषय प्रवेश	५०
५.१.१. समाचार तथा सूचनामूलक	५१
५.१.२. शिक्षा तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम	५१
५.१.३. समुदायको सहभागिता	५१
५.२. रेडियो कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुको विश्लेषण	५२

५.३. कार्यक्रमप्रति राखेका धारणाहरुको विश्लेषण	५२
५.४. स्रोता सर्वेक्षण तथ्याङ्क	५९
५.५. कार्यक्रमले समेट्न नसकेका विषयहरु	६६
५.६. कार्यक्रम निरन्तरताका लागि समस्याहरु	६७
५.७. समाधानका उपायहरु	६८
५.८. निष्कर्ष	६९
अध्याय - छ : सारांश र निष्कर्ष	७१-७६
६.१. विषय प्रवेश	७१
६.२. शोध प्रबन्धको अध्यायगत सार	७१
६.३. शोधको निष्कर्ष	७४
६.४. भावी शोधका लागि सुझाव	७६

सन्दर्भ सामग्री

परिशिष्टहरु

१. सर्वेक्षण प्रश्नावली
२. अध्ययनका क्रममा लिएका तस्वीरहरु
३. अध्ययनका क्रममा अन्तर्वार्ता लिएका व्यक्तिहरुको नामवली
४. रेडियोमा तामाङ भाषाका कार्यक्रम सञ्चालकहरुको नामावली र सम्पर्क नम्बर

अध्याय : एक

शोध परिचय

१.१. विषय प्रवेश

नेपालका विभिन्न ५९ आदिवासी जनजातिमध्ये तामाङ जाति पनि एक हो । राष्ट्रिय जनगणना २०५८ को तथ्याङ्कअनुसार तामाङहरूको जनसंख्या १२ लाख ८२ हजार तीनसय ४ देखिन्छ । तर, तामाङहरूको संख्या यो भन्दा बढी भएको तामाङहरूको दावी रहेको देखिन्छ । तामाङ जाति जनसंख्याको हिसाबले नेपालको पाँचौं ठूलो समुदाय र आदिवासी जनजातिहरूमध्ये तेस्रो स्थानमा रहेको देखिन्छ । २०६८को जनगणना अनुसार हाल नेपालमा २ करोड ६४लाख ९४ हजार ५ सय ४ (२,६४,९४,५०४) रहेका छन् (कान्तिपुर दैनिक, मंसिर १२, २०६९, पृष्ठ १) ।

नेपालको मध्यमाञ्चल विकासक्षेत्र (काभ्रेपलाञ्चोक, सिन्धुपाल्चोक, रामेछाप, सिन्धुली, दोलखा, मकवानपुर, ललितपुर, रसुवा, नुवाकोट, धादिङलगायतका जिल्लाहरूमा तामाङ समुदायको बाहुल्य रहेको पाइन्छ । बसोवासका हिसाबले तामाङ समुदाय नेपालको ७५ वटै जिल्लामा छरिएर रहेका देखिन्छ । आदिकालदेखि नेपालका विभिन्न स्थानमा बस्दै आइरहेका तामाङ जातिको आफ्नै भाषा, साहित्य, संस्कृति र रीतिरिवाज रहेको पाइन्छ ।

तामाङ जातिको भाषा भोटवर्मेली परिवारअर्न्तगतको भाषा रहेको पाइन्छ । कुल तामाङ जनसंख्याको ९२ प्रतिशतले बोल्ने यो भाषा लेख्य रूपमा भने मतमतान्तर रहेको पाइन्छ । यो भाषा पुस्तौदेखि बोलीचालीमा जीवित रहेको पाइन्छ । यो अर्थमा यो भाषालाई पछिल्लो चरणमा बचाउने र फैलाउने काममा रेडियो माध्यमको महत्वपूर्ण योगदान रहेको देखिन्छ । तत्कालीन समय (सन् २००१)मा श्री ५ को सरकारले सङ्कलन गरेको तथ्यांकअनुसार तामाङ भाषा नेपालका पहाडी क्षेत्रमा नेपाली (खस)पछिको दोस्रो प्रमुख भाषा भएको देखिन्छ । यो भाषा मकवानपुर र रसुवा जिल्लामा पहिलो स्थानमा नुवाकोट, सिन्धुपाल्चोक, धादिङ, रामेछाप, सिन्धुली, काभ्रे र दोलखा दोस्रो स्थानमा र तेह्रथुम, भोजपुर, संखुवासभा, ओखलढुंगा, पाँचथर, बारा, भक्तपुर, ललितपुर, काठमाडौं, उदयपुर, लमजुङ, सर्लाही, चितवन आदि जिल्ला तेस्रो स्थानमा रहेको पाइन्छ (रेडियोमा तामाङ भाषा, २०६२, पृष्ठ ७) ।

तामाङ जातिको बाहुल्य रहेको क्षेत्रबाट प्रसारित सामुदायिक रेडियोहरूमा तामाङ कार्यक्रमहरू कसरी प्रसारण भइरहेको छ ? कार्यक्रम उत्पादनमा समुदायको सहभागिता के कस्तो रहेको छ ? र, प्रसारित कार्यक्रमहरूले समुदायमा कस्तो प्रभाव पारिरहेका छन् ? यीनै विषयहरूलाई प्रस्तुत शोधप्रबन्धमा सामुदायिक रेडियो कार्यक्रम मापदण्डअनुसार विश्लेषण गरिएको छ ।

१.२. शोधको समस्या

विभिन्न जिल्लाहरूमा स्थापना भएका सामुदायिक रेडियोहरूमा तामाङ भाषाका कार्यक्रमले स्थान पाएसँगै सञ्चालनमा रहेका ती कार्यक्रमहरू लक्षित समुदायमा निकै लोकप्रिय बन्दै गएको पाइन्छ । तामाङ समुदायमा सजिलै पुग्न सक्ने सस्तो र सुलभ सञ्चार माध्यम भनेकै रेडियो हो । यस अर्थमा तामाङ समुदायले सूचना, सन्देश, शिक्षा तथा चेतनाका कुराहरू ग्रहण गर्ने माध्यमका रूपमा सामुदायिक रेडियोहरूलाई लिएको देखिन्छ ।

काठमाडौँ उपत्यका र आसपासका जिल्लाहरूबाट प्रसारित रेडियोहरूको विशेष श्रोता पहिचान गर्ने हो भने काठक्षेत्रका तामाङ समुदाय नै रहेको देखिन्छ । यस अर्थमा सबैभन्दा बढी यीनै समुदायले सुन्ने रेडियो माध्यममा उक्त समुदायप्रति लक्षित कार्यक्रमबारे जान्नका लागि यस अध्ययनले सघाउने देखिन्छ । निम्न उल्लेखित बुँदाहरू नै यस अध्ययनको समस्या पहिचान हुन्-

१. सामुदायिक रेडियोहरूमा प्रसारित तामाङ भाषाका कार्यक्रमहरू सामुदायिक रेडियोको कार्यक्रमको मापदण्डअनुसार उद्देश्य, ढाँचा र प्रभावकारिताको अवस्था के कस्तो रहेको छ ?
२. तामाङ भाषाका रेडियो कार्यक्रममा प्रस्तोताहरूको विषयप्रतिको ज्ञान र दीर्घकालीन योजना के कस्तो रहेको छ ?
३. कार्यक्रममा लक्षित समुदायको सहभागिता के कस्तो रहेको छ ?

१.३. शोधको उद्देश्य

नेपालका विभिन्न भाषाभाषिहरू मध्ये तामाङ भाषाका कार्यक्रम धेरैवटा रेडियोहरूबाट प्रसारण भइरहेको देखिन्छ । विशेष गरी तामाङ भाषामा सञ्चालित कार्यक्रमहरू

सूचनामूलकभन्दा पनि मनोरञ्जनमूलक रहेको देखिन्छ । विशेषगरी तामाङ गीतसंगीतलाई बढी महत्व दिई सस्तो मनोरञ्जन दिने मात्रै अवस्था अहिलेका तामाङ रेडियो कार्यक्रमहरूको देखिन्छ । यति हुदाँहुँदै पनि तामाङ भाषाका कार्यक्रमहरू तामाङ समुदायले चाहे जसरी प्रसारण भइरहेका छन् त ? यी कार्यक्रमहरूले तामाङ समुदायको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक र राजनैतिक रूपमा के कस्तो प्रभाव पार्न सकिरहेको छ त ? के तामाङ समुदायका यी विविध पाटाहरूलाई यी रेडियो कार्यक्रमहरूले प्रतिनिधित्व गरिरहेका छन् त ? र इतिहासदेखि राज्यको शक्तिमा पहुँच भएकाहरूबाट थिचोमिचो खेप्दै आएका तामाङ समुदायका लागि सञ्चार माध्यमले उठाउनै पर्ने मुद्दाहरू के के हुन सक्छन् ? यी विविध पाटाहरूलाई समेटेर हालसम्म अध्ययन भएको छैन । यस अर्थमा यी नै प्रश्नहरूको सेरोफेरोमा रहेर यो अध्ययन गर्ने भएकोले तामाङ रेडियो कार्यक्रमका भावी प्रस्तोता र सञ्चारकर्मीहरूका लागि मार्गनिर्देश गर्न सघाउन देखिन्छ । यसका साथै बुँदागत रूपमा यो अध्ययनले उल्लेखित उद्देश्यहरूलाई विशेष प्राथमिकता दिइएको छ ।

१. सामुदायिक रेडियोहरूमा प्रसारित तामाङ भाषाका कार्यक्रमहरू सामुदायिक रेडियोको कार्यक्रमको मापदण्डअनुसार उद्देश्य, ढाँचा र प्रभावकारिताको अध्ययन गर्ने,
२. तामाङ भाषाका रेडियो कार्यक्रमका प्रस्तोताहरूको विषयप्रतिको ज्ञान र दीर्घकालीन योजनाको अध्ययन गर्ने,
३. कार्यक्रममा लक्षित समुदायको सहभागिताको अध्ययन गर्ने ।

१.४. अनुसन्धानको महत्व

नेपाल यति बेला संघीय संरचनामा जाँदैछ । संघीय संरचनामा जाने क्रममा तामाङ समुदाय आफू बसेको क्षेत्रलाई ताम्सालिङ प्रदेश हुनुपर्छ भन्ने मान्यतामा उभिएको देखिन्छ । काठमाडौँ उपत्यका वरिपरिका सबै क्षेत्रहरूमा तामाङ जातिको बाक्लो वस्ती रहेको अवस्थामा यी क्षेत्रहरूलाई ताम्सालिङ भनिन थालेका छन् । तामाङहरू आफ्नो संस्कार, संस्कृति र पहिचानका विषयहरूलाई राज्यले सम्बोधन गरिनु पर्छ भनिरहेका छन् ।

यस अवस्थामा स्थानीय सञ्चार माध्यमहरूले उनीहरूको आवाज र मागका विषयमा दिएको स्थानको पनि महत्व हुन्छ । यस्तो स्थितिमा हाल च्याउभैँ फस्टाएका रेडियो

माध्यमहरूमा तामाङ भाषाको स्थान र उपयोग कुन हिसाबले हुँदै छ ? अझ समुदायकै प्रत्यक्ष सहभागी हुनु पर्ने भनी परिभाषित गरेका सामुदायिक रेडियोहरूमा विशेषगरी तामाङ बाहुल्य क्षेत्रका सामुदायिक रेडियोहरूमा तामाङ भाषीहरूको सहभागिता कस्तो रहेको छ भनेर बुझ्न अत्यन्तै आवश्यक देखिन्छ । विशेषगरी काठमाडौँ उपत्यका र आसपासमै थुप्रैका रेडियो सञ्चार माध्यमले तामाङहरूको विषयवस्तुहरू कुन ढंगले समेट्नु जरुरी छ ? अहिले धर्मनिरपेक्ष राज्य भइसकेको अवस्थामा राष्ट्रिय, व्यावसायिक र स्थानीय बनाउँदा सञ्चार माध्यमहरूले यी माध्यमहरूको मुख्य प्रभावित क्षेत्रका समुदाय विशेषगरी तामाङ जातिको भाषा, धर्म, संस्कृति, सामाजिक, राजनैतिक र आर्थिक विषयमा के संयम अपनाउन जरुरी छ ? साथै यी समुदायमाथि विगतका राज्यसत्ताले गरेको असमान व्यवहार अझै पनि रहने हो भने भोलिका दिनमा उब्जन सक्ने समस्याप्रति तामाङ समुदायलाई लक्षित गरी बनाएका कार्यक्रम र सूचनामा कस्ता विषयहरू अझ प्रस्ट समेटिनु पर्छ ? विस्तारै लोप हुन लागेको यस जातिको भाषा, धर्म र संस्कृतिलाई बचाउन अबका सञ्चार माध्यमहरूको भूमिका के हुन सक्छ ? यो भाषालाई प्रचार प्रसारको हिसाबले रेडियो माध्यमले के के गर्न जरुरी छ ? तामाङ भाषामै तामाङ समुदायका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, राजनैतिक, सामाजिक तथा आर्थिक चेतनाका लागि अबका दिनमा चालिनु पर्ने कदमहरूबारे पनि प्रष्ट हुन जरुरी छ । यी नै कुराहरूलाई प्रस्तुत शोधप्रबन्धमा विश्लेषण गरी तार्किक निष्कर्ष निकालिएकोले प्राज्ञिक र समावेशी सञ्चार र समुदायप्रति सञ्चार माध्यमको उत्तरदायित्वबोध गराउनमा यो महत्वपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

१.५. अध्ययनको सीमा

अध्ययनका लागि भौगोलिक सीमाका हिसाबले दोलखा, सिन्धुपाल्चोक, काभ्रेपलाञ्चोक, सिन्धुली र ललितपुरमा रहेको सामुदायिक रेडियोहरूलाई छानिएको छ । यस क्षेत्रमा स्थापना भएका सामुदायिक र व्यापारिक दुवै खाले रेडियोहरूबाट तामाङ भाषामा कार्यक्रम प्रसारण भइरहे तापनि यिनै रेडियोहरूले नेतृत्वदायी भूमिका खेलि रहेको अवस्था छ । काठमाडौँबाट प्रसारित अन्य सामुदायिक रेडियो, ललितपुरको गोदावरीबाट प्रसारित 'पर्यावरणीय चक्र रेडियो' इसिआर एफएमबाट र अर्को सामुदायिक भनिएका 'मेरो एफएम'बाट पनि तामाङ भाषाको कार्यक्रम प्रसारण भइरहेको छ । सँगै काठमाडौँ महानगरपालिकाद्वारा सञ्चालित 'मेट्रो

एफएम'लगायतका अन्य व्यापारिक रेडियो स्टेशनहरू र रेडियो नेपालबाट समेत तामाङ भाषाको कार्यक्रम प्रसारण भइरहेता पनि सामुदायिक सन्दर्भले गर्दा काठमाडौं उपत्यकाबाट 'रेडियो सगरमाथा' यस अध्ययनका लागि छानिएको छ । 'रेडियो सगरमाथा' दक्षिण एसियाकै पहिलो सामुदायिक रेडियो भएको, रेडियोले स्थानीय भाषाभाषीका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकता दिइएको र स्थापनाकालदेखि नै तामाङ भाषाको कार्यक्रम प्रसारण हुँदै आइरहेकोले अध्ययनका लागि 'रेडियो सगरमाथा' उपयुक्त देखिएको हो ।

यसैगरी दोलखा जिल्ला पनि तामाङ समुदायको बाहुल्यता रहेको जिल्ला हो । यस जिल्लामा रहेका 'कालिञ्चोक एफएम', 'रेडियो शैलुङ' र 'हाम्रो रेडियो' तीन वटै सामुदायिक रेडियोहरूबाट तामाङ भाषामा कार्यक्रम प्रसारण भइरहेका छन् । स्थापनाको हैसियतले हेर्दा 'कालिञ्चोक रेडियो' दोलखामा पहिलो रेडियो भए तापनि प्रभावकारिताको हिसाबले 'रेडियो शैलुङ' नै उक्त क्षेत्रको प्रभाकारी रेडियो रहेको देखिन्छ । यसको प्रभावका क्षेत्र पनि अरू दुई रेडियोका भन्दा धेरै देखिएकोले यस अध्ययनका लागि रेडियो शैलुङ र यसबाट प्रसारित तामाङ भाषाको कार्यक्रमलाई छानिएको छ ।

यस्तै सिन्धुपाल्चोक पनि तामाङ समुदायको बाहुल्यता रहेको जिल्लाहरूमध्ये एक हो । सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको पहिलो सामुदायिक रेडियो 'रेडियो सिन्धु'बाट पनि स्थापना कालदेखि नै तामाङ भाषाको कार्यक्रम प्रसारण गर्दै आइरहेको देखियो । पछिल्लो चरणमा स्थापना भएको रेडियो विशेषगरी व्यापारिक र धार्मिक उद्देश्य बोकेर स्थापना भएको स्थानीयहरूको आरोपका कारण उक्त रेडियोबाट तामाङ भाषाको रेडियो कार्यक्रम प्रसारण भइरहेको भएकाले अध्ययनका लागि 'रेडियो सिन्धु'लाई छानिएको छ ।

ललितपुर, काठमाडौं र भक्तपुरमा अन्य रेडियोहरू भए पनि ललितपुरबाट सगरमाथा, काभ्रेपलाञ्चोकबाट रेडियो नमोबुद्ध, दोलखाबाट रेडियो कालिञ्चोक, सिन्धुपाल्चोकबाट रेडियो सिन्धु र सिन्धुलीबाट सिन्धुलीगडी एफएमलाई छानिएको छ । अरू रेडियोहरूबाट पनि तामाङ भाषाको कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेको भएता पनि यी रेडियोहरू जिल्लाको पहिलो र प्रभावकारी रेडियो रहेको देखिन्छ । यीनै रेडियोहरूमा तामाङ भाषाका कार्यक्रम उत्पादन गर्ने प्रस्तोताहरूसँगको कुराकानीसँगै वि.सं २०६९ श्रावण महिनाभरि प्रसारित तामाङ भाषाको

कार्यक्रमलाई यस अध्ययनको विषय बनाइएको छ । यसैगरी प्रस्तुत शोधप्रबन्धमा सैद्धान्तिक सीमाको रूपमा सामुदायिक रेडियो कार्यक्रम मापदण्डलाई लिएको छ ।

१.६. परिकल्पना

रेडियो माध्यमबाट प्रसारित तामाङ भाषाका कार्यक्रमहरू तामाङ समुदायमा अत्यन्तै लोकप्रिय देखिन्छ । यी प्रसारित कार्यक्रमहरू तामाङ समुदायको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनैतिक चेतनाका क्षेत्रमा हुनुपर्ने वास्तविक प्रभावकारिता भने नभइरहेको पनि हुनसक्छ । कार्यक्रममा तामाङ भाषा, संस्कृति र सामाजिक अवस्थाबारे केही सन्दर्भ उठाएको भएता पनि यी कार्यक्रमहरू अध्ययन अनुसन्धानविना नै तयार तथा प्रसारण भइरहेको अवस्था हुन सक्छ । यसरी चलाएको कार्यक्रमको समुदायमा निश्चित उद्देश्य पनि नहुन सक्छ । सबै कार्यक्रमहरू मनोरञ्जनमै केन्द्रित भइरहेको अवस्था पनि नहोला भन्न सकिँदैन ।

कार्यक्रमको विषय छनौट, पहिचान र कार्यक्रम उत्पादनमा समुदायको सहभागिताविना नै भइरहेको हुन सक्छ ।

१. सामुदायिक रेडियोहरूमा प्रसारित तामाङ भाषाका कार्यक्रमहरू सामुदायिक रेडियोको कार्यक्रमको मापदण्डअनुसार उद्देश्य, ढाँचाविना नै उत्पादन तथा प्रसारण भइरहेको कार्यक्रमले समुदायमा सही प्रभावकारिता नभएको हुनसक्छ,
२. तामाङ भाषाका कार्यक्रम प्रस्तोताहरू विषयवस्तुप्रतिको अल्प ज्ञान र दीर्घकालीन योजनाविना नै सञ्चालन गरिरहेको हुनसक्ने,
३. कार्यक्रमको विषय पहिचान, छनौट र उत्पादनमा लक्षित समुदायको सहभागिता नभएको पनि हुन सक्ने ।

१.७. सामग्री सङ्कलन विधि र सैद्धान्तिक पर्याधार

प्रस्तुत विषयमा अध्ययन गर्न निम्न उल्लेखित पद्धतिहरू अपनाइएको छ । प्राथमिक तथ्य सङ्कलनको क्रममा पाँच वटा सामुदायिक रेडियोहरूबाट वि.सं.२०६९ को श्रावण महिनाभरि प्रसारित तामाङ भाषाको कार्यक्रम सङ्कलन गरिएको छ । प्रसारित कार्यक्रमको रेकर्ड नभएका केही कार्यक्रमहरूको भने स्क्रिप्ट सङ्कलन गरिएको छ । उक्त रेडियोमा

कहिलेदेखि क-कसको संलग्नतामा कार्यक्रम सञ्चालन भएको हो ? कार्यक्रमको उद्देश्य के हो ? कुन कुन विषयहरू कार्यक्रमको प्रमुख विषयहरू हुन् ? कार्यक्रम तयार र विषय छनौटमा समुदायको सहभागिता कस्तो छ ? र, कार्यक्रमले समुदायमा कस्तो प्रभाव पारिरहेका छन् ? भनेर तथ्यांक सङ्कलन गरियो । यसैगरी कार्यक्रमहरूको उद्देश्य के हो ? भनेर सोधिएको प्रश्नबाट पनि कार्यक्रमको उद्देश्यबारे तथ्याङ्क सङ्कलन गरियो । कार्यक्रम सञ्चालकको शैक्षिक पृष्ठभूमि, उमेर र कार्यक्रमप्रतिको आगामी कार्यायोजनाबारे पनि छलफल गरियो । यसरी उत्पादन तथा प्रसारण भएका तामाङ भाषाका कार्यक्रमहरूलाई सामुदायिक रेडियोको कार्यक्रम मापदण्डलाई सैद्धान्तिक आधार बनाएर सामग्री सङ्कलन तथा अध्ययन गरिएको छ ।

१.७.१. प्रत्यक्ष अवलोकन

दक्षिण एसियाकै पहिलो सामुदायिक रेडियो 'रेडियो सगरमाथा', दोलखाको 'रेडियो शैलुङ', सिन्धुपाल्चोकको 'रेडियो सिन्धु', सिन्धुलीको 'रेडियो सिन्धुलगढी', काभ्रेपलाञ्चोकको 'रेडियो नमोबुद्ध'का रेडियो स्टेशनमा कार्यक्रममा संलग्न व्यक्तिहरूसँग कुराकानी गर्नुका साथै उक्त कार्यक्रमबारे श्रोताहरूको धारणा के छ, भनी आसपासका क्षेत्रहरूमा गएर कुराकानी गरिएको छ । कार्यक्रम प्रस्तोताहरूसँग कार्यक्रमका विषय पहिचान, छनौट, प्राथमिकता कसरी छुट्याइन्छ भनेर अन्तर्वार्ता शैलीमा कुराकानी गरिएको छ । अध्ययनमा पाँच वटा रेडियोका प्रसारण क्षेत्रका तामाङ समुदायका हक अधिकार, संस्कृति संरक्षणका लागि स्थापित जातीय संघसस्थाका पदाधिकारीहरूसँग पनि रेडियो कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुका बारेमा कुराकानी गरिएको छ । यसको साथै उक्त रेडियोहरूबाट प्रसारित तामाङ भाषाका कार्यक्रम नियमित सुन्ने र कार्यक्रममा बेलाबखत प्रतिक्रिया दिइरहने श्रोताहरूसँग पनि कुराकानी गरिएको छ । यसबाहेक तामाङ भाषा, संस्कृति, राजनैतिक अधिकार, ऐतिहासिक अवस्थाबारे अध्ययन अनुसन्धान गरिरहेका अध्ययनकर्ताहरूसँग पनि उक्त रेडियोहरूबाट प्रसारण हुने कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुहरूका बारेमा कुराकानी गरिएको छ । छापा माध्यम र विद्युतीय माध्यममा कार्यरत तामाङ सञ्चारकर्मीहरूसँग पनि रेडियोहरूमा प्रसारित तामाङ भाषाका कार्यक्रममा समेटिने विषयहरूबारे प्रत्यक्ष अवलोकन विधिअनुसार सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

१.७.२. अन्तर्वार्ता

अन्तर्वार्ता दुई तरिकाले गरिएको छ । एकातर्फ विभिन्न रेडियोमा तामाङ भाषामा कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेका तामाङ सञ्चारकर्मीहरूसँग कुराकानी गरिएको छ । कुराकानीमा कार्यक्रममा प्राथमिकताका साथ समेटिने विषयहरू के के हुन् ? कार्यक्रमका लागि विषयवस्तु छनौटका आधारहरू के के छन् ? विषयवस्तु आफैले छनौट गर्ने हो कि समुदायको आवश्यकता बुझेर छनौट गरिन्छ ? र, कार्यक्रम सञ्चालनका लागि समस्याहरू के के छन् र योजना के छ भनेर अन्तर्वार्ता विधिअनुसार सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

अर्को ती माध्यमहरूबाट प्रशारित तामाङ भाषाको कार्यक्रम नियमित सुन्ने र कार्यक्रममा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष सहभागी रहेकाहरूसँग अहिलेसम्म के कस्ता कार्यक्रम उत्पादन भइरहेको छ र आगामी दिनहरूमा कस्तो कार्यक्रमको आवश्यकता छ भनी कुराकानी गरियो । आम श्रोता कस्ता प्रकारका कार्यक्रमहरू रुचाउँछन् ? भन्ने विषयमा कुराकानी गरिएको छ । अन्तर्वार्ताका लागि रेडियो कार्यक्रम प्रस्तोता, तामाङ जातिका जातीय हक अधिकारका लागि स्थापित संघसस्थाका प्रतिनिधिहरू, कार्यक्रमका नियमित श्रोताहरू, स्वतन्त्र तामाङ सञ्चारकर्मी र अनुसन्धानकर्तासँग अन्तर्वार्ता गरियो ।

१.७.३. प्रश्नावली सर्वेक्षण

अनुसन्धानका लागि छनौट गरिएका पाँच वटा रेडियोमध्येमा साप्ताहिक ५ दिन नै विभिन्न विषयअनुसारको तामाङ भाषाको कार्यक्रम 'रेडियो नमोबुद्ध'मा मात्र देखियो । अरू रेडियोमा भने हप्ताको एक दिन वा दुई दिनका लागि मात्र कार्यक्रम प्रसारण हुने गरेको पाइयो । यस अर्थमा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लामा स्थापना भएको 'रेडियो नमोबुद्ध'बाट तामाङ भाषामा प्रसारित कार्यक्रमप्रति श्रोताको प्रतिक्रिया के कस्तो छ ? र, यसले कस्तो प्रभाव पारिरहेका छन् भन्ने बुझ्नका लागि 'रेडियो नमोबुद्ध'को प्रसारण क्षेत्रका ५० जना श्रोतालाई प्रश्नावली सर्वेक्षण विधिको आधारमा प्रभावकारिताको अध्ययन गरिएको छ । 'रेडियो नमोबुद्ध'का श्रोता सर्वेक्षणको नतिजा अध्याय चारको ४.३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.७.४.कार्यक्रम सर्वेक्षण

पाँचवटा सामुदायिक रेडियोबाट वि.सं २०६९ श्रावण महिनाभरि प्रसारित तामाङ भाषाका कार्यक्रमलाई यो अध्ययनको सर्वेक्षणको विषय बनाइएको छ । कार्यक्रमहरू स^aकलनका क्रममा कतिपय रेडियोमा रेकर्ड नगरेकोले कार्यक्रमका स्क्रिप्टहरूको पनि अध्ययन गरिएको छ । विषयवस्तुको हिसावले राजनीतिक तथा समसामयिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक, आर्थिक तथा व्यवसायिक, कला तथा साहित्य, जातीय तथा लैङ्गिक अधिकार, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा वातावरण र गीतसंगीत तथा मनोरञ्जन गरी पाँच विधामा वर्गीकरण गरिएको छ । यी विषयहरूलाई कुन कुन रेडियोमा कसरी समेटिएको छ भन्ने एक महिनाको कार्यक्रम सर्वेक्षणबाट प्रष्ट देखिन्छ ।

रेडियोहरूमा प्रायः साप्ताहिक रूपमा कार्यक्रम प्रसारण हुने भएकोले एक महिनाको कार्यक्रम तालिका अध्ययन गर्न आवश्यक देखियो । साप्ताहिक रूपमा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने रेडियोहरूमा एक महिनामा चार वटा कार्यक्रमलाई समेटिएको छ र हप्तामा दुई वा दुईभन्दा बढी कार्यक्रम रहेका रेडियोहरूबाट भने महिनामा आठ वटासम्म कार्यक्रमलाई लिएर विश्लेषण गरिएको छ । माथिका विधिहरूको प्रयोग गरी सङ्कलन गरिएको सामग्रीको आधारमा रेडियो कार्यक्रमहरूमा कुन कुन विषयहरूको समावेश कसरी भएको छ भन्ने तथ्याङ्क अध्याय चारमा पाँचवटै रेडियोको चार्ट तयार पारी विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

१.७.५.पुस्तकालयीय श्रोत

यस शोधपत्र सार्थक र सफल बनाउनका लागि एक महत्वपूर्ण अध्ययन विधि पुस्तकालय अध्ययन पनि रहेको छ । तामाङ भाषा र सञ्चार माध्यमसँग सम्बन्धित विभिन्न पूर्व अध्ययनका दस्तावेजहरूको अध्ययनविना यो अनुसन्धान पूरा हुन सक्दैन । तसर्थ अध्ययनका लागि छानिएका विषयसँग सम्बन्धित विभिन्न अध्ययन सामग्रीहरू सङ्कलन तथा अध्ययनका लागि रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसको पुस्तकालय, पत्रकारिता विभागको पुस्तकालय, मार्टिन चौतारीको पुस्तकालय, नेपाल वातावरण पत्रकार समूहको पुस्तकालय र सामुदायिक रेडियो प्रसारक संघको पुस्तकालयबाट अध्ययनका लागि आवश्यक सामग्री लिइएको छ । अध्ययनका क्रममा सङ्कलित सामग्रीहरूलाई पूर्व साहित्यको पुनरावलोकन शीर्षकमा उल्लेख गरिएको छ ।

१.७.६. अध्ययनको सैद्धान्तिक पर्याधार

प्रस्तुत शोधपत्रका लागि सामुदायिक रेडियोको कार्यक्रम मापदण्डलाई सैद्धान्तिक पर्याधारका रूपमा लिइएको छ । यसक्रममा विश्लेषणका आधारभूत उपकरणहरू समाचार तथा सूचनामूलक, शिक्षा तथा स्वास्थ्य, समुदायको सहभागिता, मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रमको आधारमा जानकारी लिएको छ । सैद्धान्तिक आधारसम्बन्धी विस्तृत जानकारी परिच्छेद तीनमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.८. शोध प्रबन्धको रूपरेखा

अध्याय एक : शोध परिचय

यस अध्यायमा विषय प्रवेश, शोधको समस्या, शोधको उद्देश्य, अनुसन्धानको महत्व, अध्ययनको सीमा, परिकल्पना, सामग्री सङ्कलन विधि र सैद्धान्तिक पर्याधार, शोध प्रबन्धको रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा

यस अध्यायमा विषय प्रवेश, तामाङ भाषाको प्रकाशन विकास, प्रसारण माध्यममा तामाङ भाषा, पुस्तकको समीक्षा र निष्कर्ष गरी ६ शीर्षकहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय तीन : सैद्धान्तिक पर्याधार

यस अध्यायमा विषय प्रवेश, सञ्चारको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि, सञ्चार र सामाजिक उत्तरदायित्व,, सामुदायिक सञ्चार सिद्धान्त, नेपालमा सामुदायिक रेडियो, सामुदायिक रेडियोमा कार्यक्रम मापदण्ड र निष्कर्ष गरी सात शीर्षकहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय चार : सामुदायिक रेडियोमा तामाङ भाषा र विषयवस्तु

यस अध्यायमा विषय प्रवेश, अध्ययन क्षेत्रमा तामाङ भाषीको संख्या, रेडियोमा तामाङ भाषालाई दिएको प्राथमिकता, कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुहरू, कार्यक्रममा समुदायको सहभागिता, कार्यक्रमको प्रभावकारिता र निष्कर्ष गरी सात शीर्षकहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय पाँच : सामुदायिक रेडियोमा कार्यक्रम मापदण्डको आधारमा विषयवस्तुको विश्लेषण

यस अध्याइमा विषय प्रवेश, समाचार तथा सूचनामूलक कार्यक्रम, शिक्षा तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम, सामाजिक तथा सांस्कृतिक कार्यक्रम, समुदायको सहभागिता र निष्कर्ष गरी ६ शीर्षकहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय छ : सारांश र निष्कर्ष

यस अध्यायमा विषय प्रवेश, शोध प्रबन्धको अध्यायगत सार, शोधको निष्कर्ष, भावी शोधका लागि सुझाव गरी चार शीर्षकहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिशिष्ट खण्ड :

यस खण्डमा सर्वेक्षण प्रश्नावली, तस्वीरहरू, अध्ययनका क्रममा अन्तर्वार्ता लिएका व्यक्तिहरूको नामवली र रेडियोमा तामाड भाषाका कार्यक्रम सञ्चालकहरूको नामावली र सम्पर्क नम्बर समेटिएको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

शोधकार्यको प्रयोजनका लागि प्रयोगमा ल्याइएका कृति, पत्रपत्रिका तथा शोधपत्र र शोधप्रबन्धको सूची सन्दर्भसामग्री सूचीमा समावेश गरिएको छ ।

अध्याय : दुई

पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा

२.१. विषय प्रवेश

यस अध्यायमा अध्ययनका विषयसँग सम्बन्धित ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र वर्तमान अवस्थाबारे व्याख्या गरिएको छ । जसमा तामाङ भाषाको प्रकाशन विकास, प्रसारण माध्यममा तामाङ भाषा, पूर्वकार्यको विवरण, पूर्वअध्ययनको समीक्षाजस्ता शीर्षकहरूमा विषयलाई व्याख्या गरिएको छ । तामाङ भाषाको प्रकाशन विकास शीर्षकमा तामाङ भाषाको प्रकाशन ऐतिहासिक पृष्ठभूमिदेखि हालसम्मको अवस्थालाई उल्लेख गरिएको छ । हाल कुन-कुन माध्यमहरूबाट तामाङ भाषा प्रकाशन भइरहेको छ र तामाङ भाषामै प्रकाशित पत्रपत्रिकाहरूको वर्तमान अवस्थाबारे पनि उल्लेख गरिएको छ । यससँगै प्रसारण माध्यममा तामाङ भाषाको प्रसारण सुरुवात र वर्तमान अवस्थाबारे प्रसारण माध्यममा तामाङ भाषा शीर्षकमा उल्लेख गरिएको छ । प्रसारण माध्यमको कुरा गर्दा रेडियो, टेलिभिजन र अनलाइन इन्टरनेटजस्ता नयाँ मिडियासम्मको विषयलाई समेटिएको छ । पूर्वकार्यको विवरणमा अध्ययन कार्य सुरु गर्दाका विभिन्न कार्ययोजनाहरू, कार्यविवरणहरूलाई समेटिएको छ । यसैगरी पूर्वअध्ययनको समीक्षामा भने यस अध्ययनसँग सम्बन्धित रहेका यसभन्दा अघि भएका विभिन्न अध्ययन दस्तावेजहरूको विवरण र त्यसको समीक्षा गरिएको छ । यसमा उक्त अध्ययनहरू र गर्न लागिएको अध्ययनका साम्यता र भिन्नता केलाइएको छ ।

२.२. तामाङ भाषाको प्रकाशन विकास

सन् १९५६(२०१३) सालमा दार्जिलिङबाट प्रकाशित बुद्धिमान मोक्तानको 'जिकतेन तामछ्योइ' (तामाङ वंशावली हाम्रा) नामक पुस्तकबाट तामाङ भाषाको प्रकाशनको इतिहास सुरुवात भएको भन्ने अहिलेसम्मको लिखित तथ्य रहेको पाइन्छ । यसभन्दा अघि तामाङ पुस्तकहरू हस्त लिखितमै सीमित रहेको पाइन्छ । यसपछि वि.सं २०१६ सालमा सन्तवीर लामाको 'ताम्बा काइतेन व्हाई रिमठिम' प्रकाशित भएको देखिन्छ । प्रजातन्त्र पुनर्स्थापनाभन्दा अगाडि पञ्चायत काल (२०१७ -२०४६) को तीस वर्षको अवधिमा बीस वटा तामाङ भाषाको

पुस्तकहरू प्रकाशित भएको पाइन्छ । जसमा नेपालबाट १० वटा र नेपाल बाहिरबाट १० वटा पुस्तक प्रकाशन भएको थियो । प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापछि (२०४७-२०५४) सम्मको छोटो अवधिमा पनि ७५ वटा पुस्तक प्रकाशन भएको देखिन्छ । यस पछिका दिनहरूमा भने नेपालका अन्य भाषाभाषीको तुलनामा तामाङ भाषा, साहित्य, कला, सस्कृति, राजनीति, जातीय अधिकारका विषयहरूमा थुप्रै पुस्तकहरू प्रकाशन हुँदै आएको देखिन्छ (तामाङ प्रकाशनको विकास, २०५५, पृष्ठ. ९) ।

२.२.१. राष्ट्रिय दैनिकमा तामाङ भाषा

‘गोरखापत्र’ दैनिकले साप्ताहिक रूपमा ‘नयाँ नेपाल’ अंकमा हरेक बुधबार अजितमान तामाङको संयोजनमा तामाङ भाषाका सामाग्रीहरू प्रकाशन हुँदै आइरहेको छ । राष्ट्रिय दैनिकमा तामाङ भाषाले स्थान पाएको यो नै नेपालको इतिहासमा पहिलो सन्दर्भ भन्न सकिन्छ । हरेक बुधबार नयाँ नेपाल अंकको एक पेजमा तामाङ भाषामा तामाङ समुदायमा भएका विभिन्न गतिविधि, खोजमूलक लेख, समाचार, विचार र अन्तरवार्ताहरू यस अंकले प्राथमिकताका साथ प्रकाशन गर्दै आएका सामाग्रीहरू हुन् (गोरखापत्रका उक्त अंकका संयोजक अजितमान तामाङसँगको कुराकानीमा आधारित) ।

२.२.२. तामाङ भाषामा प्रकाशित पत्रपत्रिकाहरू

तामाङ भाषामा पत्रपत्रिकाको प्रकाशन आरम्भ २०३३ सालमा ‘थ्वीनडेल’ नामक पत्रिकाबाट भएको पाइन्छ । यो पत्रिका ताशीफिन्जो लामा र इमानसिँह लामाको सम्पादनमा प्रकाशन भएको देखिन्छ । नेपालबाहिरबाट भने पहिलो पत्रिका सन् १९८२ मा दार्जिलिङबाट बुद्धकुमार मोक्तानको सम्पादनमा ‘फ्याफुल्ला’ पत्रिका प्रकाशन भएको देखिन्छ । यो पत्रिका लामो समयसम्म प्रकाशित रहेको देखिन्छ । प्रजातन्त्र पुनर्स्थापना अघि (२०३३-२०४६) को अवधिमा सात वटा पत्रपत्रिकाहरू प्रकाशित भएको थियो । वि.सं २०४७-२०५४ पछिको समयमा भने २८ वटा तामाङ भाषाका पत्रपत्रिकाहरू प्रकाशित भएको देखिन्छ (तामाङ भाषाको प्रकाशन विकास, २०५५, पृष्ठ :९) । हाल आएर नियमित रूपमा थोरै मात्र तामाङ भाषाको पत्रपत्रिकाहरू प्रकाशन भइरहेका छन् । जसमा सिन्धुलीबाट प्रकाशित हुने ‘प्राइबोला छारन्हान’,

काठमाडौँबाट प्रकाशन हुने 'छार गोडमा', 'तामाङ सरोकार', 'तामाङ डाजाङ', 'सिने म्हेन्दो' मासिक, 'याम्बुरी' मासिक रहेका छन् । यसबाहेक मकवानपुरबाट प्रकाशन हुने 'म्हारम्हेन' साप्ताहिक, काठमाडौँबाट प्रकाशन हुने 'छेयोर्तेन मासिक' रहेका छन् (तामाङ सञ्चार डायरी, सन् २०११)

यसका साथै 'गोरखापत्र' दैनिकले साप्ताहिक रूपमा 'नयाँ नेपाल' अंकमा हरेक बुधवार अजितमान तामाङको संयोजकत्वमा तामाङ भाषाका सामग्रीहरू प्रकाशन गर्दै आइरहेको छ (गोरखापत्रका उक्त अंकका संयोजक अजितमान तामाङसँगको कुराकानीमा आधारित) ।

२.३. प्रसारण माध्यममा तामाङ भाषा

रेडियो नेपालबाट तामाङ भाषा प्रसारण आरम्भ भएकोदेखि २०६९ सालसम्म आइपुग्दा १९ वर्ष भएको छ । यसै वर्षमा तामाङहरूले १९ औँ तामाङ प्रसारण दिवस मनाएको छ । रेडियो नेपालमा विभिन्न राष्ट्रिय भाषाहरूमा समाचार तथा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने विषयमा छलफल र दबाबस्वरूप वि.सं.२०५१ मा रेडियो नेपालले विभिन्न आठवटा राष्ट्रिय भाषाहरूमा समाचार सुरु भएयता आठवटा भाषाहरूमध्ये तामाङ भाषा पनि रहेको पाइन्छ । त्यसै बेलादेखि रेडियो नेपालमा तामाङ भाषाको समाचार बज्न थालेको पाइन्छ । रेडियो नेपालमा नेपाल भाषाबाहेकका अन्य भाषाले स्थान पाउन स्थापना कालदेखि करिब ४४ वर्षसम्म कुर्नु परेको देखिन्छ ।

हाल नेपालमा स्थापना भएका विभिन्न रेडियो स्टेशनहरूबाट तामाङ भाषाका कार्यक्रम, समाचार, गीतसंगीत प्रसारण हुने स्थितिमा व्यापकता छ भन्न सकिन्छ । विशेषगरी २०६२/६३ को जनआन्दोलनपश्चात गणतन्त्रको स्थापना भएपछि नेपालमा दुर्गम गाउँहरूमा समेत सामुदायिक रेडियो स्थापना भएका छन् । स्थानीय भाषा, संस्कृति, कला साहित्यबारे चर्चा परिचर्चा गर्न यी रेडियोहरूले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ । यस अवस्थामा सञ्चालनमा रहेका विभिन्न रेडियोहरूमाफत तामाङ भाषामा कार्यक्रमहरू, समाचारहरू प्रसारणमा ठूलो मात्रामा भइरहेको छ । अहिले करिब ३० वटा भन्दा बढी रेडियोहरूबाट तामाङ भाषाका कार्यक्रम र समाचारहरू प्रसारण भइरहेको अवस्था छ । यसमा कतिपय नयाँ स्थापना भएका रेडियोहरूमा तामाङ भाषाका कार्यक्रम प्रसारण हुने तरखरमा छन् भने प्रसारणमा रहेका केही

कार्यक्रमहरू प्रस्तोताको अभाव वा रेडियोबाट प्राथमिकता नदिएका कारण बन्द हुने अवस्थामा पनि छन् ।

२.३.१.टेलिभिजन माध्यममा तामाङ भाषा

पछिल्लो चरणमा रेडियोसँग सँगै टेलिभिजन माध्यममा पनि तामाङ भाषाको कार्यक्रम प्रसारण हुने क्रम बढ्दै गइरहेको छ । तामाङ भाषामा पहिलो टेलिभिजन कार्यक्रम 'नेपाल टेलिभिजन प्लस'बाट साप्ताहिक रूपमा प्रसारण हुने 'म्हेन्दोला फोले' कार्यक्रमलाई मान्न सकिन्छ । यो कार्यक्रम २०६३ सालदेखि सञ्चालन हुँदै आएको छ । यो कार्यक्रम निरन्तर नै सञ्चालन भइरहेको छ । कार्यक्रम प्रस्तोता सुनिल लामा घिसिङको प्रयासमा 'एफएनओ मिडिया हाउस'ले उत्पादन गर्दै आएको यो कार्यक्रम नै एक मात्र टेलिभिजन कार्यक्रम रहेको देखिन्छ । तामाङ भाषामा सञ्चालित कार्यक्रम प्रस्तोता सुनिल लामा एकलोको प्रयासमा उत्पादन तथा प्रसारण हुँदै आएको छ । यो कार्यक्रम ३० मिनेटका लागि सम्झौता भए पनि २८ मिनेटमै छोड्नु पर्ने र बीचमा ३ मिनेटभन्दा बढी विज्ञापन राख्न नपाइने सम्झौता गरेको छ र प्रति कार्यक्रम स्टेशनलाई पाँच हजार रुपैयाँ तिर्नु पर्ने र उत्पादन आफैले गर्नु पर्ने भएकोले प्रति कार्यक्रम ३० देखि ३५ हजार खर्च लाग्ने गरेको छ । यो सबै खर्च सुनिल लामाले व्यक्तिगत प्रयासमा जुटाइरहेको देखिन्छ ।

माथि उल्लेखित कार्यक्रमबाहेक 'सगरमाथा टेलिभिजन'बाट २०६८ सालभरि दैनिक १० मिनेट तामाङ भाषामा समाचार प्रसारण भएको थियो । जगत दोडले वाचन गर्ने गरेको यस कार्यक्रम २०६९ असारबाट स्थगित भएको छ । यसैगरी 'च्यानल नेपाल'बाट श्याम डेसुरले प्रस्तुत गर्ने तामाङ भाषाको कार्यक्रम केही महिना सञ्चालन भएर हाल स्थगित भइसकेको छ । टेलिभिजनमा प्रसारित अर्को एक कार्यक्रम च्यानल ने तामाङ भाषाको कार्यक्रम निरन्तर अहिले सञ्चालनमा छ यो नै एक कार्यक्रम रहेको छ (प्रस्तोता सुनिल लामासँगको कुराकानीमा आधारित) । यो सँगै सगरमाथा टेलिभिजनबाट २०६८ सालमा १ वर्ष मात्र दैनिक ११ बजे तामाङ भाषाको समाचार प्रसारण गरेको थियो । हाल यो समाचार वाचन तथा प्रसारण पनि बन्द भइसकेको छ । समाचारमा प्रसारित सामग्री भने नेपाली समाचारकै अनुवाद गरेर प्रसारण गर्ने र कहिले काहीं तामाङ समुदायमा हुनेगरेका कार्यक्रमहरूको समाचारबाहेक अरू तामाङ

समुदायको आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक विषयको खोजमूलक सामग्री भने प्रसारण नभएको देखिन्छ (समाचार प्रस्तोता जगत दोडसँगको कुराकानीमा आधारित) ।

२.३.२. अनलाइन माध्यममा तामाङ भाषा

तामाङ भाषाको प्रकाशन र प्रसारण विकास हाल आएर अत्याधुनिक माध्यम इन्टरनेटमा पनि प्रकाशित हुन थालेको छ । हाल तामाङ जातिको भाषा, संस्कृति, पहिचान, जीवन शैली, रहनसहन, चाडपर्व, इतिहास, राजनीतिक एजेण्डा, समसामयिक गतिविधिहरूबारे जनतालाई सूचित गर्ने उद्देश्यले तीन दर्जनभन्दा बढी तामाङ वेबसाइटहरू सञ्चालनमा छन् । यी साइटहरू इन्टरनेट सुविधा भएका प्रयोगकर्ताहरूबीच अत्यन्तै लोकप्रिय पनि छन् । यी साइटहरूमा तामाङ समुदायसँग जोडिएका विभिन्न विषयहरूसँगै तामाङ गीतसंगीतको पनि आर्काइभ राखिएको छ । यी अर्काहरूमार्फत् गीतसंगीत, भिडियो हेर्न सक्ने भएकोले यस माध्यमको लोकप्रियता भन्ने बढीरहको देखिन्छ । हाल तामाङ समुदायको विषयमा जानकारी दिने यस्ता साइटहरूको विवरण यहाँ राखिएको छ ।

क्र.सं.	वेब साइट	सुरुवात मिति	सञ्चालक
१.	www.tamangs.com	सन् २००२	मुकेश लामा
२.	www.rajulama.com.np	सन् २००४	राजु लामा
३.	www.tamang.com	सन् २००५	
४.	www.lhaso.com	सन् २००६	डेनियल तामाङ
५.	www.tamsaling.com	सन् २००६	तामाङ मिडिया एण्ड मार्केटिङ प्रा.लि.
६.	www.lsanjay.com.np	सन् २००६	सञ्जय लामा
७.	www.bineshtamang.com.np	सन् २००७	विनेश लामा
८.	www.paldendorje.com	सन् २००७	नमोबुद्ध तपोवन संरक्षण समिति
९.	www.tamangusa.org	सन् २००७	तामाङ समाज ग्रेटर, अमेरिका
१०.	www.tamsalingonline.com	सन् २००७	ताम्सालिङ पाक्षिक
११.	www.tamangsocietyofuk.org	सन् २००७	तामाङ समाज युके
	www.tamangsewakendra.org.p	सन् २००८	तामाङ सेवा केन्द्र नेपाल
१२.	www.tamangghedung.org.np	सन् २००८	तामाङ घेदुङ
१३.	www.tamangsociety.org	सन् २००८	तामाङ समाज अमेरिका
१४.	www.tamangsaling.com.np	सन् २००८	संघीय तामाङसालिङ राज्य परिषद
१५.	www.ramechaptamangsamag.com	सन् २००८	रामेछाप तामाङ समाज काठमाडौं
१६.	www.tamangghedunghk.com	सन् २००८	तामाङ घेदुङ हङकङ
१७.	www.tamangmedia.org.np	सन् २००८	तामाङ सञ्चार समूह
१९.	www.htyc.org.np	सन् २००८	हिमालयन तामाङ युवा क्लब
२०.	www.tamangtimes.com	सन् २००८	दिपेन्द्र दोङ
२१.	www.tamang.net	सन् २००८	तामाङ फाउण्डेसन इन्क
२२.	www.vijayalama.com.np	सन् २००८	विजया लामा
२३.	www.rojmoktan.com	सन् २००८	रोज मोक्तान
२४.	www.avinashghising.com	सन् २००८	अविनास घिसिङ
२५.	www.moktandigital.com	सन् २००९	शम्भु तामाङ मोक्तान
२६.	www.tamanglibrary.com	सन् २००९	अमृत योजन
२७.	www.tamangchautari.org	सन् २००९	दिपेन्द्र दोङ
२९.	www.tamangmedia.com.np	सन् २००९	तामाङ मिडिया एण्ड मार्केटिङ प्रा.लि नेपाल
३०.	www.tamangfederation.org	सन् २००९	तामाङ राष्ट्रिय महासंघ

(स्रोत - तामाङ वेबसाईट : स्थिति, चुनौती र सम्भावनाहरू, विष्णुमोक्तान, तामाङ जर्नल)

यी बाहेक अन्य साइटहरू खुल्ले क्रम निरन्तर नै छ । आगामी दिनमा निश्चय पनि यसको संख्या उल्लेख्य हुने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

२.४. पूर्व साहित्यको समिक्षा

तामाङ भाषामा किताब, पत्रपत्रिका, अध्ययन पुस्तिकाहरूको प्रकाशनको विकासक्रम अध्ययन गरी अमृत योजनले 'तामाङ प्रकाशनको विकास' नामक पुस्तक २०५५ सालमा प्रकाशित गरेका छन् । यस पुस्तकमा तामाङ प्रकाशनको विकास, नेपाल भित्र र बाहिरका तामाङ प्रकाशन, विधागत प्रकाशन, साहित्यिक प्रकाशन, भाषागत प्रकाशन, सामाजिक-सांस्कृतिक प्रकाशन, भाषिक प्रकाशन, साहित्यिक प्रकाशन, अनुसन्धानात्मक प्रकाशनका विषयहरू समेटिएको छ । यसभन्दा अघि रेडियोमा तामाङ भाषा र श्रव्य सञ्चार माध्यममा तामाङ भाषा भनी अध्ययन भएको भए पनि 'सामुदायिक रेडियोमा तामाङ भाषाको प्रभावकारीता' भनी अध्ययन भएको भेटिएन । प्रतिक तामाङले 'रेडियोमा तामाङ भाषा' शीर्षकमा २०६२ सालमा अध्ययन गरेको पाइन्छ । यस अध्ययनमा तामाङ भाषाका कार्यक्रम प्रसारण गर्ने सबै रेडियोका कार्यक्रमहरूबारे मात्र जानकारी राखेको देखिन्छ । यसमा तामाङ भाषाको रेडियो कार्यक्रम, कार्यक्रममा भाषिक अवस्था, कार्यक्रमले ल्याएका केही तामाङ शब्दहरू, श्रोत सर्वेक्षण, सम्मान तथा पुरस्कारका विषयहरू समेटिएका छन् । यसैगरी तामाङ कार्यक्रमको भविष्य, कार्यक्रम सामग्री, सामग्री बनाउन सक्ने विषयहरू, तामाङ सञ्चारकर्मी, कार्यक्रमका व्यवधान, प्रस्तोताले सुधानु पर्ने पक्षहरू र निष्कर्ष जस्ता विषयहरू समेटिएका छन् ।

यसैगरी सिर्जना गोलेले 'श्रव्य-सञ्चारमा तामाङ भाषाका कार्यक्रम स्थिति, चुनौती र सम्भावनाहरू' २०६६ सालको तामाङ प्राज्ञ सभाले प्रकाशन गरेको 'तामाङ जर्नल'मा लेख प्रकाशित भएको छ । यस लेखमा पनि प्रतिक तामाङले अध्ययन गरेभन्दा भिन्नता देखिँदैन । यसमा तामाङ भाषा प्रसारण प्रवेश, हालको स्थिति, कार्यक्रमका सकारात्मक पक्षहरू, कार्यक्रममा सुधार गर्नुपर्ने पक्षहरू, रेडियोमा तामाङ कार्यक्रमको वर्तमान अवस्था, कार्यक्रमका चुनौतीहरू, कार्यक्रमका सम्भावनाहरू, रेडियोमा प्रसारण भइरहेका तामाङ समाचारहरूको परिचयात्मक विवरण र कार्यक्रमको परिचयात्मक विवरणजस्ता विषयहरू समेटिएका छन् ।

मार्टिन चौतारीले २०६२ सालमा प्रकाशन गरेको 'रेडियो पत्रकारिता : एफएममा समाचार र संवाद' पुस्तकको अध्याय ११ मा प्रतिक तामाङद्वारा लिखित 'तामाङ भाषाका रेडियो कार्यक्रममा बहसको स्वरूप' लेखमा पेज नं ४३७ मा 'श्रोताको मूल्यांकनमा रेडियो कार्यक्रम'मा उल्लेख गरिएको छ, 'रेडियो कार्यक्रमहरूले गर्नसक्ने जति गरेनन्, त्यस्तै बहसमूलक कार्यक्रम कम छन्, भएका कार्यक्रम पनि फितलो देखिन्छ ।' उक्त लेखकै पेज नं ४३९ मा 'रेडियो कार्यक्रमले पुऱ्याएको योगदान' शीर्षकमा उल्लेख छ, 'तामाङ भनेर चिनिदाँ जात जाने, तल्लो स्तरको जात वा पिछडिएको जात भन्ने ठानेर अझै पनि आफूलाई तामाङ भनेर चिनाउन नचाहने, हिचकिचाउने तामाङहरू अहिले तामाङ भन्दा गर्व गर्ने अवस्थामा छन् । आफ्नो जात नै 'लामा' लेखेहरू आज तामाङ लेख्न थालेका छन् । तामाङ जातिको पहिचानबारे सामूहिक रूपमा खुल्ला छलफल गर्न थालेका छन् । यसरी तामाङहरू आफैलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा परिवर्तन ल्याउने काममा रेडियो कार्यक्रमको पनि भूमिका छ । रेडियो कार्यक्रमको यो सबै भन्दा महत्वपूर्ण योगदान हो' भनिएको छ ।

'विषयवस्तुको हिसाबले हेर्दा भने रेडियो कार्यक्रमको विषयमा गहन छलफल अन्तर्क्रिया गराउने मामलामा तामाङ संघसंस्थाहरू अहिलेसम्म मौन रहेको देखिन्छ । सामाजिक संघसंस्था र बौद्धिक वर्गको मौनता नै समयसापेक्ष रेडियो कार्यक्रम उत्पादन गर्न नसक्नुको एउटा कारण बनिरहेको देखिन्छ । प्रसारण भइरहेका कार्यक्रमहरूबारे व्यापक छलफल चलाउने, समय समयमा सुझाव दिने र समय सापेक्ष कार्यक्रम उत्पादन गर्ने अभ्यास त भनै शून्य छ' भनेर प्रष्ट लेखिएको छ (रेडियो पत्रकारिता एफएममा समाचार र संवाद, २०६२, पृष्ठ ४४४) ।

यसैगरी मार्टिन चौतारीले नै प्रकाशन गरेको 'नेपाली मिडियामा दलित तथा जनजाति' पुस्तकको कुमार यात्रुद्वारा लिखित 'रेडियोमा जनजाति' लेखमा उल्लेख गरेअनुसार रेडियो नेपालद्वारा सन् १९९७ मा **Netalie Aye Mauns** समेतको टोलीले गरेको श्रोता सर्वेक्षणको प्रतिवेदनअनुसार रेडियो नेपाल सुन्न सक्ने तामाङ भाषीहरू काठमाडौँ वरिपरिका ५४% रहेको र अन्य ४६% ले सुन्न नसक्ने जनाएको छ (नेपाली मिडियामा दलित तथा जनजाति, पृ.११९) ।

यसैगरी मार्टिन चौतारीकै प्रकाशन रहेको 'छापामा जनजाति' पुस्तकमा कुमार यात्रुले 'रेडियो प्रसारणमा जनजातिमाथि पक्षपात' शीर्षकका लेखमा भाषिक जनसंख्याको समानुपातिक

दृष्टिकोणले रेडियो प्रसारणको समयलाई मात्र विश्लेषण गर्ने हो भने ९८.५% नेपाली भाषामा प्रसारण समय रहेको छ भने ११.८५ प्रतिशत मैथिली भाषीहरूका लागि ०.५६ प्रतिशत रेडियो प्रसारणको समय उपलब्ध देखिन्छ । यो पनि क्षेत्रीय प्रसारणबाट । त्यसैगरी ७.४६ प्रतिशत भोजपुरी भाषा, ४.८९ प्रतिशत तामाङ भाषा, २.०२ प्रतिशत अवधी भाषा, ५.३७ प्रतिशत थारु भाषा, ३.७३ प्रतिशत नेवारी भाषा, २.३२ प्रतिशत मगर भाषा, २.३७ प्रतिशत राई भाषा, १.२३ प्रतिशत गुरुङ भाषा, १.३७ प्रतिशत लिम्बु, ०.६५ प्रतिशत शेर्पा र ०.५६ प्रतिशत उर्दूका लागि रेडियो नेपालको समय वितरण देखिन्छ (छापामा जनजाति, २०५८,पृष्ठ ३१०) ।

धार्मिक हिसाबले हो भने 'रेडियो नेपाल'ले ८७.५ प्रतिशत हिन्दु धर्मका विषयवस्तु 'भने दुवै धर्म ५०, ५० प्रतिशत नै रहेको र 'रेडियो सगरमाथा'मा भने हिन्दुबाहेक अरू धर्मका लागि समय छैन (छापामा जनजाति, २०५८,पृष्ठ ३१०) ।

काठमाडौं उपत्यका प्रसारण क्षेत्र भएका एफएम रेडियो स्टेशनको कार्यक्रम श्रोताहरूको जनमौखिक अनुपातमा बन्न नसकेको उक्त समयको बाँडफाँटबाट थाहा हुन्छ । उपत्यकामा राष्ट्रिय जनगणनाको तथ्यांक अनुसार ४८.२४ प्रतिशत नेपाली भाषा बोल्ने, ४१.८० प्रतिशत नेवारी भाषा बोल्ने र ७.०३ प्रतिशत तामाङ भाषा बोल्ने समुदाय बसोबास गर्छन् । पेज नं

मार्टिन चौतारीले नै प्रकाशन गरेको 'मिडिया अध्ययन एक' मा प्रतिक तामाङद्वारा लिखित 'तामाङ सञ्चार माथि एक दृष्टि' लेखमा 'रेडियोमा तामाङ भाषाका कार्यक्रमको विस्तार भएका कारणले सञ्चारकर्मीको संख्यामा उल्लेख्य वृद्धिजस्तो देखिए पनि मूलधारका मानिएका अन्य कार्यक्रममा उनीहरूको संख्या निकै कम छ । मूलधारे छापा माध्यममा त भन्नु उनीहरूको उपस्थिति ज्यादै न्यून भएको अहिलेको अवस्थामा तामाङ सञ्चार समूहजस्ता संस्थाले गर्न सक्ने कामहरू धेरै छन्' भनिएको छ (मिडिया अध्याय एक, २०६३,पृष्ठ २१८) ।

'मिडिया अध्ययन दुई'को अमृत योजनद्वारा लिखित 'तामाङ पहिचानका सन्दर्भहरू' पुस्तक समीक्षामा अजितमान तामाङले गरेको समीक्षामा उल्लेख छ 'तामाङ भाषाको पहिलो पत्रिका 'म्हेन्दो' खोजी र प्राप्तिमा २०१६ सालमा प्रकाशित हस्तलिखित साहित्यिक पत्रिका 'म्हेन्दो' नै तामाङ भाषाको पहिलो पत्रिका हो ('मिडिया अध्ययन दुई, २०६४,पृष्ठ ३१७) ।

यसैगरी २०६१ सालमा 'नेपाल वातावरण पत्रकार समूह', 'सामुदायिक रेडियो सहयोग केन्द्र'ले रघु मैनाली र राजेश घिमिरेद्वारा लिखित 'सामुदायिक रेडियो, समस्या र समाधान'

पुस्तक प्रकाशन भएको छ । सामुदायिक रेडियो सञ्चालनका लागि प्रतिबद्ध र महत्वपूर्ण प्रयत्न, असहयोगको पीडा, आम्दानीको अपठेरो, एकाधिकारको अन्त्य, सामुदायिक रेडियो सञ्चालन समस्या, सम्भावना र चुनौती, सामुदायिक रेडियो अवधारणा र सञ्चालन, नेपालमा सामुदायिक रेडियो अनुभव आदान-प्रदानका विषयहरू समेटिएका छन् ।

बालगोपाल उपाध्यायले पत्रकारिता तथा आमसञ्चार विभागका लागि गरेको शोधपत्र 'तामाङ जातिमा आमसञ्चार माध्यमको प्रभाव'मा निष्कर्ष र सुझावलाई बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ । केही बुँदाहरू यस्तो रहेको छ । तामाङ समुदायका लागि रेडियो नै सबैभन्दा प्रभावकारी सञ्चार माध्यम देखिएकोले उनीहरूलाई शिक्षा दिने, जनचेतना जगाउने कार्यक्रम रेडियोबाट प्रसारण गर्नु उपयुक्त हुनेछ, तामाङ समुदायको विकासका लागि सामुदायिक वा क्षेत्रीय सञ्चार माध्यमहरूको प्रयोग गर्नु उपयोगी देखिन्छ ।

रघु मैनालीले नै गरेको एक शोधपत्र 'नेपालमा सामुदायिक रेडियो : जनसहभागिता र योगदान एक अध्ययन'को निष्कर्षमा भनिएको छ 'नेपालमा सामुदायिक रेडियोहरू भिन्न भविष्यको खोजीका लागि क्रियाशील छन् । नेपाली सामुदायिक रेडियोहरूले समतामूलक समाजका निर्माणमा आशा लाग्दा प्रशस्त सम्भावना छोडेका छन् । तत्कालीन मूलप्रवाहका सञ्चार माध्यमहरूलाई चुनौती दिँदै राजनीतिकलगायत सामाजिक, सांस्कृतिक, भाषिक, जातीय तथा लैंगिक पक्षलाई समेत वस्तुगत र वास्तविक रूपमा उठाउन सामुदायिक रेडियोहरू कटिबद्ध देखिन्छन् । तर, सामुदायिक रेडियो सञ्चालनको एक दशक बितिसक्दा पनि राज्यस्तरबाट कानुनी रूपमा सामुदायिक रेडियो र व्यापारिक रेडियोबीच कुनै परिभाषा निर्धारण नगरिएको हुँदा सामुदायिक रेडियोहरू निराशजनक अनुभव संगाल्नसमेत बाध्य छन् । सामुदायिक रेडियोहरूको स्वाभाविक र योजनाबद्ध विकासमा सरकारी नीति प्रमुख गतिरोधको रूपमा देखापरेको छ ।'

सामाजिक अधिकारका आन्दोलनलाई गति दिन, सर्वसाधारणलाई आफ्नो अधिकार तथा कर्तव्यप्रति जागरुक गराउन, सांस्कृतिक तथा भाषिक संवर्द्धन गर्न, जनज्ञानलाई आधुनिकीकरण गर्न तथा आधुनिक ज्ञानलाई जनतासम्म पुऱ्याउन सामुदायिक रेडियोहरूले सक्रिय भूमिका खेलेका छन् । जनतालाई विकास प्रक्रियामा सहभागी गराउनेदेखि नेपालजस्तो भ्रष्ट आधा

जनसंख्या निरक्षर भएको मुलुकमा राष्ट्रिय जागरण अभियान सञ्चालन गर्न सामुदायिक रेडियोले खेलेको भूमिका अभुतपूर्व छ ।

नेपाल सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट तयार 'सञ्चार माध्यमसम्बन्धी नीति २०६८' को प्रसारण नीतिको बुँदा नं २५ मा महिला र अन्य पछाडि पारिएका र सीमान्तकृत जनतासम्बन्धी विषयहरूका लागि आफ्नो सञ्चार माध्यमले ओगट्ने प्रसारणको अनुपात तोक्न र वास्तविक परिणाम वार्षिक कार्यक्रम अनुगमनमार्फत् घोषणा गर्न प्रोत्साहन गर्ने र बुँदा नं २६ मा, नेपालका विविध संस्कृति र भाषा तथा स्थानीय भाषाभाषीको मेलमिलापका लागि उचित ध्यान दिन सार्वजनिक प्रसारण सेवाका लागि सबै कार्यक्रमहरूमध्ये १५% सांस्कृतिक कार्यक्रम र २०% शैक्षिक कार्यक्रमका लागि छुट्याउने भनी उल्लेख गरिएको छ (सञ्चार माध्यम सम्बन्धि नीति २०६८) ।

मिडियाहरूबाट समेट्न नसकिएका समुदायलाई समेट्ने र समुदायका लागि समुदायद्वारा नै सञ्चालित सञ्चार गृहको अवधारण स्वरूप स्थापना भएका सामुदायिक रेडियोहरूमा भने यी उपेक्षित गरिएका समुदायमध्ये तामाङ समुदायको सहभागिता कार्यक्रम र विषयवस्तुको हिसाबले कस्तो छ भनी स्पष्ट अध्ययन भएको छैन । यस अर्थमा समुदायको प्रत्यक्ष सहभागितामा सञ्चालित सामुदायिक रेडियोहरू भनिएका रेडियोहरूमा विशेषगरी तामाङ समुदायको बाहुल्यता रहेका क्षेत्रका सामुदायिक रेडियोहरूमा गरिएको यो अध्ययनले तामाङ भाषीहरूको सञ्चार माध्यममा सहभागिता, कार्यक्रमले समुदायमा पारेको प्रभावकारीता र आगामी दिनहरूमा सामुदायिक संचार माध्यमले समेटिनु पर्ने विषयहरू बुझ्न र भावी योजनाहरू तय गर्न एक महत्वपूर्ण दस्तावेज हुने छ ।

२.५. निष्कर्ष

अध्ययनका लागि छानिएका विषयसँग सम्बन्धित ऐतिहासिक पृष्ठभूमिका विषयहरूले अध्ययन भन्ने फराकिलो बनाएको छ । यस अध्यायमा तामाङ भाषाको प्रकाशन विकासदेखि नयाँ मिडिया अनलाइन मिडियासम्म तामाङ भाषाले आफूलाई पहुँचमा पुऱ्याएको सन्दर्भहरू उल्लेख गरिएको छ । यो वास्तवमै माध्यम उपयोगिताको हिसाबले सफलता नै मान्नु पर्छ । तामाङ भाषामा पत्रपत्रिका प्रकाशनदेखि राष्ट्रिय दैनिक 'गोरखापत्र'मा समेत यस भाषाले स्थान

पाउनुलाई तामाङ भाषीले गर्व गर्न लायकको विषय हुन सक्छ । तामाङ भाषाको प्रसारण विकास रेडियो माध्यम हुँदै टेलिभिजन र अत्याधुनिक सञ्चार माध्यम अनलाइनसम्म आइपुगेको छ । सूचना प्रविधिको विकासक्रमसँगै तामाङ भाषाको पहुँचमा पनि विश्वव्यापीकरण भएको छ ।

यससँगै पूर्वअध्ययनको समीक्षाका आधारमा तामाङ भाषा, जनजातीय भाषा र सञ्चार माध्यमका विषयमा केही अध्ययन भएको रहेछ भन्ने देखियो । उक्त पूर्वअध्ययनका निष्कर्षहरू, परिणामहरूमा टेकेर यो अध्ययनलाई सफल बनाउन र थप नयाँ कुरा समेट्न ठूलो आधार हुनेछ भन्ने विश्वास बनेको छ ।

अध्याय : तीन

सैद्धान्तिक पर्याधार

३.१. विषय प्रवेश

प्रस्तुत अध्यायमा अध्ययनका लागि आधार बनाएका सञ्चार सिद्धान्त र सामुदायिक सञ्चार सिद्धान्तका आधारभूत मान्यताहरूको पृष्ठभूमिलाई खुलासा गरिएको छ । सञ्चार माध्यमको विकाससँगसँगै प्रतिपादन भएका विभिन्न चरणका सञ्चार सिद्धान्तहरूबारे उल्लेख नगरी सञ्चार माध्यम र यसले समाजमा पार्ने प्रभावकारिताबारे अध्ययन पूरा हुन पक्कै सक्दैन । यसै मान्यताका आधारमा यो अध्याय महत्वपूर्ण छ । विभिन्न अवस्थाहरूमा प्रतिपादित सञ्चार सिद्धान्तहरूका आधारमा यो अध्ययनले चाहेको कुरा खोजिनु पर्छ भन्ने हेतुले अध्ययनका लागि सान्दर्भिक सैद्धान्तिक आधार र दृष्टिकोण तय गरिएको छ ।

जसमा सञ्चारका सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि, सामुदायिक सञ्चार सिद्धान्त, नेपालमा सामुदायिक रेडियो, सामुदायिक रेडियोमा कार्यक्रम मापदण्डजस्ता शीर्षकहरूलाई व्याख्या गरिएको छ । सञ्चारका सैद्धान्तिक पृष्ठभूमिमा सञ्चारका चार सिद्धान्तहरूबारे उल्लेख गरिएको छ । चार सिद्धान्तहरूमध्ये अध्ययनका लागि छानिएका सञ्चार अभियानसँग निकट आधार रहेको सामाजिक उत्तरदायित्वको सिद्धान्तलाई यहाँ व्याख्या गरिएको छ । यसैको आधारमा सामुदायिक सूचना सिद्धान्तलाई उल्लेख गर्दै सामुदायिक रेडियोको अवधारणा र नेपालमा सामुदायिक रेडियोबारे व्याख्या गरिएको छ । यससँगै पछिल्लो चरणमा सामुदायिक रेडियोहरूले अवलम्बन गर्नुपर्ने सामुदायिक कार्यक्रम मापदण्डको विकास भएकोले यसै आधारमा सामुदायिक रेडियोमा रहेका कार्यक्रम र जनसहभागिताको अध्ययनलाई प्रस्ट मापन गर्न यहाँ उल्लेख गरिएको छ । यही मापदण्डलाई अध्ययनको आधार बनाएको छ । यस अध्यायले यी कुराबारे विस्तृत जानकारी दिइएको छ ।

३.२. सञ्चारका सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि

सञ्चार माध्यमहरू समाजको ऐना भएकोले यसमा समाजको स्पष्ट आकृति देखिनु पर्छ। तर, सञ्चार माध्यमहरू सञ्चालन गर्ने सञ्चालकहरूले आफूअनुकूल सञ्चालन गर्ने र समाजलाई त्यसरी नै सूचना प्रवाह गर्ने गरेका थुप्रै उदाहरणहरू इतिहासमा देख्न सकिन्छ। सञ्चार माध्यम सञ्चालनका दृष्टिकोणले र हालसम्म देखिएका विभिन्न अवस्था र सञ्चारका भूमिकाहरूलाई केलाएर हेर्दा सञ्चार माध्यमहरू मुख्यगरी चार सिद्धान्तअनुरूप सञ्चालन भएको देखिन्छ। यसैअनुसार समाज र आम जनताप्रति प्रभाव जमाएको देखिन्छ। यी चार सिद्धान्तहरूमा सर्वसत्तावादी वा अधिनायकवादी सिद्धान्त, उदारवादी सिद्धान्त, साम्यवादी सिद्धान्त र सामाजिक उत्तरदायित्वको सिद्धान्त रहेका छन्। यहाँ सामाजिक उत्तरदायित्व सिद्धान्तबारे थप व्याख्या गरिएको छ।

३.३. सञ्चार माध्यम र सामाजिक उत्तरदायित्व

विभिन्न चरण र स्वार्थमा प्रतिपादित यी चार सिद्धान्तहरूमध्ये सामुदायिक सञ्चार माध्यमको अवधारणाअनुसार सामाजिक उत्तरदायित्वको सिद्धान्तलाई यहाँ बढी चर्चा गरिनु सान्दर्भिक हुनेछ। सामाजिक उत्तरदायित्वको सिद्धान्तलाई धेरैले उदारवादी सञ्चार सिद्धान्तको विकसित रूप वा सिद्धान्त भन्ने गरेको पाइन्छ। सामाजिक उत्तरदायित्वको आधारभूमि मूलतः सञ्चार माध्यम नाफामुखी नभएर सामाजिक रूपमा आफ्नो जिम्मेवारीपूर्वक काम गर्नुपर्दछ भन्ने हो। यसको अवधारणाअनुसार प्रेस स्वतन्त्रता समाजप्रतिको निश्चित प्रतिबद्धतासँग सर्तबद्ध रहनुपर्छ (चालिसे : ८८)।

सञ्चारका चार सिद्धान्तहरूको व्याख्यापछि डेनिस म्याक्वेलले अन्य मानक विचारहरूको समेत तुलनात्मक अध्ययन गरेर मिश्रित अवधारणालाई अघि बढाए। उनका अनुसार विकासमूलक सिद्धान्त र समानतावादी सिद्धान्तहरू अघि सारे। यी नै दुईवटा विकास सञ्चार सिद्धान्त र प्रजातान्त्रिक सहभागिता सिद्धान्तलाई (*Parliamentarian or pluralistic Participatory Communication Theory*) प्रजातन्त्रात्मक सहभागितामूलक सञ्चार सिद्धान्तको नामले पनि व्याख्या गर्न थालिएको पाइन्छ।

म्याक्वेलको दृष्टिमा विशेष गरी 'सार्वजनिक प्रसारण संस्थाहरू अति नै संरक्षणवादी, अत्यन्त विशिष्टपक्षीय, सरकार वा संस्थापनको अत्यन्त निकट रहन रुचाउने, आर्थिक तथा राजनीतिक दबावमाथि बढी निर्भर रहने, अत्यन्त एकरूपतावादी र अति पेसागत वा व्यवसायिक हुने गर्छन्' भनिएको छ ।

यस्तै माइकल कुन्सकले उल्लेख गरेअनुसार 'सार्वजनिक प्रसारण संस्थाहरूमा स्थापित तथा मान्यता प्राप्त राजनीतिक दल र तल्लो तहका सीमान्त जनताबीचको सञ्चार सम्पर्क विच्छेद भएको अनुभव हुनुका साथै संसदीय प्रजातान्त्रिक प्रणालीबीचको मोहभङ्गतालाई पनि प्रतिबिम्बित गर्दै गएको देखिन्छ । यो प्रजातान्त्रिक सहभागिता सिद्धान्तले विविधता, परिमाणको छुद्रता वा न्यूनता, स्थानीयता, असंस्थानीकरण, प्रेषक-प्रापकको भूमिकामा आपसी परिवर्तन, समाजका सबै तहसँग सञ्चारको माथिबाट तलसम्मको सम्पर्क, अन्तरक्रिया आदिसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्दछ' भनिएको छ ।

यसै मान्यताअनुरूप सामुदायिक रेडियोहरू स्थापना र सञ्चालन हुँदै आएको छ । सामुदायिक रेडियोको मुख्य उद्देश्य पनि यही हो कि समुदायप्रति उत्तरदायी भएर सूचना प्रवाह गर्ने । सामुदायिक रेडियो र सामाजिक उत्तरदायित्वलाई एकै स्थानमा राखेर अध्ययन गर्न सकिने आधार पनि यही सिद्धान्त बनेको देखिन्छ ।

३.४. सामुदायिक सञ्चार सिद्धान्त

सामुदायिक सञ्चारका लागि सामुदायिक रेडियो अत्याधुनिक माध्यम हो । यो आमसञ्चारको प्रसारण माध्यमअन्तर्गत पर्छ । सामुदायिक प्रसारण त्यस्तो प्रक्रिया हो, जसमा व्यक्तिहरू सामूहिक लक्ष्य प्राप्तिका लागि अन्तरक्रिया गर्दछन् । अन्तरक्रियामा संलग्न व्यक्तिहरूबीचको सम्बन्ध कार्यात्मक हुन्छ । आपसी मित्रता र लगाव हुन्छ । समान भौगोलिक, सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक अवस्थाले उनीहरूका भावना र उद्देश्य साभा हुन्छन् । जीवन सहिष्णुताको मूल आधार भावना, आवश्यकता या स्थानीयता प्रधान हुन्छ । उनीहरूबीच प्रतिस्पर्धा होइन, आपसी समन्वय हुन्छ । सबैजना समूहमा मिलेर काम गर्न बानी परेका हुन्छन् ।

नेपालका अधिकांश भूभागमा अभैसम्म कायम रहेको कटुवाल प्रथा यसैको एउटा उदाहरण हो । पहाडी भेगमा कटुवाल कराउने र तराई भेगमा चपरासी (गोराइत) क्का नामले प्रचलित यो प्रथाअनुसार गाउँलेलाई धान काट्ने, गुहार माग्ने, दशैंको टिका लगाउने, साइत हेर्ने देखि लिएर सभा कचहरी बस्ने, गाउँमा महामारी फैलिएको जानकारी दिने जस्ता काम तोकिएको व्यक्तिले गाउँको अग्लो डाँडाबाट ठूलो स्वरले कराएर दिने गर्छ । यसैको आधुनिक, प्रभावकारी र व्यवस्थित स्वरूपको अर्थमा सामुदायिक रेडियोलाई लिनु उपयुक्त देखिन्छ ।

सामुदायिक सञ्चार विषयवस्तुप्रतिको समझदारी, स्रोतहरूको आदानप्रदान, अनुभव र भोगाइको साटासाट तथा अन्तरसम्बन्धहरूको पुनःव्याख्याका रूपमा हुनुपर्छ । जसले सामाजिक सहमति कायम गराउन महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ । सामुदायिक सञ्चारको समझदारी वास्तविकता, स्वतन्त्रता, न्याय, इमान्दारी, सिर्जनशीलता र सहभागिताजस्ता ६ वटा तत्वमा निर्भर रहेको पाइन्छ । यिनै ६ वटा मान्यताहरू सामुदायिक रेडियोका मूल्य र सिद्धान्त हुन् (रेडियो पद्धति) ।

३.५. नेपालमा सामुदायिक रेडियो

प्रत्येक व्यक्तिसँग आफ्नो विचार बोलेर, लेखेर वा छपाएर खुलस्त गर्न पाउने अधिकार छ । मनले खाएको मत लिने, विनारोकतोक कुनै माध्यमद्वारा मत खोज्न पाउने र प्रसार गर्ने अधिकार सबैलाई छ । त्यस काममा कसैले दखल गर्न पाउँदैन (संयुक्त राष्ट्रसंघ : १९४८) ।

हालैका वर्षहरूमा सञ्चार माध्यमको विश्वव्यापीकरणका प्रवृत्तिहरू तीव्र रूपमा देखापरेका छन् । ठूलो लगानीमा व्यापारिक मिडिया उद्योगहरू स्थापना हुने र कार्यक्रमहरू विश्वभर पुऱ्याउने कार्य जारी छ । केही देशहरू मूलतः मिडियामा उत्पादनमध्ये मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रमहरू उत्पादन तथा विक्री गर्न अत्यधिक सफल पनि भएका छन् । प्रत्यक्ष उदाहरणका रूपमा अमेरिकाबाट विश्वभरि विक्री भइरहेका 'सप अपेरा' नाटक हुन् । तर, श्रोता सर्वेक्षणहरूले जनताहरू आयातितभन्दा आफ्नै सांस्कृतिक वातावरणमा उत्पादित कार्यक्रमहरू सुन्न रुचाउँछन् भन्ने निष्कर्ष निकालेका छन् । यही कारणले गर्दा हिजोआज विकासोन्मुख मुलुकहरू ब्राजिल, भारत, चीन, इजिप्ट, इण्डोनेसिया, सिंगापुर आदि देशबाट उत्पादित कार्यक्रमहरूले ठूला व्यापारिक मिडियाहरूमा व्यापक स्थान पाइरहेका छन् ।

यसरी निजी प्रसारण संस्थाहरूको अति व्यापारीकरण र सरकारी सञ्चार माध्यमहरूको अति नोकरशाहीकरणले सूचना तथा सामग्रीको प्रवाहमा व्यापक खाडल सिर्जना गऱ्यो । लामो समयसम्मको यो एकोहोरो सूचना प्रवाह, विकास तथा सञ्चारका मान्यताहरूमा आएको परिवर्तनले सहभागितात्मक सञ्चार प्रणालीको आवश्यकतालाई जोड दियो । यही सहभागितात्मक सञ्चार कार्यलाई पूरा गर्न सामुदायिक सञ्चार माध्यमहरूको सुरुवात भएको पाइन्छ, (नेपालमा सामुदायिक रेडियो : जनसहभागिता र योगदान एक अध्ययन २०६७) ।

नेपालमा २०४९ सालमा जारी राष्ट्रिय सञ्चार नीतिमा एफएम प्रणालीअन्तर्गत निजी क्षेत्रलाई रेडियो प्रसारण गर्न दिनेबारे उल्लेख गरिएको थियो । जसमा 'प्रसारण ऐनअन्तर्गत रही निजी क्षेत्रका संगठित संस्थालाई पनि निश्चित क्षेत्रमा फ्रिक्वेन्सी मोडुलेसन -एफएम) प्रसारण प्रणाली स्थापना गरी शिक्षाप्रद र मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रम प्रसारण गर्न दिने' भन्ने व्यवस्था गरिएको थियो । सञ्चार नीति बने पनि नियमावली बन्न भने तीन वर्ष कुनु पऱ्यो । यति बेला 'नेपाल वातावरण पत्रकार समूह' गठन भइसकेको अवस्था थियो । यही समूहको आग्रहमा युनेस्कोको सञ्चारको विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय कार्यक्रमले नेपालमा एफएम रेडियो परियोजनाको सम्भावना र आवश्यकताबारे अध्ययन गऱ्यो । युनेस्कोले सरकारसमक्ष बुझाएको अध्ययन प्रतिवेदनमा काठमाडौंमा 'रेडियो सगरमाथा'जस्ता सामुदायिक एफएम रेडियोको सान्दर्भिकता र आवश्यकता भएको निचोडसहितको सुझाव पनि दियो । यसबीचमा २०५१ सालमा युनेस्कोले 'रेडियो सगरमाथा' परियोजना नेपालमा लागू गर्ने निर्णय गऱ्यो । यसबीचमा नेपाल वातावरण पत्रकार समूह र सरकारबीच लामो द्वन्द्व चलिरह्यो । यस्तै परिस्थितिका बीच नेपालमा पहिलो पटक वि.सं.२०५४ सालमा 'नेपाल वातावरण पत्रकार समूह'को पहिलमा सामुदायिक रेडियो 'रेडियो सगरमाथा'ले अनुमतिपत्र लिई प्रसारण आरम्भ गरेको थियो (सामुदायिक रेडियो समस्या र समाधान: २०६१) । त्यति बेला 'सगरमाथा'ले अनुमतिपत्र प्राप्त गर्नका लागि निकै संघर्ष गर्नु परेको थियो । यो रेडियो स्टेशन नै दक्षिण एसियाका लागि पहिलो सामुदायिक रेडियो रहेको उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

३.६. सामुदायिक रेडियोमा कार्यक्रम मापदण्ड

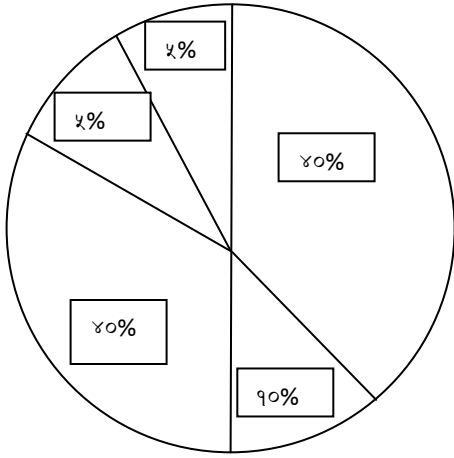
सामुदायिक रेडियो समुदायकै संलग्नतामा चल्ने रेडियो भएको हुँदा यसमा धेरै भाषा, धर्म, जात, लिंग, वर्ग तथा संस्कारका हिसाबले धेरै किसिमका मान्छेहरू रेडियो कार्यक्रम सञ्चालन गर्न संलग्न भएका हुन्छन् । यस्तो अवस्थामा रेडियोले आफ्नो समाचार नीति, सूचनामूलक तथा शिक्षाप्रद कार्यक्रम नीति, सांगीतिक कार्यक्रम नीति, भाषिक नीतिहरू प्रष्ट तथा लिखित रूपमा परिभाषित गरेको हुनुपर्छ । सामुदायिक रेडियोमा कार्यक्रम मापदण्ड मुख्यगरी समाचार तथा सूचनामूलक, शिक्षा तथा स्वास्थ्य, समुदायको सहभागिता र मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रमलाई मानिएको पाइन्छ ।

३.६.१. समाचार तथा सूचना

सामुदायिक रेडियो समुदायकै संलग्नतामा चल्ने रेडियो भएको हुँदा यसमा धेरै भाषा, धर्म, जात, लिंग, वर्ग तथा संस्कारका हिसाबले धेरै किसिमका मान्छेहरू रेडियो कार्यक्रम सञ्चालन गर्न संलग्न भएको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा रेडियो आफ्नो समाचार नीति, सूचनामूलक तथा शिक्षाप्रद कार्यक्रम नीति, सांगीतिक नीति, भाषिक नीतिहरू प्रष्ट तथा लिखित रूपमा परिभाषित गरेको हुनुपर्छ । विशेषगरी सामुदायिक रेडियोमा समाचारका विषयवस्तुहरूको प्राथमिकता र छनौटका आधार र मापदण्ड तय गरिएको देखिन्छ ।

३.६.१.१. समाचारको प्राथमिकता निर्धारण

समाचारको प्राथमिकता निर्धारण गर्दा विषयवस्तुको व्यापक क्षेत्र समेट्नका लागि विषयगत रूपमा समाचारको वर्गीकरण गरिने छ । राजनीतिक समाचारले बुलेटिनको बढीमा ४० प्रतिशत हिस्सा ओगट्ने छ, भने त्यसपछि सामाजिक, शैक्षिक, सांस्कृतिक, विकास निर्माण, लैंगिक गतिविधि तथा स्वास्थ्यलगायतले ४० प्रतिशत, आर्थिक गतिविधिले १०, खेलकुदले ५ प्रतिशत र मनोरञ्जनात्मक ५ प्रतिशत समाचारसम्बन्धी घटनाहरूले प्राथमिकता पाउनेछन् ।

- ४०% राजनीतिक तथा अधिकार आन्दोलन (मानवअधिकार, लैंगिक, दलित, वर्गीय, ...)
- ४०% सामाजिक, शैक्षिक, सांस्कृतिक, विकास निर्माण गतिविधि, स्वास्थ्यलगायतका गतिविधिहरू
- १०% आर्थिक गतिविधि
- ५% खेल गतिविधि

३.६.१.२. विषयवस्तुको विविधताका आधारमा

सामाजिक - परिवार, कुलायन पूजा, रहनसहन, मेलापात, चालचलन, जाति, भाषा, भेषलगायतका गतिविधिहरू

राजनीतिक - स्थानीय तथा क्षेत्रीय स्तरका दलगत गतिविधिसमेतका राजनीतिक घटना तथा गतिविधिहरू

आर्थिक - हाटबजार, कारोबार, कृषि, पशुपालन, साना तथा ठूला उद्योग, बन्दव्यापार, रोजगारीसम्बन्धी गतिविधिहरू

सांस्कृतिक - चाडबाड, मेलापर्व, उत्सव, सांगीतिक पर्व

शैक्षिक - अनौपचारिक, औपचारिक, विद्यालय, क्याम्पस आदिमा हुने विद्यार्थी, शिक्षक, प्रशासनका गतिविधिहरू

प्रशासनिक - सदरमुकामका कार्यालयले दिने सुविधा, आवधिक बन्द हुने वा विशेष टोली खटाउने जस्ता कार्य तथा कर्मचारी र सरकारी पक्षका गतिविधिहरू

पर्यटन - ट्रेकिङ, पर्वतारोहण, होटल, यातायात क्षेत्रका गतिविधिहरू

स्वास्थ्य गतिविधि - स्वास्थ्य क्याम्प बस्ने, अस्पतालको सेवा खुल्ने र बन्द हुने, सेवा सुविधा, बिरामीहरूको स्थिति, महामारी, सार्वजनिक तथा व्यक्तिगत सरसफाइ, रोग व्याधिको फैलावट वा रोकथाम,

विकास निर्माण - बाटोघाटो, खानेपानी, विद्युत्, सञ्चार, सिँचाइ, पुल निर्माणजस्ता भौतिक पूर्वाधार निर्माणका गतिविधिहरू

सामुदायिक - व्यक्ति व्यक्ति मिलेर सार्वजनिक हितका लागि गर्ने कार्यहरू जस्तै: पुल, मन्दिर, बाटोघाटो, पाटीपौवा आदिको निर्माण, सरसफाइ तथा जीर्णोद्धार, सामुदायिक वन, सामुदायिक स्कुल आदिका गतिविधिहरू

खेलकुद - क्लब, स्कुल, क्याम्पस आदिले आयोजना गर्ने खेलहरू हाजिरीजवाफ, फुटबल, भलिबल, टेनिसजस्ता गतिविधिहरू ।

समाचारमा स्थानीय गतिविधि ५० प्रतिशत, क्षेत्रीय गतिविधि २५ प्रतिशत, राष्ट्रिय गतिविधि २० प्रतिशत, अन्तर्राष्ट्रिय गतिविधि ५ प्रतिशत हुनुपर्ने मापदण्ड रहेको छ (कम्युनिटी रेडियो अर्गनाइजेसन डेभलपमेण्ट गाइड बुक : सामुदायिक रेडियो सहयोग केन्द्र) ।

३.६.२. शिक्षा तथा स्वास्थ्य

सामुदायिक रेडियो प्रसारणको मूल चरित्र सामुदायिक हुनु पर्छ । समाजको समग्र विकास नै सामुदायिक रेडियोको मुख्य लक्ष्य हो । सामुदायिक रेडियोले आफ्नो प्रसारण मूल्य तथा मान्यताका रूपमा वास्तविकता, स्वतन्त्रता, न्याय, इमान्दारी, सिर्जनशीलता तथा सहभागितालाई स्वीकार गरेको हुनुपर्छ । यहाँ सामुदायिक रेडियोको सूचना तथा शिक्षाप्रद कार्यक्रम नीति तयार गर्ने प्रयत्न गरिएको छ ।

आफ्ना प्रसारित सम्पूर्ण कार्यक्रमहरूमा पर्याप्त मात्रामा निष्पक्षता कायम गर्नु सामुदायिक रेडियोको सबैभन्दा महत्वपूर्ण विशेषता हो । निष्पक्ष हुनका लागि निश्चित कार्यक्रमसँग सम्बद्ध सबै पक्ष समेटेर मात्रै पुग्दैन । कार्यक्रम तय गर्दा श्रोताका सबै खालका रुचि, आस्था र दृष्टिकोण समेटिएका छन् कि छैनन् भन्ने कुरामा समेत ध्यान दिनुपर्छ । निष्पक्षताका लागि भूगोल, भाषा, जाति, वर्ग, धर्म, सामाजिक संरचना र लैंगिक विषय र प्रतिनिधित्व के कस्तो छ भनेर सजग रहनुपर्छ ।

समाचार, समसायिक छलफल, अन्तर्वार्ता, खेलकुद, नाटक, रिपोर्ट, शैक्षिक, धार्मिक तथा हास्यव्यङ्ग्य कार्यक्रमलगायतमा आफ्नो क्षेत्रमा बस्ने कुनै लिङ्ग, वर्ग, धर्म, विचार, भाषा जाति छुटेका छन् कि भनेर सचेत रहनुपर्छ । छुटेका रहेछन् भने तिनलाई समेटेर निष्पक्षता कायम गर्नुपर्छ । कुनै पनि कार्यक्रममा लागि विषय छनोट गर्दा सबै पक्षका बारेमा खोजी गर्नुपर्छ वा सबै पक्षका दृष्टिकोणलाई ध्यानमा राख्नुपर्छ ।

कार्यक्रम उत्पादक वा प्रस्तोताले कुनै कार्यक्रममा विभिन्न विचार प्रस्तुत गर्दैमा ऊ निष्पक्ष भएको भनेर भन्न मिल्दैन । राजनैतिक, आर्थिक, भाषिक, क्षेत्रीय, जातीय, वर्गीय र लैङ्गिक विवादका विषयमा सत्य र निष्पक्ष हुनुपर्छ । निष्पक्ष हुनका लागि निरपेक्ष ढंगले तटस्थ रहनुपर्छ भन्ने होइन ।

३.६.३.समुदायको सहभागिता

सामुदायिक रेडियोमा समुदायमा बसोबास गरिरहेका विभिन्न जाति तथा लिङ्गका तर्फबाट समान सहभागीता हुन आवश्यक हुन्छ । स्थानीय स्तरमा रहेका जातिय प्रतिशतका आधारमा रेडियो संचालक समितिमा सहभागी हुन पर्ने हुन्छ । यसैगरी रेडियोको प्रसारण समय पनि जातिय तथा भाषिक आधारमा वर्गीकरण गर्न जरुरी देखिन्छ । यस्का साथै कार्यक्रम उत्पादनका लागि विषय छनौट, कार्यक्रमको उद्देश्य तय, यस्को उपलब्धीको आकलन गर्न लक्षित समुदायकै सहभागी हुन सके कार्यक्रमको सफल प्रभावकारीता रहन्छ । यसै आधारमा सामुदायिक रेडियोमा समुदायको सहभागीताको आवश्यकता देखिन्छ ।

सामुदायिक रेडियोहरूमा समुदायको समानुपातिक सहभागीताको अवस्था अध्ययन महत्वपूर्ण रहन्छ । जवसम्म समुदायको चौतर्फी विकासका लागि स्थापित भनिएका सामुदायिक रेडियोहरूमा समुदायको समान सहभागी रहन्न तबसम्म उनिहरूको सम्पूर्ण विषयवस्तु, समस्या, समधानका उपायहरू, परम्परागत ज्ञान, सस्कृति, भाषाको क्षेत्रमा सामुदायिक रेडियोहरूले प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्न सक्दैनन् । यसअर्थमा समुदायको सहभागीता सामुदायिक रेडियोमा महत्वपूर्ण विषय हो । यस अध्ययनको उद्देश्य पुरा हुनका लागि यो विषयको अध्ययन विना पुरा हुन नसक्ने भएकोले समेटिएको हो ।

३.६.४.मनोरञ्जनात्मक

यसको उद्देश्य भनेको समुदायले स्थापना गरेका रेडियोहरू जसलाई सामुदायिक रेडियो भनिरहेका छन्, यसै रेडियोहरूलाई दीगो रूपमा समुदायमुखी बनाउनु नै हो । रेडियोहरू सामुदायिक हुनका लागि CR-PASS भित्र आउन जरुरी छ । अन्यथा यी रेडियोहरू सामुदायिक हुन सक्दैन भन्ने प्रस्ट मापदण्ड देखाएको छ । यसअन्तर्गत सामुदायिक रेडियो हुनका लागि

१०० पूर्णाङ्कमा रेडियोहरूलाई मूल्यांकन गरिएको छ । जसमा सामुदायिक रेडियोमा समुदायको प्रतिनिधिको पक्षमा २० अंक, रेडियो सञ्चालनमा १५ अंक, रेडियो कार्यक्रममा २५ अंक, श्रोत पहिचान र व्यवस्थापनमा १५, रेडियो स्टेशन व्यवस्थापनमा १० अंक, आर्थिक व्यवस्थापनमा १० अंक, नेटवर्किङमा ५ अंकको निर्धारण गरिएको छ (मैनाली, रघु, विक्रम सुब्बा, यादव चापागाइ, २०६६, कम्युनिटी रेडियो पर्फमेन्स एसिसमेण्ट सिस्टम : सामुदायिक रेडियो सहयोग केन्द्र, नेपाल वातावरण पत्रकार समूह) ।

यस अध्ययनका लागि कार्यक्रम मापदण्डलाई विशेष विषय आधार मानिएको छ । कार्यक्रम मापदण्डका लागि कार्यक्रमको गुणस्तर कायम गर्नका लागि समीक्षा बैठक, कार्यक्रम नीति निर्माण, कार्यक्रम प्रसारण समयबारे लक्षित समुदायसँग छलफल वर्षमा २ पटक र निर्णय, कार्यक्रमको प्रभावकारिता सर्वेक्षण, समाचारमूलक र सुचनामूलक कार्यक्रमको नीति निर्माणमा समुदायको सहभागिता, समाचार र सुचनामूलक कार्यक्रममा २० प्रतिशत, अरू विषय समेटिएको वा नसमेटिएको अवस्था, १०० प्रतिशत समाचार आफै उत्पादन छ या अरूमा निर्भर छ, आचार संहिता विचार, सिद्धान्त प्राविधिक पक्षलाई समीक्षा गरेर निर्माणजस्ता सुचकहरूका आधारमा कार्यक्रमको मापदण्ड निर्माण गरिएको छ । समाजको समग्र विकास नै रेडियोको मुख्य लक्ष्य हुनुपर्छ । आफ्नो प्रसारण मूल्य तथा मान्यताका रूपमा वास्तविकता, स्वतन्त्रता, न्याय, इमान्दारी, सिर्जनशीलता तथा सहभागितालाई स्वीकार गरेको हुनुपर्छ भन्ने यसको मुख्य आसय छ ।

३.७. निष्कर्ष

यस अध्यायमा सञ्चारका सिद्धान्तहरूबारे उल्लेख गरिएको । संसारमा प्रचलित सञ्चार सिद्धान्तहरूमा सामाजिक उत्तरदायित्वको सिद्धान्तका आधारमा टेकेर सामुदायिक सञ्चारको सिद्धान्तको प्रतिपादन भएको देखिन्छ । यसै सिद्धान्तका आधारमा सामुदायिक रेडियोको अवधारण विकास भएको र नेपालमा पनि सामुदायिक रेडियोको विकास भएको मान्न सकिन्छ । जब नेपालमा सामुदायिक रेडियोको स्थापनाको क्रम सुरुवात भयो, त्यसयता सामुदायिक रेडियो स्थापनामा व्यपकता आएको छ । सामुदायिक रेडियोको व्यापकतासँगै यस रेडियोले समुदायप्रति बहन गर्नु पर्ने जिम्मेवारी कस्तो छ, भनेर अध्ययन गर्नु जरुरी पनि छ । यस्ता सामुदायिक

रेडियोबाट प्रसारित कार्यक्रमहरूमा समुदायको आवश्यकता र चाहनाको परिपूर्ति भएको छ कि छैन ? समुदायकै हितका लागि भनेर खोलिएका सामुदायिक रेडियोहरूमा समुदायको सहभागिता कस्तो छ र रेडियोबाट प्रसारित कार्यक्रमले समुदायमा पारेको प्रभावकारिता कस्तो छ ? यो थाहा पाउन अत्यन्तै आवश्यक छ । सामुदायिक रेडियो समुदायप्रति उत्तरदायी हुनुपर्ने र समुदायको साभा उद्देश्य प्राप्तिका लागि सामुदायिक रेडियोहरूबाट कार्यक्रम उत्पादन तथा प्रसारण गरिनु पर्ने उद्देश्यका साथ सामुदायिक रेडियो कार्यक्रम मापदण्ड तयार भएको छ । यसै मापदण्डअनुसार कार्यक्रमको निर्माण प्रक्रिया र प्राथमिताका आधारमा अध्ययनलाई अगाडि बढाउँदा उपयुक्त हुने विश्वास रहेको छ ।

अध्याय : चार

सामुदायिक रेडियोमा तामाङ भाषा र विषयवस्तु

४.१. विषय प्रवेश

यस अध्यायमा सामुदायिक रेडियोहरूमा तामाङ भाषाको कार्यक्रम प्रसारणको इतिहास, हाल तामाङ भाषाका कार्यक्रम प्रसारण गर्ने रेडियोहरू र यसले समेट्ने गरेका विषयवस्तुहरूबारे व्याख्या गरिएको छ । सामुदायिक रेडियोमा तामाङ भाषा, अध्ययनक्षेत्रमा तामाङ भाषीको संख्या, रेडियोमा तामाङ भाषालाई दिएको प्राथमिकता, कार्यक्रममा समेटिने विषयवस्तुहरू, कार्यक्रममा समुदायको सहभागिता र कार्यक्रमको प्रभावकारिता शीर्षकमा व्याख्या यस अध्यायमा गरिएको छ । अध्ययनका लागि छानिएका क्षेत्रमा तामाङ समुदायको बाक्लो बसोबास रहेकोले कुल जनसंख्याको कति प्रतिशत तामाङहरू छन् भनेर प्रस्ट तथ्याङ्कका आधारमा उक्त क्षेत्रका सामुदायिक रेडियोले तामाङ भाषालाई दिएको प्राथमिकता बुझ्न सजिलो हुने भएकोले भाषीक प्रतिशतसमेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

यो अध्यायमा पाँचवटा रेडियोले तामाङ भाषालाई दिएको समय र उक्त समयमा प्रसारित कार्यक्रमको विषयवस्तुसमेत उल्लेख गरिएको छ । यसै आधारमा उक्त सञ्चार माध्यमले समुदायमा ल्याउन सक्ने संभावित परिवर्तन र सामाजिक रूपान्तरणमा खेल्न सक्ने भूमिका बुझ्न सकिन्छ । यो अध्यायमा रेडियोबाट प्रसारित कार्यक्रममा समुदायको सहभागिता र यसको प्रभावकारिताबारे पनि उल्लेख गरिएको छ ।

४.२. सामुदायिक रेडियोमा तामाङ भाषा

रेडियो नेपालमा तामाङ गीतसंगीत बेलाबखतमा बज्नु थाले पनि तामाङ भाषाको पाँच मिनेटको समाचार प्रसारण पहिलो पटक २०५१ भदौ १ गते 'रेडियो नेपाल'बाटै भएको देखिन्छ । यसपछि तामाङ भाषाको कार्यक्रमकै रूपमा 'रेडियो नेपाल'बाटै वि.सं २०५४ असार ५ गतेबाट 'स्यालगार' (सगुन) कार्यक्रम प्रसारण भएको देखिन्छ । यो कार्यक्रम साप्ताहिक

रूपमा १५ मिनेटको मात्र रहेको थियो । यसपछि तामाङ भाषाको प्रसारण सामुदायिक रेडियोबाट भएको देखिन्छ । दक्षिण एसियाकै पहिलो सामुदायिक रेडियो 'रेडियो सगरमाथा' एफ.एम १०२.४ मेगाहर्जबाट २०५४ चैत्र १ बाट 'ह्याङला हवाई, ह्याङला कार्ड' (हाम्रो गीत, हाम्रो आवाज) प्रसारण भएको पाइन्छ । त्यति बेला यो कार्यक्रम नेपाली र तामाङ भाषामा प्रसारण हुने गर्थ्यो । यसपछि 'तामाङ रिमिठम न्हान' (तामाङ संस्कृति चौतारी)को नाममा यो कार्यक्रम प्रसारण हुन थाल्यो (रेडियोमा तामाङ भाषा) ।

नेपालमा फस्टाउँदै गएका सुचना प्रविधिका कारण तामाङ भाषामा साहित्य रचना, गीतसंगीतको सिर्जना र चलचित्र निर्माणका कार्यहरू व्यापक रूपमा अघि बढेको देखिन्छ । विभिन्न सञ्चार माध्यमहरूमध्ये स्थानीय स्तरमा स्थापना भएका सामुदायिक रेडियो स्टेशनबाट तामाङ भाषामा कार्यक्रम, गीतसंगीत प्रसारण गर्ने र केही शैक्षिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक विषयका सुचना, सन्देश, समाचार, विचारहरू प्रसारणमा व्यापकता आएको देखिन्छ । राज्य व्यवस्थामा आएको परिवर्तनहरूमा प्रजातन्त्रको पुनःस्थापना, बहुदलीय व्यवस्थाको सुरुवात हुँदै लोकतन्त्र र गणतन्त्रको स्थापनासम्म आइपुग्दा नेपालका अन्य जनजातिहरूको भाषीक विकासको तुलनामा तामाङ भाषाको विकास गति तीब्र रहेको देखिन्छ । हाल नेपालका करिब २ सय ५० भन्दा बढी सामुदायिक रेडियोमध्येमा ३० वटाभन्दा बढी रेडियोहरूबाट तामाङ भाषाका कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका छन् । ती मध्येबाट विशेषगरी तामाङ भाषीहरूको बाहुल्यता रहेका क्षेत्रहरू काठमाडौँ, काभ्रेपलाञ्चोक, सिन्धुपाल्चोक, दोलखा, सिन्धुलीका सामुदायिक रेडियोहरूमा मात्र यो अध्ययन गरिएको छ (तामाङ जर्नल : सन् २००९, श्रव्य - सञ्चारमा तामाङ भाषाका कार्यक्रम स्थिति, चुनौती र सम्भावनाहरू) ।

विशेषगरी काठमाडौँ र आसपासका क्षेत्रबाट प्रसारित रेडियोहरूमा तामाङ भाषाको कार्यक्रमको ढाँचा, यी कार्यक्रमहरूको उद्देश्य र यी कार्यक्रमहरूले तामाङ समुदायमा पारिरहेका प्रभावबारे यस अध्ययनमा खोजिने छन् । कार्यक्रमहरूले समेटेका सांस्कृतिक, भाषीक, राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक विषयवस्तुको अवस्था र यसले समुदायमा पारेको प्रभावकारिता र ल्याएको परिवर्तनले नै यस समुदायको भोलिको अवस्था निर्धारण हुन्छ । सञ्चार माध्यमहरूको के जिम्मेवारी रहन्छ, यी तामाङ समुदायलाई शिक्षित र सुसुचित बनाउन ? यी

समुदायलाई कुन सुचनाको आवश्यक छ ? कुन कार्यक्रमले कस्तो दीर्घकालीन असर पार्न सक्छ ? यी विषयहरूलाई नै यस अध्ययनको मुख्य विषय बनाइएको छ ।

४.३. अध्ययन क्षेत्रमा तामाङ भाषीको संख्या

यस अध्ययनका लागि काभ्रेपलाञ्चोक, सिन्धुपाल्चोक, दोलखा, सिन्धुली र ललितपुरलगायत पाँच जिल्लाबाट प्रसारणमा रहेका सामुदायिक रेडियोहरू र उक्त रेडियोहरूबाट प्रसारित तामाङ भाषाको कार्यक्रम अध्ययनको तथ्याङ्क रहेको छ । अध्ययनको लागि अभू प्रस्ट हुन सकियोस् भन्ने उद्देश्यले र अध्ययनको सान्दर्भिकताका लागि उक्त जिल्लाहरूमा तामाङ समुदायको बसोबासको अवस्था कस्तो छ भनेर उल्लेख गर्दा उपयुक्त हुने देखिन्छ । जसका लागि उक्त जिल्लाहरूको कुल जनसंख्यामा कति प्रतिशत तामाङ जाति छन् भन्ने तथ्याङ्क जनगणना २०५८ का अनुसार उल्लेख गरिएको छ । उक्त जिल्लाहरूमा तामाङहरूको अवस्था अध्ययन गर्न पनि जरुरी देखिन्छ । काठमाडौँ उपत्यका वरिपरिका यी जिल्लाहरूमा तामाङहरूको बसोबास बाक्लो रहेको यही तथ्याङ्कले प्रस्ट पार्दछ ।

तालिका नं. १

क्र.स.	जिल्ला	कूल जनसंख्या	तामाङ जनसंख्या	तामाङ प्रतिशत	स्थान
१.	काभ्रेपलाञ्चोक	३,८५,६७२	१,३०,२६१	३३.८%	पहिलो स्थान
२.	दोलखा	१,७५,९१२	२७,६१९	१५.७ %	दोस्रो स्थान
३.	सिन्धुपाल्चोक	२,९३,७१९	९४,६१४	३२.२ %	पहिलो स्थान
४.	सिन्धुली	२,७७,२५९	७०,९६८	२५.६ %	पहिलो स्थान
५.	ललितपुर	३,३७,७८५	४०,०५९	११.८६%	चौथो स्थान

उल्लेखित तथ्याङ्क २०५८ को जनगणनाको हो । २०६८ को नयाँ तथ्याङ्कमा यो भन्दा बढ्न सक्ने अनुमान छ । राज्य पुनःसंरचना तथा संघीय राज्यको अवधारणाअनुसार प्रस्तावित तामसालिङ राज्यभित्र यी पाँच जिल्लासँगै अन्य चार जिल्ला रामेछाप, नुवाकोट, रसुवा, धादिङ र मकवानपुर गरी नौ जिल्ला रहेका छन् । यी जिल्लाहरूमा भने रामेछापमा कुल जनसंख्याको २० प्रतिशत तामाङ रहेको छ । यसैगरी नुवाकोटमा कुल जनसंख्याको ३८

प्रतिशत, रसुवामा कुल जनसंख्याको ६३ प्रतिशत, धादिङमा कुल जनसंख्याको २१ प्रतिशत र मकवानपुरमा कुल जनसंख्याको ४७ प्रतिशत तामाङ रहेका छन् । योसँगै संख्याका आधारमा हेरिंदा काभ्रे, नुवाकोट र मकवानपुरगरी तीन जिल्लामा १ लाखभन्दा बढी संख्यामा तामाङ जाति रहेका छन् । सिन्धुली, सिन्धुपाल्चोक, धादिङ र काठमाडौंमा ५० हजार देखि १ लाखसम्म तामाङ जातिको वसोवास रहेको छ भने सर्लाही, ललितपुर, चितवन, रामेछाप, दोलखा र रसुवामा गरी २० देखि ५० हजारसम्म रहेको छ । यस्तै इलाम, भ्वापा, मोरङ, संखुवासभा, भोजपुर, उदयपुर, बारा गरी १५ हजार देखि २० हजारसम्म तामाङ भाषीहरू रहेका छन् भने पाँचथर, सुनसरी, सोलु, ओखडढुङगा र भक्तपुरमा गरी १० हजार देखि १५ हजारसम्म रहेका छन् । ताप्लेजुङ, तेह्रथुम, सिरहा, धनकुटा, खोटाङ, धनुषा, महोत्तरी, रौतहट, पर्सा, लमजुङ, गोरखा, कास्की, नवलपरासी र कञ्चनपुरमा गरी करिब ५ हजारदेखि १० हजारसम्म रहेका छन् (यात्रु, कुमार, २०६६:पृष्ठ ३६) ।

४.४. सामुदायिक रेडियोमा तामाङ भाषालाई दिएको प्राथमिकता

नेपालमा हाल दुईसय भन्दा बढी सामुदायिक रेडियोहरू प्रसारण भइरहेका छन् । यी सामुदायिक रेडियोहरूमा धेरैले स्थानीय भाषाभाषीहरूका कार्यक्रम प्रसारण गर्दै आइरहेका छन् । सबै सामुदायिक रेडियोहरूमा गरेर जम्मा ३० वटा भाषाभाषीमा कार्यक्रमहरू सामुदायिक रेडियोहरूमा प्रसारण भइरहेको छ । कतिपय रेडियो स्टेशनले ८ वटा भाषामा समेत कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेका छन् (सोसियल एकाण्टेविलिटी स्ट्याटस अफ कम्युनिटी रेडियो इन नेपाल : अकोराब, एसियन एकाडेमी फर पिस, रिसर्च एण्ड डेभलपमेण्ट) । यी मध्येमा पाँच वटा सामुदायिक रेडियोहरूमा तामाङ भाषालाई दिएको प्राथमिकतालाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. २

क्र.सं.	रेडियो स्टेशन	कुल प्रसारण समय			तामाङ भाषालाई समय	समय प्रतिशत	कैफियत
		दैनिक	साप्ताहिक	जम्मा हप्तामा मि.			
१.	रेडियो सगरमाथा	१८ घण्टा	१२६ घण्टा	७५६० मिनेट	३०मिनेट कार्यक्रम	०.३९ %	हप्तामा शनिबार नदेखि नः३०सम्म कार्यक्रम
२.	रेडियो शैलुङ	१८ घण्टा	१२६ घण्टा	७५६० मिनेट	४५मि.का. र ७० मि.समाचार (११५)	१.५२ %	हप्तामा ४५मि.का.क र हरेक दिन १०मि. समाचार
३.	रेडियो सिन्धु	१८ घण्टा	१२६ घण्टा	७५६० मिनेट	४५मि.का. र ७० मि.समाचार(११५)	१.५२ %	साप्ताहिक ४५ मि.का. र दैनिक १० मि. समाचार
४.	रेडियो नमोबुद्ध	१३ घण्टा	९१ घण्टा	५४६० मिनेट	२९०मि का. र ७० मि.समाचार(३६०)	६.५९ %	हप्तामा ६ दिन कार्यक्रम र दैनिक १० मि. समाचार
५.	रेडियो सिन्धुलीगढी	१८ घण्टा	१२६ घण्टा	७५६०मिनेट	१२०मि.का. र ७० मि.समाचार(१९०)	२.५१ %	हप्तामा तीन कार्यक्रम र दैनिक १०मि. समाचार

४.५. कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुहरू

माथि उल्लेखित पाँच वटा सामुदायिक रेडियोहरूबाट श्रावण महिनाभरि प्रसारित तामाङ भाषाको कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुलाई राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक तथा व्यवसायिक, शैक्षिक र मनोरञ्जनात्मक क्षेत्रहरूका आधारमा हेरिएको छ । अध्ययनका लागि छानिएका पाँच वटै रेडियोको कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुको विश्लेषण निचोड क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ । ललितपुर जिल्लामा रहेको 'रेडियो सगरमाथा', दोलखामा रहेको 'रेडियो शैलुङ', सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा रहेको 'रेडियो सिन्धु', सिन्धुली जिल्लामा रहेको 'रेडियो सिन्धुलीगढी' र काभ्रेमा रहेको 'रेडियो नमोबुद्ध' रहेका छन् । यी रेडियोहरूले एक महिनाभरि समेटिएका विषयवस्तुहरूलाई विषयगत रूपमा वर्गीकरण गरेर यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.५.१. 'रेडियो सगरमाथा'को कार्यक्रमको विषयवस्तु

दक्षिण एसियाकै पहिलो सामुदायिक रेडियो सेवा 'रेडियो सगरमाथा'मा पनि तामाङ भाषाको कार्यक्रम प्रसारण हुँदै आएको छ । 'रेडियो सगरमाथा'मा हाल शनिबार बिहान न देखि नः३० सम्म ३० मिनेटको तामाङ भाषाको कार्यक्रम (तामाङ काई (तामाङ स्वर) कार्यक्रम प्रसारण हुँदै आइरहेको छ । कार्यक्रममा समसामयिक गतिविधि, राजनीतिक विषयवस्तु र तामाङ समुदायमा भएका वा घटेका विभिन्न कार्यक्रम वा घटनाहरूको जानकारीले हरेक एपिसोडको तीन मिनेट ओगटेको पाइयो । त्यसपछि 'ग्योइकाई ताम' साहित्य विशेष भनेर स्तम्भ राखेकोमा यसले हरेक एपिसोडको ७ मिनेट ओगटेको पाइयो । यस स्तम्भमा तामाङ भाषामा सिर्जना गरेका कविता, गजल, गीत, सायरी सर्जक आफैको आवाज वा प्रस्तोताले

वाचन गर्ने गरेको पाइयो । योसँगै हरेक एपिसोडमा एक फरक सामग्रीका रूपमा लिने गरेका थाडकासम्बन्धी विशेष जानकारी राख्ने गरेको पाइयो । तामाङ भाषाका अन्य रेडियो कार्यक्रमहरूमा थाडकासम्बन्धी सामग्री प्रसारण नहुने भएकोले यसलाई फरक सामग्रीका रूपमा लिने गरेको प्रस्तोताको धारणा छ । हरेक एपिसोडमा थाडकासम्बन्धी विभिन्न जानकारी, लेखनका तरिका, चाहिने सामग्री, प्रशिक्षणका विधिहरू, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजार अवस्था, थाडकासँग जोडिएका धार्मिक विश्वासका बारे जानकारी राख्ने गरेको देखियो । यस सामग्रीका लागि प्रत्येक एपिसोडमा ७ देखि ८ मिनेटसम्म स्थान दिने गरेको छ । यी सामग्रीले भने हरेक कार्यक्रममा स्थान पाउने गरेको भए पनि महिनाको पहिलो शनिवारको कार्यक्रममा ६ मिनेट महिलासम्बन्धी विषयलाई स्थान दिइएको पाइयो । तामाङ समुदायका महिलाहरूको अवस्था, सफल महिलाहरूको बारे चर्चा गर्ने गरेको देखियो ।

यसैगरी दोस्रो शनिवारको कार्यक्रममा राजनीतिसम्बन्धी १० मिनेट जति तामाङ नेताहरूसँग अन्तर्वार्ता लिने गरेको पाइयो । रिपोर्टिङ, अन्तर्वार्ता, बहस, चिठीपत्र गीतसंगीत र तामाङ संघसस्थाका परिचय समेट्दै आइरहेको देखिन्छ । 'तामाङ डाजाङ' आफै साहित्यिक संस्था भएकोले यसमा विशेषगरी तामाङ साहित्य नै बढी समेटिने विषय रहेको देखियो । हप्ताको चारैवटा एपिसोडमा तामाङ साहित्यकै विषयमा चर्चा, सिर्जनाहरू वाचन, आफ्नै साहित्यिक संस्थामा सडकल नभएका साहित्य सिर्जनाका विषयहरू, तामाङ साहित्यिक गतिविधिहरू यस कार्यक्रमको मुख्य विषय रहेको पाइयो । श्रावण महिनाभरिको तामाङ भाषाको कार्यक्रमलाई केलाउँदा तालिकामा उल्लेखित विषयहरू समेटिएको देखिन्छ ।

तालिका नं. ४.२.१

रेडियो सगरमाथामा २०६९श्रावण महिनाभरि साप्ताहिक ३० मिनेटको दरले ४ वटा तामाङ भाषाको कार्यक्रमको समय जम्मा १२० मिनेट रहेको छ । उक्त अवधिको कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुहरू :						
क्र.सं.	विषयवस्तु	प्रति कार्यक्रम	जम्मा एपिसोड	जम्मा मिनेट	विषय प्रतिशत	कैफियत
१.	राजनीतिक तथा समसामयिक	३ मिनेट	४ एपिसोड	१२मिनेट	१०	समसामयिक तथा गतिविधि सामग्री
२.	सामाजिक तथा सांस्कृतिक	१० मिनेट	१ एपिसोड	१०मिनेट	८.३३	जातीय तथा सामाजिक संस्थागत चर्चा
३.	आर्थिक तथा व्यवसायिक	८मिनेट	४ एपिसोड	३२ मिनेट	२६.६६	थाडका सम्बन्धी सामग्रीलाई
४.	कला तथा साहित्य	७ मिनेट	४ एपिसोड	२८मिनेट	२३.३३	तामाङ भाषाका सिर्जनाहरू वाचन
५.	जातिय तथा लैङ्गिक अधिकार	५ मिनेट	१ एपिसोड	५ मिनेट	४.१६	महिला सम्बन्धी सामग्री
६.	शिक्षा, स्वास्थ्य तथा वातावरण	-	-	छैन	-	यो विषयमा कार्यक्रम छैन
७.	गीतसंगीत तथा मनोरञ्जन	-	-	३३मिनेट	२७.५	प्रति कार्यक्रम तीन मिनेटको ३ वटा गीत

४.५.२. 'रेडियो शैलुड'को कार्यक्रमको विषयवस्तु

दोलखामा रहेको 'रेडियो शैलुड'मा हरेक आइतवार अपहान्न ४ बजेदेखि ४:४५ बजेसम्म साप्ताहिक ४५ मिनेट तामाङ भाषाको कार्यक्रम 'ह्याडला कार्ड' (हाम्रो आवाज) प्रसारण हुँदै आइरहेको छ। अध्ययनका लागि सङ्कलन चयन गरेको समय अर्थात् वि.सं २०६९ श्रावण महिनामा ५ वटा कार्यक्रम प्रसारण भएको छ। उक्त पाँचवटा कार्यक्रम अध्ययनका लागि सङ्कलन गरियो। हरेक कार्यक्रम ४५ मिनेटको भएकाले कुल पाँच वटा कार्यक्रमको समय जम्मा २२५ मिनेटको बनेको देखियो। यसमा कतिपय कार्यक्रम ४५ मिनेटभन्दा कम र कतिपय अलि बढी भएको देखिएकोले अनुपातमा २२५ मिनेटको हिसाब गरिएको छ। २२५ मिनेटको समय अवधिमा कुनकुन विषयले कति समय ओगटेको छ भनेर यहाँ उल्लेख गरिएको छ। यसका साथै कार्यक्रमबाहेक हरेक दिन पाँच बजे १० मिनेट तामाङ भाषामा समाचार प्रसारण भइरहेको पाइयो। जसमा राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, मनोरञ्जनात्मक, साहित्य, कला सबै विषयहरू यी कार्यक्रमहरूले समेट्दै आइरहेको देखिन्छ। तर, यो विषयका लागि यति समय भनेर छुट्याएको भने देखिँदैन। सन्दर्भ र विषय पाएसम्म उक्त विषयमै सबै कार्यक्रमको समय सकिने गरेको देखियो। कार्यक्रम कुनै विषयगत तालिकामा निर्माण गरेको देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा समुदायले चाहेको विषयवस्तु, समुदायको आवश्यकताभन्दा प्रस्तोताको अनुकूलतामा रेडियो कार्यक्रम प्रसारण भएको देखिन्छ। हरेक कार्यक्रममा विषयस्तुको अनुपातमा गीतसंगीतले बढी स्थान ओगटेको देखियो।

श्रावण महिनाभरिको कार्यक्रमलाई विश्लेषण गर्दा कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुहरूले विशेषगरी तीन वटा क्षेत्रमा जोड दिएको पाइयो। पहिलो प्राथमिकता राजनीतिक तथा समसामयिक विषयमा धेरै समय खर्चेको पाइयो। श्रावण महिनाको पाँच वटा कार्यक्रममा हरेक कार्यक्रमको ६ मिनेट यसैमा खर्चिएको छ। २, दोस्रोमा सामाजिक तथा सांस्कृतिक कुराहरूमा कार्यक्रमको बढी समय गएको देखियो। जातीय परम्पराका विषयमा पाँच एपिसोडमध्ये एक एपिसोडको १५ मिनेट र अर्को एक एपिसोडमा १० मिनेट यसै विषयलाई दिएको देखियो।

अन्य एपिसोडहरूमा ५, ५ मिनेट शैक्षिक र वातावरण विषयमा, एक एपिसोडमा सात मिनेट र अर्कोमा चार मिनेट साहित्यसम्बन्धी विषयले समय ओगटेको देखियो। २, एक

एपिसोडमा महिलाको विषयमा नौ मिनेट र जातीय पहिचानका विषयमा १६ मिनेट कार्यक्रम बनाएको पाइयो । यसबाहेक बाँकी सबै समय गीतसंगीतले ओगटेको पाइयो ।

अध्ययनका लागि वर्गीकरण गरिएका आर्थिक तथा व्यावसायिक, कला तथा साहित्य, जातीय, लैङ्गिक अधिकार, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा वातावरणका कुनै पनि विषय कुनै पनि एपिसोडमा समेटिएको देखिएन । यस अर्थमा कार्यक्रमले समेटिने विषयहरू मूलधारका मिडियाले समेटेका विषयवस्तुहरू नै तामाङ भाषाको कार्यक्रमका विषय बन्ने गरेको देखियो । भाषागत समाचारको विषयवस्तु समुदायमुखी अत्यन्तै कम देखियो । नेपाली भाषा अथवा मूल धारकै समाचारहरूलाई तामाङ भाषामा अनुवाद गरेर प्रसारण भएको देखिन्छ । श्रावण महिनाभरिको कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुहरू तालिकामा उल्लेख गरिएअनुसारको रहेको छ ।

तालिका नं. ४.२.२

रेडियो शैलुङमा २०६९ श्रावण महिनाभरि साप्ताहिक ४५ मिनेटको दरले ४ वटा कार्यक्रमको समय २२५ मिनेट रहेको छ ।						
उक्त अवधिमा तामाङ भाषाको कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुहरू						
क्र.सं.	विषयवस्तु	प्रति कार्यक्रम	एपिसोड	जम्मा मिनेट	विषय प्रतिशत	कैफियत
१.	राजनीतिक तथा समसामयिक	६ मिनेट	५ एपिसोड	३०मिनेट	१३.३३ %	राजनीति तथा समसामयिक विषयहरू
२.	सामाजिक तथा सांस्कृतिक	१५, १० मिनेट	२ एपिसोड	२५मिनेट	११.११ %	विवाहबारे जानकारी
३.	आर्थिक तथा व्यवसायिक	१८ मिनेट	१ एपिसोड	१८मिनेट	८ %	होटल व्यवसायीसँग कुराकानी
४.	कला तथा साहित्य	७, ४ मिनेट	२ एपिसोड	११ मिनेट	४.४८ %	श्रोताको कविता, गजतल वाचन
५.	जातिय तथा लैङ्गिक अधिकार	९ मिनेट, १६ मिनेट	२ एपिसोड	२५मिनेट	११.११ %	महिलासँग अधिकार र जातीय नेतासँग ताम्सालिङबारे कुराकानी
६.	शिक्षा, स्वास्थ्य तथा वातावरण	५ मिनेट	२ एपिसोड	१०मिनेट	४.४४%	यो विषयमा कार्यक्रम छैन
७.	गीतसंगीत तथा मनोरञ्जन		५ एपिसोड	१०६ मिनेट	४७.११ %	कार्यक्रमहरूमा गीतसंगीत ४ देखि ६ वटासम्म बजेको

४.५.२. 'रेडियो सिन्धु'को कार्यक्रम विषयवस्तु

सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा रहेको रेडियो सिन्धुमा साप्ताहिक रूपमा हरेक सोमबार साँझ ८ बजे देखि ८:४५ सम्म ४५ मिनेट तामाङ भाषामा कार्यक्रम प्रसारण भइरहेको छ । यसबाहेक दैनिक ५ बजेदेखि १५ मिनेट तामाङ भाषामा समाचार प्रसारण भइरहेको देखियो । साथसाथै अन्य भाषाभाषीहरूमा हरेक मंगलबार ६ बजेदेखि ३० मिनेट 'ट्योल्लो' भाषाको कार्यक्रम प्रसारणमा रहेछ । विषयवस्तुको समावेशको हिसाबले श्रावण महिनाभरिको

कार्यक्रमलाई विश्लेषण गर्दा पहिलो प्राथमिकता राजनीतिक तथा समसामयिक विषयलाई दिइएको पाइयो । पाँच वटै कार्यक्रममा ४,४ मिनेट प्रमुख विषयवस्तु र २० मिनेटको समय यसै सेरोफेरोमा चर्चा गरेको पाइयो । यसपछि तीन वटा कार्यक्रममा तामाङ जातिको परम्परा छेवर, कुल पूजा, मृत्युसंस्कारका बारेमा १०,१० मिनेट गरेर ३० मिनेट ओगटेको पाइयो । पाँच एपिसोडमध्ये एक एपिसोडमा २५ मिनेट गीतसंगीतका बारेमा श्रोतासँग टेलिफोनमा कुराकानी गरेको देखिन्छ ।

यससँगै श्रोताका सिर्जना कविता र गजल एक एपिसोडमा ४ र अर्कोमा ६ मिनेट प्रस्तुत भएको छ । एक एपिसोडमा चेलीबेटी बेचबिखनका बारे चर्चा १३ मिनेट र संघीय राज्य ताम्सालिङबारे १६ मिनेट कुराकानी भएको छ । यसबाहेक सबै कार्यक्रमको अधिकांश समय गीतसंगीतले नै भरिएको देखियो । शैक्षिक तथा स्वास्थ्यबारे कार्यक्रममा कुनै पनि सामग्री नरहेको देखियो । यससँगै वातावरण, व्यवसाय, आर्थिक उपार्जनजस्ता समुदायका लागि अति उपयोगी सामग्रीले पटककै स्थान नपाएको देखिन्छ । तालिकामा उल्लेख गरेअनुसार सामग्रीहरू समावेश 'रेडियो सिन्धु'मा गरिएको देखिन्छ ।

तालिका नं. ४.२.३

रेडियो सिन्धुमा २०६९ श्रावण महिनाभरि साप्ताहिक ४५ मिनेटको दरले ५ वटा तामाङ भाषाको कार्यक्रमको समय जम्मा २२५ मिनेट रहेको छ ।						
उक्त अवधिको कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुहरू:						
क.सं.	विषयवस्तु	प्रति कार्यक्रम	जम्मा एपिसोड	जम्मा मिनेट	विषय प्रतिशत	कैफियत
१.	राजनीतिक तथा समसामयिक	४ मिनेट	५ एपिसोड	२०मिनेट	८.८८	समसामयिक तथा गतिविधि सामग्री
२.	सामाजिक तथा सांस्कृतिक	१० मिनेट	३ एपिसोड	३०मिनेट	१३.३३	संस्कारबारे चर्चा गरिएको छ ।
३.	आर्थिक तथा व्यवसायिक					यो विषयमा कार्यक्रम छैन ।
४.	कला तथा साहित्य	४,६,२५मिनेट	२ एपिसोड	३५मिनेट	१५.५५	तामाङ भाषाका सिर्जनाहरू वाचन,श्रोतासँग टेलिफोनमा कुराकानी
५.	जातीय तथा लैङ्गिक अधिकार	१३,१६मिनेट	२ एपिसोड	३० मिनेट	१३.३३	महिलासम्बन्धी सामग्री
६.	शिक्षा, स्वास्थ्य तथा वातावरण					यो विषयमा कार्यक्रम छैन
७.	गीतसंगीत तथा मनोरञ्जन	मिनेट	५ एपिसोड	१०० मिनेट	४४.४४	कार्यक्रमहरूमा ३ देखि ६वटासम्म गीत समावेश गरिएको छ ।

४.५.४. 'रेडियो सिन्धुलीगढी'को कार्यक्रम विषयवस्तु

२०६५ जेठ ४ गतेबाट तामाङ भाषाको कार्यक्रम आरम्भ गरेको 'रेडियो सिन्धुलीगढी'मा आइतबार बेलुका ७:०० देखि ७:३० सम्म, सोमबार र बुधबार ३:१५ देखि ४:०० बजेसम्म गरी हप्तामा तीन पटक कार्यक्रम प्रसारण गर्दै आइरहेको छ । यसका साथै हरेक दिन ११ बजे १० मिनेट तामाङ भाषामा समाचार प्रसारण हुँदै आएको ।

आइतबारको कार्यक्रम 'ट्युल्बाला काई' (जनआवाज)मा प्राय राजनीतिक गतिविधिमा चासो, जातीय अधिकार, ऐतिहासिक कालखण्ड, सांस्कृतिक पहिचानजस्ता सन्दर्भहरू मुख्य विषयका रूपमा आएको रहेको देखियो । यस कार्यक्रमा खोजमूलक विषयवस्तुभन्दा पनि मूलधारका सञ्चार माध्यममा आएका विषयवस्तु र व्यक्तिबारे चर्चा गरिएको देखियो । यस्तै सोमवार र बुधवारको कार्यक्रम 'ट्याडला मायाँ' (हाम्रो माया)मा युवा पुस्तालाई लक्षित गरी मायाप्रेमका सन्दर्भहरू समेटेर कार्यक्रम उत्पादन गर्ने गरेको देखियो ।

तामाङ भाषाको समाचारमा मुख्यतः समसामयिक राजनीतिक विषय जो मूलधारका सञ्चार माध्यमहरूमा समाचार बनिरहन्छ, त्यही समाचारहरूलाई तामाङ भाषामा अनुवाद गरेर वाचन गर्ने गरेको पाइयो । 'रेडियो सिन्धुलीगढी'मा श्रावण महिनाभरि प्रसारित तामाङ भाषाको कार्यक्रममा प्रस्तुत भएका विषयवस्तुहरू तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.२.४

रेडियो सिन्धुलीगढी'मा २०६९ श्रावण महिनाभरि हरेक आइतबार ३० मिनेट ४ वटा, सोमवार र बुधवार ४५ मिनेट १० वटा कार्यक्रममा जम्मा समय ५७० मिनेट रहेको छ । उक्त अवधिको कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुहरू						
क.सं.	विषयवस्तु	प्रति कार्यक्रम	जम्मा एपिसोड	जम्मा मिनेट	विषय प्रतिशत	कैफियत
१.	राजनीतिक तथा समसामयिक	१७,२० मिनेट	२ एपिसोड	३७ मिनेट	६.४९	समसामयिक तथा राजनीतिक गतिविधि, छलफल
२.	सामाजिक तथा सांस्कृतिक	१५ मिनेट	१ एपिसोड	१५ मिनेट	२.६३	सांस्कृतिक विषयमाथि चर्चा र श्रोताको धारणा
३.	आर्थिक तथा व्यवसायिक	६ मिनेट	२ एपिसोड	१२ मिनेट	२.१०	खैदेशिक रोजगार र स्थानिय आर्थिक उपाजर्जनबारे सामाग्री
४.	कला तथा साहित्य	१५ मिनेट	१० एपिसोड	१५० मिनेट	२६.३१	सोमवार र बुधवार ४५ ४५ मिनेटको कार्यक्रममा काल्पनिक प्रेमपत्र, कथा, कविता, गजल र गीतसंगीत प्रस्तुती
५.	जातीय तथा लैङ्गिक अधिकार	१९ मिनेट	१ एपिसोड	१९ मिनेट	३.३३	जातीय अधिकारका विषयमाथि कुराकानी
६.	शिक्षा, स्वास्थ्य तथा वातावरण	७,३ मिनेट	२ एपिसोड	१० मिनेट	१.७५	यो विषयमा कार्यक्रम छैन
७.	गीतसंगीत तथा मनोरञ्जन			३३७ मिनेट	५९.१२	कार्यक्रमहरूमा ३ देखि ५,६ वटा सम्म गीतसंगीतहरू

४.५.५. 'रेडियो नमोबुद्ध'को कार्यक्रम विषयवस्तु

अध्ययनका लागि छानिएका पाँच वटा सामुदायिक रेडियोहरूमध्ये 'रेडियो नमोबुद्ध'मा हप्ताको ६ दिन नै कार्यक्रम रहेको पाइयो । शुक्रवार राती ९:१५ देखि १० बजेसम्म 'सेम्री छोरडान' ४५ मिनेट (चेलीबेटीसम्बन्धी र शनिवार राती ९:१५ देखि १० बजेसम्म ४५ मिनेट) 'ल्हुइला गोडमा' ४५ मिनेटको (तामाङ साहित्यबारे) तामाङ भाषाको कार्यक्रम रहेका छन् ।

यसैगरी आइतबार साँझ ८ बजेदेखि ८:३० सम्म 'नाम्सा घिम' कृषिसम्बन्धी, सोमबार १०:१० देखि ११ बजेसम्म ५० मिनेट 'ज्यावा डान्बा' शुभकामना तथा शुभेच्छासम्बन्धी कार्यक्रम, मंगलबार बिहान ९:३० देखि १० बजेसम्म ३० मिनेट 'तामाङ न्हान' गीतसंगीत तथा मनोरञ्जनसम्बन्धी, मंगलबार नै साँझ ८ बजेदेखि ८:३० सम्म समसामयिक राजनीतिसम्बन्धी 'दुइला म्हेन्दो', बुधवार बिहान ९:३० देखि १० बजेसम्म समसामयिक राजनीतिसम्बन्धी 'दुइला म्हेन्दो' प्रसारण भइरहेको देखिन्छ । विहिवार साँझ ८ बजेदेखि ८:३० सम्म ३० मिनेटको अनुरोध संगीतबारे कार्यक्रम रहेको छ । समय र विषयवस्तुको दृष्टिकोणले पनि यस रेडियोमा विविधता रहेको देखियो ।

दैनिक १३ घण्टा प्रसारण अवधिमा हप्तामा ९१ घण्टा रहेकोमा तामाङ भाषालाई करिब ४ घण्टा उपलब्ध छ । नेपालको कुनै पनि प्रसारण मिडियामा यति धेरै समय तामाङ भाषाका लागि उपलब्ध भएको देखिँदैन । समय उपलब्धताको हिसाबले राम्रो रहेको यस रेडियोमा श्रावण महिनाभरि प्रसारित तामाङ भाषाको कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुहरू तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.२.५

क्रम	विषयवस्तु	प्रति कार्यक्रम	जम्मा एपिसोड	जम्मा मि.	विषय प्रतिशत	कैफियत
१.	राजनीतिक तथा समसामयिक	२०मिनेट	१० एपिसोड	२०० मि.	१५%	मूलधारका राजनीतिक विषयमा कुराकानी तथा छलफल
२.	सामाजिक तथा सांस्कृतिक	१५,१९,१३,८,१४मि.	५ एपिसोड	७९ मि.	५.९३%	तामाङ संस्कार संस्कृतिकबारे
३.	आर्थिक तथा व्यवसायिक	२०,१८,२३,१६,मि.	४ एपिसोड	७७ मि.	५.७८%	कृषिसम्बन्धी, पशुपालन, तरकारी खेती, कृषि सहकारी, रेशम खेती
४.	कला तथा साहित्य	२५,२३,१८,१५मि.	४ एपिसोड	७९ मि.	५.९३%	तामाङ भाषाका सिर्जनाहरू वाचन, कलाकारहरूसँग कुराकानी
५.	जातीय तथा लैङ्गिक अधिकार	१५,२०,१९,२३मि.	४ एपिसोड	७७ मि.	५.७८%	महिला अधिकार, चेलीवेटीले भोगेका दुःखका कथाहरू, चिठीपत्रहरू
६.	शिक्षा, स्वास्थ्य तथा वातावरण	१७मिनेट, १०मि.	२ एपिसोड	२७ मि.	२%	कृषि कार्यक्रममै बनसम्बन्धी सामग्री र स्वास्थ्यसम्बन्धी सामग्री
७.	गीतसंगीत तथा मनोरञ्जन	१४,२१,१७,२३,१४मि.	५ एपिसोड र अन्य एपिसोडहरू	७९१ मि.	५९.४७%	सन्देश, अनुरोध संगीत तथा फोन वार्तालगायत बाँकी सबै कार्यक्रममा समावेश गीतसंगीतको समय यसैमा समावेश गरिएको

४.६. कार्यक्रममा समुदायको सहभागिता

रेडियोबाट प्रसारित कार्यक्रमहरूमा समुदायको सहभागिताबारे अध्ययनका लागि कार्यक्रम प्रस्तोतासँग कुराकानी गरियो । यसैगरी कार्यक्रमका नियमित श्रोता र जातीय

संस्थाका प्रतिनिधिहरूसँग पनि कुराकानी गरियो । कुराकानीका आधारमा कार्यक्रममा लक्षित समुदायको सहभागिताको अवस्था बुझ्न सकिन्छ । सबैभन्दा पहिले त कार्यक्रमको योजना बनाउन, कार्यक्रममा के-के विषयहरू राख्ने ? कार्यक्रम कुन समयमा प्रसारण गर्दा उपयुक्त होला ? कुन नाममा कार्यक्रम चलाउने ? रेडियोमा कार्यक्रम किन आवश्यक छ ? र, कार्यक्रम क-कसले चलाउने ? भन्ने विषयमा समुदायको सहभागिता देखिएन ।

कार्यक्रम निर्माणमा समुदायका विभिन्न व्यक्तिहरूसँग सहकार्य गर्न नसकेको प्रस्ट देखिन्छ । जातीय संघसंस्थाहरूले भाषा र संस्कृति संरक्षणसम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रमहरू बनाइरहेका हुन्छन् । तर, रेडियोमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने सञ्चालकको उनीहरूसँग सहकार्य नहुँदा उक्त संस्थाबाट हुनसक्ने आर्थिक तथा विषयगत सामग्री सहयोग पाउन सकिरहेका छैनन् । यस्ता समस्या सबै रेडियोहरूमा देखियो । रेडियो सिन्धुलीगढीमा भने जातीय संस्थाको सहकार्यमा कार्यक्रम सञ्चालन भएको पाइयो । यसबाहेक अन्य रेडियोहरूमा संघसंस्थाहरूसँग सहकार्य भएको देखिएन ।

समुदायलाई लक्षित गरी कार्यक्रम उत्पादन र प्रसारण गरिएको अवस्थामा उक्त समुदायको आवश्यकताअनुसारको कार्यक्रम हुन जरुरी छ । जबसम्म लक्षित समुदायसँग यी विषयहरूमा छलफल नगरी कुनै कार्यक्रम निर्माण हुन्छ । यस खाले कार्यक्रमले समुदायलाई खासै प्रभाव नपारेको पनि हुनसक्छ ।

कार्यक्रमको औचित्यबारे खासै विचार नपुऱ्याई प्रसारित कार्यक्रमले समुदायमा चाहिएको प्रभाव दिन सक्दैनन् । कार्यक्रम प्रस्तोता आफैले बनाएको योजनामा कार्यक्रम तयार हुँदा कार्यक्रमले समुदायमा पार्ने प्रभाव पनि प्रस्तोताकै विवेकमा भर पर्ने निश्चित देखिन्छ । सामुदायिक रेडियोको अवधारणाअनुसार लक्षित समुदायले सामुदायिक सञ्चार माध्यमप्रति अपनत्वबोध गर्न जरुरी छ । अपनत्वको अर्थ कार्यक्रम, समाचारलगायत सञ्चार गृहसमेतमा उनीहरूको सहभागिता हुन आवश्यक छ ।

४.७. कार्यक्रमको प्रभावकारिता

पाँच जिल्लाका सामुदायिक रेडियोबाट प्रसारित तामाङ भाषाको कार्यक्रमले समुदायमा पारेको प्रभावकारिताबारे अध्ययनका लागि उक्त रेडियोहरूबाट कार्यक्रम नियमित सुन्ने श्रोता,

जिल्लाका तामाङ समुदायका संस्थागत प्रतिनिधिहरूसँग गरिएको कुराकानीअनुसार कार्यक्रमहरू सोचे जति प्रभावकारी नभए तापनि सुचना प्रवाहका हिसाबले र तामाङ गीतसंगीत प्रसारणका हिसाबले रेडियोका कार्यक्रमहरू समुदायमा लोकिप्रिय नै रहेको बुझिन्छ । तामाङ समुदायमा भएघटेका विभिन्न औपचारिक तथा अनौपचारिक कार्यक्रम तथा घटनाहरूबारे जानकारी वा सुचना, जानकारीहरू, समुदायका व्यक्तिहरूले हासिल गरेका उपलब्धिबारे चर्चा परिचर्चा, समुदायमा कसैलाई अपत परेको बखत सहयोगका सुचना प्रवाहका लागि रेडियोमा रहेका तामाङ भाषाका कार्यक्रमहरू अत्यन्तै उपयोगी र समुदायमा विश्वसनीय रहेको देखियो ।

यसबाहेक समुदायमा सचेत गराउने, सजग गराउने, केही ज्ञान दिने खालका गीतसंगीतभन्दा अल्लारे, ख्यालठट्टा र कोरा मनोरञ्जनका लागि उत्पादन गरेका गीतसंगीत प्रसारणमा उक्त रेडियोहरूले समय खर्चिरहेको पाइयो । तामाङ समुदायका युवाहरू गीतसंगीतको क्षेत्रप्रति निकै आकर्षण बढेको देखिन्छ । रेडियो माध्यमबाट गीतसंगीतको व्यापक प्रसारण नै मुख्य कारण हो भन्न सकिन्छ । गीतसंगीतमा पनि जागरण ल्याउने, शिक्षा दिने खालका नभई कि त अत्यन्तै निराशापूर्ण भावका गीतसंगीतहरू छन् कि त मात्र मनोरञ्जन दिने गीतसंगीतको व्यापकता रहेको छ । यस्ता खालका गीतसंगीत प्रसारणबाट समुदायलाई उत्तैतिर ढल्किन मद्दत पुऱ्याएको देखिन्छ ।

दुःख, वियोग, निरासापूर्ण भावका गीतसंगीतको प्रसारणले तामाङ समुदायलाई भनै दुःखी बनाउने काम भइरहेको देखिन्छ । प्रभावकारिताको दृष्टिकोणले हेर्दा सांस्कृतिक जागरणमा भने अत्यन्तै ठूलो प्रभाव पारेको देखिन्छ । विशेषगरी तामाङ समुदायको चाड ल्होछार पर्व, कलाकारको संगीतिक कार्यक्रमबारे जानकारीका लागि भने रेडियो तामाङ समुदायबीच भरपर्दो माध्यम बन्न थालेको छ । स्थानीय स्तरमा केही नयाँ कार्यक्रम आयोजना गरिँदै छ भने रेडियोमार्फत सूचना दिने र कतिपय कार्यक्रमहरू रेडियोबाट प्रत्यक्ष प्रसारण गर्न समेत समुदाय रुचाउन थालेका छन् । योबाट प्रस्ट के बुझ्न सकिन्छ भने रेडियोबाट सुचना, जानकारी र कार्यक्रम प्रत्यक्ष प्रसारण गर्ने भन्नसाथ समुदायमा यसको प्रभाव अत्यन्तै पर्ने देखिएको छ ।

तामाङहरू विशेषगरी दुर्गम वस्तीहरूमा वसोबास गर्ने भएकाले उनीहरूको सूचनाको माध्यम पत्रपत्रिका र टेलिभिजनभन्दा रेडियो नै रहेको देखिन्छ । रेडियो सबैले प्रयोग गर्न सक्ने

भएकोले तामाङ समुदायमा रेडियो माध्यमको धेरै प्रभाव देखिन्छ । उनीहरू सुचनाका लागि रेडियो माध्यममै भर पर्छन् । यो अर्थमा रेडियोमा तामाङ भाषाको कार्यक्रम अत्यन्तै प्रभावकारी छ भन्न सकिन्छ ।

४.८. निष्कर्ष

तामाङ भाषीहरूको बाहुल्यता रहेका क्षेत्रका स्थानीय रेडियोले उक्त भाषालाई दिएको स्थान सम्मान योग्य र समावेसी मुलक देखिएन । भाषीक संख्याको आधारमा रेडियोमा उक्त भाषा प्रसारण हुने समय अत्यन्तै न्यून देखिन्छ । तामाङ भाषाका लागि रेडियोले जति समय उपलब्ध गराएको छ तयो पनि उपयुक्त समय देखिँदैन । दिउसो वा अपहान्न उपलब्ध गराइएको यो समय समुदायले रुचाएको समय र उपयुक्त समय होइन भन्ने देखिन्छ । रेडियोको कार्यक्रम कम सुनिने अनुपयुक्त समयमा दिएको समय तालिकाबाट पनि तामाङ समुदायलाई सामुदायिक रेडियोले गरेको व्यवहारमा समानता देखिँदैन । यसका साथै उपलब्ध नन्प्राइम टाइमको पनि ६० प्रतिशत समय गीतसंगीत र मनोरञ्जनमै खर्चिएको देखियो । यो अवस्था सबै रेडियोमा उस्तै छ । कार्यक्रममा गीतसंगीत र मनोरञ्जनबाहेकका समयमा पनि समसामयिक, राजनीतिक र अधिकारका विषयमा मात्र केन्द्रित देखिन्छ । यसबाहेकका केही समय तामाङ साहित्यमा खर्चिएको देखियो । उक्त साहित्यिक सामग्री पनि मनोरञ्जनमै केन्द्रित छ । यसका साथै केही कार्यक्रममा भने परम्परागत विषयहरू, रीतिरिवाज, पुराना पुस्तासँग कुराकानीका विषय रहेका छन् ।

यस खालका सामग्री प्रसारणबाट समुदायले उपलब्धी हासिल गर्न नसक्ने देखिन्छ । समुदायको आवश्यकता महिलाका विषय, व्यवसायहरूका विषय, आर्थिक उपाजनका विषय, शिक्षा तथा स्वास्थ्य, वातावरणजस्ता विषयहरूमा कार्यक्रम बन्न नसकेको देखिन्छ । समुदायका लागि बुझाउनु र सिकाउनु पर्ने यस्ता विषयहरूमा उक्त समुदायलाई लक्षित कार्यक्रम प्रस्ट नभएका कारण यी कार्यक्रमहरू मनोरञ्जनका लागि मात्र हो भन्ने देखिन्छ ।

यसका साथै कार्यक्रम उत्पादन, विषयवस्तु छनौट, आवश्यकता पहिचानजस्ता विषयमा लक्षित समुदायको सहभागिता देखिँदैन । यसले पनि समुदायको आवश्यकता नबुझी कार्यक्रम उत्पादन भई प्रसारण भएको देखिन्छ । तामाङ समुदायलाई हरेक हिसाबले अगाडि बढाउनका

लागि सञ्चार माध्यमको अत्यन्तै ठूलो भूमिका रहन्छ । सञ्चार माध्यमले आधुनिक युगका विकासका कुरा, नयाँ प्रविधिका कुरा, संसारमा आएका परिवर्तनका कुरा पटककै यी माध्यमहरूले दिन सकेको छैन । उनीहरूको दक्षता, प्रगति यी नै विषयहरूको जानकारीमा पनि निर्भर रहन्छ । यस्ता विषयहरूलाई कार्यक्रमले पटककै समेट्न सकेको छैन ।

पाँटवटै सामुदायिक रेडियोहरूमा तामाङ भाषालाई उपलब्ध गराएको समय र उक्त समयमा प्रसारित कार्यक्रमहरूमा समेटिएका विषयवस्तुको अध्ययनबाट लक्षित समुदाय नै प्रष्ट नभएको अवस्था देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा प्रसारित कार्यक्रमहरू प्रस्तोताको विवेकमा भर पर्ने भएकोले समुदायको सहभागीता, समुदायको आवश्यकता समुदायको लागि मार्ग दर्शक बन्न नसक्ने प्रस्ट देखियो । यसबाट मुक्त भएर सामुदायिक रेडियोहरूमा प्रसारित कार्यक्रमहरूको उद्देश्य, लक्ष र परिणामको आँकलन गर्न लक्षित समुदायको सहभागीता अत्यन्तै आवश्यक देखियो ।

अध्याय : पाँच

सामुदायिक रेडियोमा कार्यक्रम मापदण्डको आधारमा विषयवस्तुको विश्लेषण

५.१. विषय प्रवेश

यस अध्यायमा अध्ययनका लागि छानिएका रेडियोमा प्रसारित तामाङ भाषाको कार्यक्रमको विषयवस्तु विश्लेषण गरिएको छ । रेडियो कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुको विश्लेषण, अन्तर्वार्ता विश्लेषण, श्रोता सर्वेक्षणका तथ्याङ्क, कार्यक्रमले समेट्न नसकेका विषयवस्तुहरू, कार्यक्रम निरन्तरताका लागि समस्याहरू र समाधानका उपायहरू शीर्षकमा विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ । रेडियो कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तु विश्लेषण शीर्षकमा पाँचवटा रेडियोबाट प्रसारित तामाङ भाषाको कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुको विश्लेषण गरिएको छ । कुन-कुन विषयहरू कुन-कुन रेडियोले प्राथमिकताका साथ प्रसारण गरिरहेका छन् ? र कस्तो विषयहरू अबै समेट्न सकिरहेका छन् ? यो शीर्षकमा यसैको विश्लेषण गरिएको छ । यसैगरी उक्त रेडियोबाट प्रसारण कार्यक्रमप्रति जातीय अगुवा तथा नियमित श्रोताको अन्तर्वार्ता विश्लेषणमा गरिएको छ । यी सबै विश्लेषणको मुख्य सैद्धान्तिक आधार भनेको सामुदायिक रेडियोको कार्यक्रम मापदण्ड रहेको छ । जसमा समाचार तथा सूचनामूलक कार्यक्रम, शिक्षा तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम, कार्यक्रममा समुदायको सहभागिता र सांगीतिक तथा मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रमको आधारमा रेडियोमा प्रसारित कार्यक्रम र कार्यक्रमप्रति श्रोता, कार्यक्रम प्रस्तोता, समुदायका अगुवाको विचार प्रतिक्रियाको विश्लेषण गरिएको छ ।

नियमित श्रोताबाहेक आम श्रोताको धारणा कस्तो छ भनेर 'रेडियो नमोबुद्ध'बाट प्रसारित तामाङ भाषाको कार्यक्रमका लागि काभ्रेका विभिन्न गाविसहरूमा गरेको श्रोता सर्वेक्षणको नतिजा श्रोता सर्वेक्षण तथ्याङ्कमा प्रस्तुत गरिएको छ । यसका साथमा अहिलेसम्म कार्यक्रमले समेट्न नसकेका विषयवस्तुहरू के कस्ता छन् ? कार्यक्रम नियमित गर्नका लागि कस्ता कस्ता समस्याहरू छन् ? र, समाधानका उपायहरू के-के हुन सक्छन् ? भन्ने कुराहरूलाई पनि यस अध्यायमा व्याख्या गरिएको छ ।

५.१.१. समाचार तथा सुचनामूलक

रेडियोमा प्रसारित तामाङ भाषाको समाचारका मुख्य विषयहरू नेपाली भाषाका समाचार नै अनुवाद गरी प्रसारण गरेको पाइयो । यसरी अनुवाद गरेका समाचारका विषयहरू सञ्चार माध्यमका मूलधारका विषयहरू, राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, समसामयिक विषयहरू नै बढी हुने गरेका छन् । यस अध्ययनका लागि तामाङ भाषाको समाचारभन्दा पनि कार्यक्रम मुख्य विषय भएकोले कार्यक्रमभित्रका समाचार सामग्री विश्लेषण गरिएको छ । नियमित तामाङ भाषाको समाचार बुलेटिन नभएका रेडियोहरूमा कार्यक्रममै समाचारको स्तम्भ राखेर समाचार सामग्री प्रसारण गरेको पाइयो । यसरी समाचारमा समेटिएका विषयवस्तुहरू खोजमूलकभन्दा पनि तामाङ समुदायमा भएका विभिन्न औपचारिक कार्यक्रमहरू, समुदायमा भएका विभिन्न घटनाहरू मुख्य विषय हुने गरेको देखियो ।

५.१.२ शिक्षा तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम

तामाङ भाषाका कार्यक्रमहरू शिक्षा र स्वास्थ्य विषयहरूमा खासै केन्द्रित देखिएन । अध्ययनका लागि छानिएका पाँच वटा समुदायिक रेडियोहरूमा प्रसारण हुने गरेका तामाङ भाषाका कार्यक्रमहरूमा समुदायलाई शिक्षा र स्वास्थ्यका कुरा बुझाउने कुनै पनि विषयवस्तु नभएको प्रस्ट देखिन्छ । बेला बखतमा यस खाले सामग्री समेटिएको देखिए पनि समुदायलाई यी विषयहरूबारे जागरुक र सचेत गराउने उद्देश्यका साथ कार्यक्रम निर्माण र प्रसारण भएको छैन । समुदायका लागि अति आवश्यक सामग्री नै यही विषयहरू भइरहेको अवस्थामा यही विषयमा कार्यक्रमहरू नभएको अवस्थाले यो मापदण्डको आधारमा शिक्षा र स्वास्थ्यसम्बन्धी विशेष कार्यक्रम हुन अति आवश्यक देखिन्छ ।

५.१.३ समुदायको सहभागिता

कार्यक्रम उत्पादनका लागि विषयवस्तुको पहिचान र छनौट मुख्य कुरा हुने गर्दछ । लक्षित समुदायमा कुन-कुन विषयहरू महत्वपूर्ण छन् ? कुन-कुन समस्याहरू समुदायमा व्याप्त छन् ? यी विषयहरूको समुदायले स्वीकार गर्न योग्य समाधानका उपायहरू उनीहरूबाटै आउन सक्छ । यस्ता अवस्थामा उनीहरूको सहभागिताको अत्यन्तै आवश्यक हुन्छ । तर, धेरै रेडियोहरूमा कार्यक्रमको विषय छनौट, पहिचान, प्याकेजिङ प्रस्तोता आफ्नै विवेकले गर्ने गरेको

देखियो । यस्तो अवस्था प्रायः सबै रेडियोमा देखिन्छ । यो तरिकाले तयार पारी प्रसारण गरेको छलफल, बहस मुलक कार्यक्रमले लक्षित समुदायमा खासै अर्थपूर्ण प्रभाव पारिरहेको देखिदैन ।

५.२. रेडियो कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुको विश्लेषण

पाँचवटा रेडियोमा प्रसारण हुने तामाङ भाषाको कार्यक्रमलाई अध्ययन गर्दा सबैमा कार्यक्रमको कुल समयको ६० प्रतिशतभन्दा बढी समय गीतसंगीत र मनोरञ्जनमा देखियो । बाँकी समयमा प्रसारित सामग्री पनि समुदायको आवश्यकताअनुसारको देखिँदैन । चेलीबेटी, बालबालिका, कृषि, प्रविधि, वन वातावरण, शिक्षा, स्वास्थ्य, कानून, राज्यका विभिन्न स्थानीय निकायले गर्ने काम कारबाहीबारे तामाङ भाषाका कार्यक्रमहरूले समेट्न सकेको छैन । आर्थिक उपार्जन, व्यवसाय, रोजगारी, संभावनाजस्ता विषय पनि कार्यक्रममा खासै समेटिएको देखिँदैन । कार्यक्रम विश्लेषणका लागि राजनीतिक तथा समसामयिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक, आर्थिक तथा व्यवसायिक, कला तथा साहित्य, जातीय तथा लैङ्गिक अधिकार, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा वातावरण, गीतसंगीत तथा मनोरञ्जनका विषयहरूलाई अध्ययनका आधार बनाइएको छ । यसअनुसार राजनीतिक तथा समसामयिक विषयका सामग्री बढी प्रसारण भएको पाइयो । अन्य विषयहरूमा अत्यन्तै कम सामग्री कार्यक्रमहरूमा समेटिएको पाइयो ।

५.३. कार्यक्रमप्रति राखेका धारणाहरूको विश्लेषण

अन्तर्वार्ता दुई तरिकाले गरिएको छ । एकातर्फ विभिन्न रेडियोमा तामाङ भाषामा कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेका तामाङ सञ्चारकर्मीहरूसँग कुराकानी गरियो । कुराकानीमा कार्यक्रममा प्राथमिकताका साथ समेटिने विषयहरू के-के हुन् ? कार्यक्रमका लागि विषयवस्तु छनौट आफैले गर्ने हो कि समुदायको आवश्यकता बुझेर छनौट गरिन्छ ? र, कार्यक्रम सञ्चालनका लागि समस्याहरू के-के छन् र योजना के छ भनेर कुराकानी गरियो ।

अर्को ती माध्यमहरूबाट प्रसारित तामाङ भाषाको कार्यक्रम नियमित सुन्ने र कार्यक्रममा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष सहभागी रहेकाहरूसँग अहिलेसम्म के कस्ता कार्यक्रम उत्पादन भइरहेको छ र आगामी दिनहरूमा कस्तो कार्यक्रमको आवश्यकता छ भनेर कुराकानी गरियो । आम श्रोता कस्ता प्रकारका कार्यक्रमहरू रुचाउँछन् ? भन्ने विषयमा पनि कुराकानी गरिएको

छ । अन्तर्वार्ताका लागि दोलखाका सामुदायिक रेडियो सेवा 'रेडियो शैलुड'का कार्यक्रम प्रस्तोता सुमित्रा थोकरसँग कार्यक्रमकबारे अन्तर्वार्ता लियौं भने कार्यक्रमका नियमित श्रोताका तर्फबाट राजेन्द्र तामाङसँग अन्तर्वार्ता लिइयो । र, संस्थागत प्रतिनिधिका रूपमा 'दोलखा तामाङ युवा मञ्च'का अध्यक्ष विष्णुकुमार पाख्रिन तामाङसँग कुराकानी गरियो ।

कार्यक्रम प्रस्तोता सुमित्रा थोकरको भनाईको सारांश- कार्यक्रममा सकभर पाएसम्मका सामग्रीहरू प्रसारण गर्ने कोसिस गर्छौं । कतिपय अवस्थामा तामाङसम्बन्धी प्रकाशित लेख, खोजमूलक रिपोर्टहरू, किताबका सामग्री समेटिन्छ । धेरै चाहिँ श्रोतासँग कुनै विषयमा अथवा शीर्षकमा छलफल गरेर कार्यक्रम सक्छौं । यस्तो चाहिँ सामग्री नखोजिएका कारणले पनि हुन्छ । कतिपय अवस्थामा कार्यक्रमहरू दोहोर्‍याउँछौं पनि । र, थोरै कुराकानी गरेर धेरै चाहिँ गीतसंगीत नै प्रस्तुत गर्छौं । कहिले काहीं रितिरिवाजबारे कसैले लेखेका सामग्री पनि राख्छौं । धेरै चाहिँ स्टेशन आसपासकै श्रोताहरूसँको कुराकानी गर्छौं । टाढाटाढाको सामग्री सक्लनका लागि गाह्रो हुने भएकोले आसपासका कुराकानीहरू कार्यक्रममा वेसी समावेश हुन्छ ।

श्रोता राजेन्द्र तामाङको कार्यक्रमप्रतिको धारणाको सारांश - रेडियोमा तामाङ भाषाको कार्यक्रम सकभर छुटाउँदिन । फोन गर्ने कार्यक्रम छ भने चाहिँ फोन लगाइहाल्छु । फोन लागेन भने अरूले राखेका विचारहरू सुन्छु । कहिले काहीं रीतिरिवाजका कुराहरू आउँदा आफुले थाहा नभएको कुराहरू पनि थाहा हुन्छ । धेरै चाहिँ तामाङ समुदायमा कहाँ के भए छ ? र, के हुँदै छ भन्ने कुरा तामाङ भाषाको कार्यक्रम सुनेर थाहा पाउँछु । कार्यक्रम सुनेर धेरै कुराहरू थाहा पाएको छु । कति चाहिँ तामाङ भाषामा आएका नयाँ गीतसंगीतबारे पनि थाहा पाउन सकिन्छ ।

तामाङ युवा मञ्चका अध्यक्ष विष्णु पाख्रिनको धारणाको सारांश - कार्यक्रमले अभै पनि हामीले चाहेजस्तो सामग्रीहरू समेट्न सकेको छैन । अभू युवाका समस्या, युवाको समाजप्रतिको भूमिकाजस्ता कुराहरू समेट्न सकेको छैन । राजनैतिक विषयलाई विश्लेषण गरी कार्यक्रम सञ्चालन भए धेरै तामाङहरूले देशको राजनीतिक अवस्थाबारे बुझ्न सक्ने थियो । त्यस्तै तामाङ जातिप्रति वास्तविक ऐतिहासिक तथ्यहरू खोजेर प्रस्तुत गर्न सके यसले हाम्रो इतिहास, तामाङ समुदायका धेरैले बुझ्न पाउने थिए । यी सबै अपुगको अवस्थामा पनि जति कुराहरू समेटिने प्रयास भएको छ । यो पनि हाम्रा लागि ठूलो कुरा हो । उपलब्धी पनि हो भन्ने लाग्छ ।

यसैगरी सिन्धुलीका 'सिन्धुलीगढी रेडियो'बाट प्रसारित तामाङ भाषाका कार्यक्रमबारे अध्ययनका लागि कार्यक्रम प्रस्तोता काजीमान थिङसँग कार्यक्रमबारे र कार्यक्रमका प्रभावकारिताका बारे छलफल गरियो । नियमित श्रोताका तर्फबाट प्रतिक्रिया लिनका लागि प्रेम बम्जनसँग कुराकानी गरियो । र, कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तु र सान्दर्भिकता कस्तो छ भन्नेबारे बुझ्नका लागि जातीय संस्था तामाङ घेदुङ, सिन्धुलीका उपाध्यक्ष भरत लोप्चनसँग कुराकानी गरियो ।

कार्यक्रम प्रस्तोता काजीमान थिङको भनाइ सारांश - विशेषगरी हामीले यस रेडियोमा चलाएको तामाङ भाषाको कार्यक्रमहरूमा राजनैतिक गतिविधि, जातीय अधिकार, संघीयताका बारे चर्चा परिचर्चा गर्दै आइरहेका छौं । यसबाहेक तामाङ साहित्य सिर्जनाबारे पनि सामग्री राख्दै आइरहेका छौं । तामाङ समुदायसँग सम्बन्धित विभिन्न कार्यक्रमहरूको जानकारी, तामाङ अगुवाहरूसँग बहस र छलफल पनि चलाउँछौं । कहिलेकाहीं कलाकारहरूसँग पनि कुराकानी गर्छौं । कार्यक्रम समुदायमा प्रभावकारी नै छ । तर, कतिपय अवस्थामा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नेहरू स्वयंसेवकका रूपमा निरन्तर काम गर्न नसकिने समस्याले गर्दा प्रस्तोताहरू फेरिरहन पर्ने बाध्यताले गर्दा कार्यक्रमलाई अझ समुदायमुखी र पूर्ण प्रभावकारी बनाउन चाहिँ गाह्रो भइरहेको छ ।

श्रोता प्रेम बम्जनको धारणाको सारांश - मेरो विचारमा कार्यक्रमले सबै कुरा समेटेको जस्तो लाग्छ । विशेषतः म गीतसंगीतकै लागि रेडियो सुन्छु । यस बाहेक तामाङ समुदायमा भएका विभिन्न कार्यक्रमहरू यसै रेडियो कार्यक्रममार्फत् थाहा हुन्छ । एकै जिल्लाका भए पनि विभिन्न गाउँमा रहेका फरक फरक साथीहरूको विचार, धारणाहरू सुन्न पाइन्छ । कति साथीहरूले सन्देश पनि छाड्नु हुन्छ । आफुलाई केही समस्या छ भने कार्यक्रममार्फत प्रवाह पनि गर्न पाइन्छ । त्यसैले कार्यक्रम उपयोगी र समुदायमा प्रभावकारी छ भन्ने लाग्छ ।

नेपाल तामाङ घेदुङ, सिन्धुलीका उपाध्यक्ष भरत लोप्चनको धारणाको सारांश - कार्यक्रम उत्पादनमा म आफै पनि प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष संलग्न छु । कार्यक्रमले समेटिएका विषयहरू धेरै चाहिँ समसामयिक नै छन् । यसमा पनि जातीय सवालका कुराहरू धेरै छन् । बहसमूलक कार्यक्रम त भनै यसैमा केन्द्रित देखिन्छन् । हुन त यी खालका विषयहरू यति बेलाका लागि आवश्यक पनि छन् । कार्यक्रम आम तामाङ समुदायप्रति नै जिम्मेवार हुनु पर्छ ।

सबैलाई राजनीति मन नपर्ला । कति विकास निर्माणका कुरा जान्ने चाहेका होलान् । कति आफुमा रहेका परम्परागत सीपका बारे कुरा गर्न चाहन्छन् होला । उहाँहरूलाई पनि समेट्न सकियो भने कार्यक्रम अझ प्रभावकारी होला भन्ने मलाई लाग्छ ।

यस्तै सिन्धुपाल्चोकबाट प्रसारित 'रेडियो सिन्धु'मा प्रसारण हुने तामाङ भाषाको कार्यक्रम उत्पादन प्रक्रिया, विषयवस्तुको खोजीबारे बुझ्नका लागि उक्त रेडियोका कार्यक्रम प्रस्तोता सुनिता लामासँग कुराकानी गरियो । संस्थागत प्रतिनिधिबाट रेडियो कार्यक्रमको प्रभावकारिताबारे धारण बुझ्न तामाङ घेदुङ, सिन्धुपाल्चोकका अध्यक्ष पानमायाँ तामाङसँग कुराकानी गरियो । यस्तै कार्यक्रम नियमित सुन्ने र कार्यक्रममा सहभागी हुने श्रोताका तर्फबाट रीता तामाङसँग कार्यक्रमको प्रभावकारिताबारे छलफल गरियो ।

कार्यक्रम प्रस्तोता सुनिता लामाको धारणा - 'रेडियो सिन्धु'मा स्थापनाकालदेखि नै तामाङ भाषाको कार्यक्रम प्रसारण हुँदै आएको छ । कार्यक्रम यस क्षेत्रमा अत्यन्तै लोकप्रिय छ । कार्यक्रममा तामाङ समुदायसँग सम्बन्धित विभिन्न विषयहरू, चाडपर्वको जानकारी, ल्होछार कसरी मनाउने, तामाङ समुदायमा के कस्ता संस्कारहरू छन् ? हामीले बचाउन के गर्न आवश्यक छ भन्ने विषयहरू प्रसारण गर्ने गर्छौं । यसका साथै टेलिफोनमा श्रोताहरूसँग कुराकानी, बेलाबखतमा तामाङ समुदायका अधिकारका निम्ति लड्दै आएका नेताहरूसँग कुराकानी र कहिले काहीं पुराना रीतिरिवाजका बारेमा बुढापाकाहरूसँग कुराकानी गर्छौं । अनुरोध गीतसंगीतको कार्यक्रममा भने श्रोताको ओइरो नै लाग्छ । कार्यक्रम समुदायमा प्रभावकारी नै छ भन्ने लाग्छ ।

श्रोता रीता तामाङको धारणाको सारांश - कार्यक्रम सकेसम्म सुन्छु । कार्यक्रममा समावेश सबै विषयवस्तु ठीकै लाग्छ । पुराना रीतिरिवाजका बारे बुढापाकाहरूसँग गरेको कुराकानी धेरै मन पर्छ । यसबाहेक गीतसंगीत बढी मन पर्छ । अनावश्यक कुरा बोलिरहनुभन्दा वरु गीत नै बजाइदिए राम्रो हुथ्यो भन्ने लाग्छ । धेरै चाहिँ कहाँ के के भएछ र के के हुनेरहेछ भन्ने पनि थाहा पाउँछन् । कार्यक्रम भएन भने यस्ता कुराहरू थाहा पाउने थिएन ।

नेपाल तामाङ महिला घेदुङ सिन्धुपाल्चोकका अध्यक्ष पान मायाँ तामाङको धारणाको सारांश - कार्यक्रम धेरै त सुनेको छैन । फाट्टफुट्ट भने सुन्छु । कार्यक्रममा समावेश गरेका सामग्रीहरू ठीकै हो भन्ने लाग्छ । अझ रेडियोले चाहिँ यति बेला जातीय सवालकै विषयमा,

पहिचानकै विषयमा, अग्रअधिकारका विषयमा कार्यक्रम र बहस गर्नु जरुरी छ । यस्तो तरिकाले कार्यक्रम पक्कै भएको छैन । बरु हामी जस्ता संघसस्थाको सहकार्यमा कार्यक्रम हुन जरुरी छ । हामी मनोरञ्जनमूलक कार्यक्रमहरूमा अल्झिनु हुन्न भन्ने लाग्छ ।

काभ्रेबाट प्रसारण भइरहेको 'रेडियो नमोबुद्ध'को तामाङ भाषाको कार्यक्रमबारे अध्ययन गर्नका लागि कार्यक्रम प्रस्तोता जगतमान तामाङ, हिरामान लामा, शिशिर दोङ, गंगा लामासँग कुराकानी गरियो । कार्यक्रमको प्रभावकारिताबारे थप अध्ययनका लागि संस्थागत प्रतिनिधिका रूपमा तामाङ घेदुङ, काभ्रेका अध्यक्ष कान्छा लामासँग पनि कुराकानी गरियो । यसबाहेक अध्ययनका लागि छानिएका रेडियोहरूमध्ये 'रेडियो नमोबुद्ध'मा हप्ताको ५ दिन तामाङ भाषामा कार्यक्रम रहेकोले यस रेडियोको प्रभावकारिताबारे अध्ययनका लागि काभ्रेका विभिन्न स्थानका ५० जना तामाङ श्रोताहरूसँग पनि प्रश्नावलीमार्फत अध्ययन गरिएको छ ।

कार्यक्रम प्रस्तोता जगतमान बल, हिरामान लामा, शिशिर दोङ र गंगा दोङको भनाइको सारांश - कार्यक्रममा सक्दो सबै विषय समेट्ने कोशिस गरेका छौं । श्रोताहरूले उठाएका विषयवस्तु माथि पनि कार्यक्रम उत्पादन गर्ने गरेका छौं । प्राय हामी आफैले आफु अनुकूलका सामाग्रीहरू संकलन गरि कार्यक्रम प्रसारण गर्छौं । श्रोता अथावा समुदायका व्यक्तिहरूसँग औपचारिक रूपमा बसेर कार्यक्रमको उद्देश्य, यस्को प्रभावकारीता, यस्मा समेटिनु पर्ने विषयवस्तुहरू के के हुनु पर्दछ भनि छलफल चाहि गरेका छैनौं । यस बाहेक कार्यक्रममा पत्र मार्फत, फोन मार्फत वा कहिलेकाहि भेटघाट हुँदा दिएको प्रतिक्रिया , सल्लाह सुझावका आधारमा कार्यक्रमको विषय तय भन्ने गर्ने गरेका छौं । यस बाहेक अवका दिनका कार्यक्रमका लागि भन्ने समुदायसँग औपचारिक रूपमै बसेर र कार्यक्रमको सुझाव समितिनै तयार पारि कार्यक्रमको उद्देश्य, कार्यक्रमको नाम सहितनै निर्धारण गरेर कार्यक्रम संचालन गर्ने योजना छ । यसो गर्दा कार्यक्रमको लागि त्यो सुझा समिति आफै पनि सजग र जिम्मेवार हुनु पर्ने अवस्था आउछ । जस्का कारण अहिले सम्म हामी कार्यक्रम प्रस्तो मात्र चिन्तित हुने पर्ने कार्यक्रमका लागि समुदायका अरु व्यक्तिहरू पनि चिन्तित हुने, सजग हुने अवस्था हुने छ । र कार्यक्रम समुदायका लागि प्रभावकारी रहने छ । अवका दिनमा हामी यो योजनाका साथ कार्यक्रमलाई लग्ने छौं ।

श्रोता ममता लामाको धारणाको सारांश - कहिलेकाहीं कार्यक्रममा विदेशमा बस्नेहरूले आफन्तलाई सम्बोधन गरी लेखेका पत्रहरू पनि प्रसारण हुन्छन् । त्यो धेरै मन पर्छ । अनि राजनीतिक बहसहरू पनि ठिकै छ । तामाङ भाषामै कृषि कार्यक्रम भएकोले कार्यक्रमबाट नयाँ नयाँ खेतीका तरिकाहरू तामाङ समुदायले सिक्न पाउछन् भन्ने लाग्छ । अनि कविता, गजलहरू पनि राम्रो लाग्छ । अनि सन्देशहरू पनि राम्रो छ । अर्को चाहिँ अनुरोध पत्रमा आ□ना साथीहरूको नाम लेखेर पठाउँदा प्रसारण गर्ने पनि राम्रो छ । कार्यक्रमको समय चाहिँ एउटै समय नभएकोले फरक फरक समयमा भएकोले सुन्न बिसिइन्छ पनि । समय चाहिँ सबै बार एकै समय अझ साँभको भए धेरै राम्रो हुने थियो ।

नेपाल तामाङ घेदुङ, काभ्रेका अध्यक्ष कान्छा लामाको धारणा सारांश - ललितपुरबाट प्रसारण हुने दक्षिण एसियाकै पहिलो सामुदायिक रेडियो 'रेडियो सगरमाथा'बाट प्रसारित तामाङ भाषाको कार्यक्रमबारे अध्ययन गर्नका लागि कार्यक्रम प्रस्तोता बुद्ध योजनसँग कुराकानी गरिएको छ । 'रेडियो सगरमाथा' ललितपुर, काठमाडौँ र भक्तपुरलगायत आसपासका क्षेत्रमा राम्रोसँग सुनिने भएकोले यसै क्षेत्रमा रहेका सञ्चारकर्मी, अनुसन्धानकर्तासँग कुराकानी गर्दा 'रेडियो सगरमाथा'बाट प्रसारित तामाङ भाषाको कार्यक्रमबारे बुझ्दा सार्थक होला भन्ने हेतुले पत्रकार फूलमान वल र रेडियोकर्मी प्रतिक तामाङसँग कुराकानी गरियो । नियमित श्रोताको तर्फबाट ललितपुर इमाडोल बस्ने तारा लामासँग कुराकानी गरियो ।

कार्यक्रम प्रस्तोता बुद्ध योजनको भनाइको सारांश - 'रेडियो सगरमाथा'मा कहिले बन्द कहिले प्रसारण हुँदै अहिलेसम्म तामाङ भाषाको कार्यक्रम 'तामाङ काई' प्रसारण हुँदै आएको छ । सगरमाथाले हामीलाई यो समय उपलब्ध गराएको छ । जुन समयमा जसलाई हामीले आफ्नो समुदायलाई दिनसक्ने कुराहरू चाहिँ अलिकति पनि कन्जुस्याई नगरिकन दिने गरेका छौँ । हामीले साहित्यिक गतिविधि र तामाङ समुदायका विभिन्न कार्यक्रमहरूबारे जानकारी सकेसम्म दिने गरेका छौँ । थाङ्कासम्बन्धी विभिन्न कुराहरू पनि समेट्दै आइरहेका छौँ । काठमाण्डौँ र आसपासका जिल्लाहरूमा प्रशस्तै थाङ्का लेख्ने तामाङहरू छन् । उनीहरू थाङ्का लेख्दै रेडियो सुन्छन् । वास्तवमा यो उनीहरूका लागि अत्यन्तै लोकप्रिय कार्यक्रम भएको छ । धेरैले प्रतिक्रिया पनि दिन्छन् ।

श्रोता तारा लामाको धारणाको सारांश - रेडियो माध्यममा भन्दा टेलिभिजनमा नै बढी समय बित्छ । बत्ती नभएको बखत भने मोबाइलमा रेडियो सुन्छु । तामाङ भाषाको कार्यक्रम सुन्छु भनेर त होइन, सदैँ गर्दा तामाङ भाषाको कार्यक्रम आयो भने चाहिँ सबै सुन्छु । अरू भाषामा आइसकेका कुरा भन्दा पनि तामाङ समुदायलाई लक्षित गरी प्रसारित सूचनाहरू चाहिँ यसैबाट थाहा पाउँछु । मलाई जस्तै अरूलाई पनि तामाङ भाषाको कार्यक्रम पक्कै उपयोगी होला । अब धेरैका लागि सूचनाको श्रोत नै यही कार्यक्रम होला । उहाँहरूका लागि भने यो कार्यक्रम अत्यन्तै प्रभावकारी छ भन्ने लाग्छ ।

पाँचवटै रेडियोका कार्यक्रम प्रस्तोताहरूसँगको कुराकानीले के प्रस्ट देखियो भने कार्यक्रम समुदायमा अत्यन्तै प्रभावकारी छ । कार्यक्रममा पाएसम्म, जुटाउन सकेसम्मका विषयवस्तुहरू पस्कने गरेको देखिन्छ । कार्यक्रम कसरी उत्पादन गर्ने ? समुदायलाई के दिने ? भन्ने सम्पूर्ण दायित्व कार्यक्रम प्रस्तोता आफैँको हो भन्ने देखियो । कतिपय अवस्थामा कार्यक्रम उत्पादन गर्न नभ्याए पहिले नै प्रसारित कार्यक्रम पुनः प्रसारण गर्नु पर्ने अवस्था पनि छ । यसको समस्या भनेको कार्यक्रम उत्पादनमा समूह नभई एक जना वा दुई जनाको प्रयासमा रहेको छ भन्ने बुझिन्छ । यो समस्याले गर्दा कहिलेकाहीँ कार्यक्रम प्रस्तोता अनुपस्थित वा विरामी पर्दा पनि कार्यक्रम नजाने गरेको देखियो । समूहगत प्रयास नभएको कारण यो समस्या प्रायः सबै रेडियोमा देखियो । यी समस्याबीच पनि कार्यक्रमका श्रोताको सहभागिताले प्रस्तोतामा उत्साह थप्ने गरेको पनि उनीहरूको धारणा छ ।

यसैगरी पाँचवटै रेडियोका नियमित श्रोतासँग गरेको कुराकानीबाट पनि यो बुझ्न सकिन्छ कि कार्यक्रम समुदायमा लोकप्रिय नै छ । कार्यक्रममा समावेश गरेका विषयहरू पनि समुदायको चासोको विषय नै रहेको छ भन्ने उनीहरूको धारणा छ । श्रोताहरू प्रायः गीतसंगीतका लागि रेडियो सुन्ने गरेको देखिन्छ । यस बाहेक तामाङ समुदायहरूमा विभिन्न स्थानमा भएका कार्यक्रम थाहा पाउनका लागि पनि रेडियो सुन्ने गरेको देखियो । तर, श्रोताहरूका धारणाअनुसार कुनै पनि कार्यक्रम सुन्न नपाउँद धेरै चिज छुट्यो भन्ने बोध चाहिँ खासै नभएको देखियो । यसको मतलब कार्यक्रम अत्यन्तै उपयोगी छ भन्ने चाहिँ नरहेको देखियो ।

जातीय संघसंस्थाका प्रतिनिधिहरू चाहिँ विशेषगरी आफ्नै वा आफ्नै संस्थाको कुनै सदस्यको धारणा आउने कार्यक्रमबाहेक नियमित कार्यक्रम सुन्ने गरेको पाइएन । कार्यक्रम कहिलेकाहीँ सुन्ने गरेको भए पनि कार्यक्रमले जातीय सवालका विषयहरूभन्दा बढी मनोरञ्जनका सामग्री पस्कने गरेको भन्ने उनीहरूको धारणा छ । यसबाहेक कतिपय सामग्री तामाङ जातिका इतिहास, परम्परा, संस्कारलगायत सांस्कृतिक पहिचानका विषयमा प्रस्तोताको गहिरो अध्ययन र अनुसन्धानसहितको भए कार्यक्रम समुदायमा प्रभावकारी र सार्थक रहने धारणा उनीहरूले राखे ।

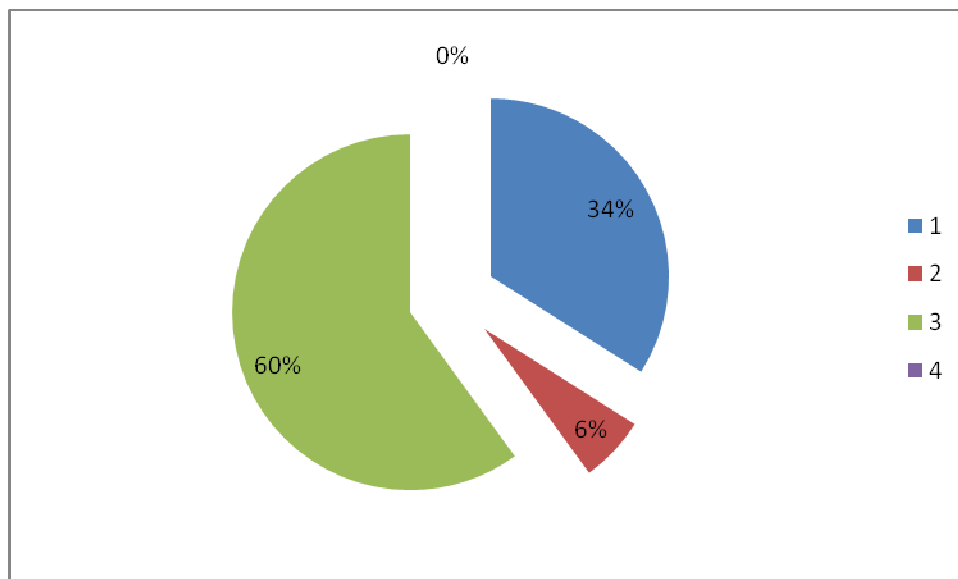
यी सबैको धारणाअनुसार कार्यक्रमले समुदायमा चाहे जति प्रभाव र उपलब्धि दिन नसके पनि प्रयास चाहिँ जारी रहेको छ भन्ने बुझ्न सकिन्छ । यो अवस्थाका कार्यक्रमलाई थप व्यवस्थित बनाउन सामुदायिक रेडियोहरूले तामाङ समुदायमा पुऱ्याउने योगदान महत्वपूर्ण रहने कुरामा विश्वस्त हुन सक्ने अवस्था भने छ ।

५.४. श्रोता सर्वेक्षण तथ्याङ्क

रेडियो नमोबुद्धको प्रसारण क्षेत्रका तामाङ वस्तीहरूका श्रोताहरूलाई लक्षित गरी सर्वेक्षण गरिएको छ । यो सर्वेक्षणका लागि काभ्रे जिल्लाका विभिन्न १० गाविसलाई छानिएको छ । दस गाविसमा मेच्छे गाविसबाट ५ जना, सिपाली गाविसबाट ५ जना, सस्युखर्क गाविसबाट ५ जना, फोक्सिङटार गाविसबाट ५ जना, खाँडादेवी गाविसबाट ५ जना, बोल्देफेदी चे गाविसबाट ५ जना, घर्तीछाप गाविसबाट ५ जना, छत्रेबाँझ गाविसबाट ५ जना, मंगलटार गाविसका ५ जना र खाँडादेवी गाविस ५ जना गरी जम्मा ५० जना श्रोताहरूको धारणा, विचार र प्रतिक्रियालाई श्रोता सर्वेक्षणको विषय बनाइएको छ ।

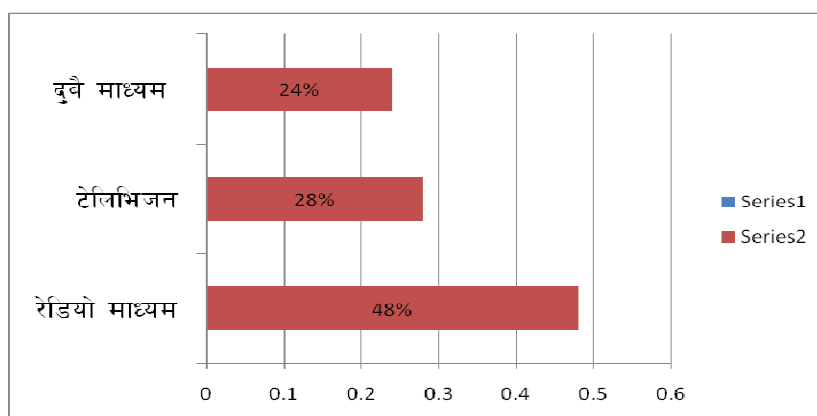
सर्वेक्षणका लागि तयार पारिएको प्रश्नावलीमा दिएको प्रतिक्रियाको नतिजा क्रमशः यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.४.१. ग्रामीण गाउँवस्तीका नागरिकका सञ्चार माध्यममा रहेको पहुँच

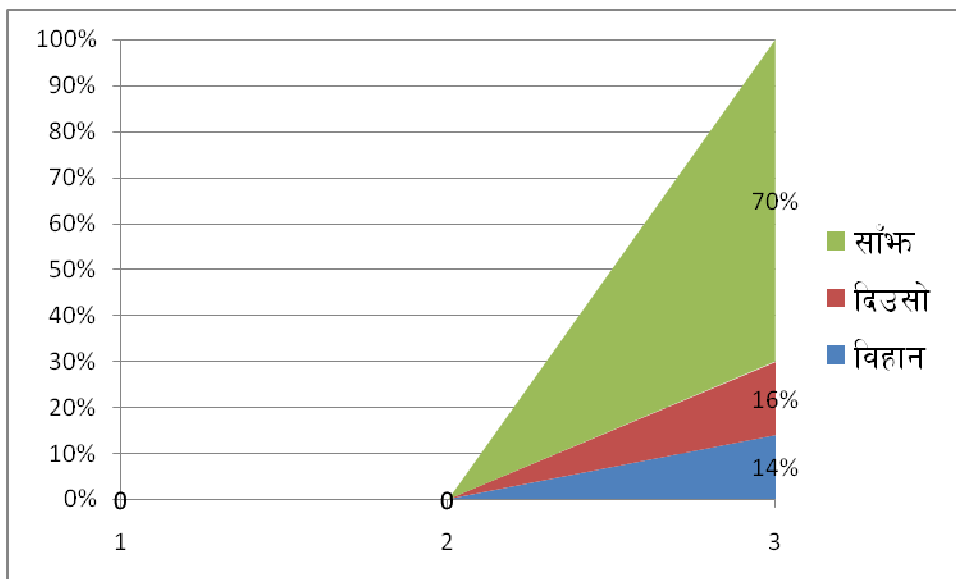
श्रोता सर्वेक्षणको नतिजाअनुसार गाउँवस्तीका नागरिकको सूचना तथा समाचारका लागि सञ्चार माध्यमहरूमा रेडियो माध्यम रहेको टेलिभिजन नरहेको र रेडियोको प्रयोग ३४ प्रतिशत देखियो । यसैगरी घरमा टेलिभिजन रहेको तर रेडियो नरहेको ६ प्रतिशत देखियो भने रेडियो र टेलिभिजन दुवै माध्यम रहेको ६० प्रतिशत देखियो । र, दुवै माध्यम नभएको परिवार भने शून्य प्रतिशत देखियो । यसबाट प्रस्ट के बुझ्न सकिन्छ भने आजभोलि रेडियो र टेलिभिजन दुवै माध्यम गाउँवस्तीमा लोकप्रिय र सुचना, समाचार र मनोरञ्जनको विश्वासिलो माध्यम बन्न थालेको छ ।

५.४.२. रेडियो माध्यम र टेलिभिजन माध्यमको उपभोगको अवस्था

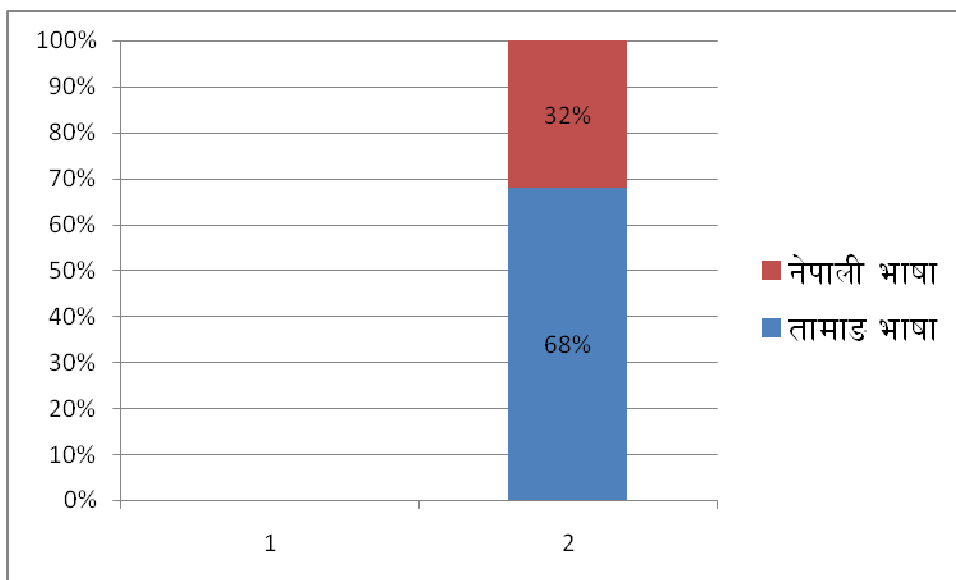
उपयोगको हिसाबले रेडियो माध्यममा भर पर्ने श्रोता ४८ प्रतिशत रहेका छन् भने टेलिभिजनमा भर पर्ने श्रोता २८ प्रतिशत रहेका छन् । यसैगरी दुवैमा भर पर्ने र दुवै माध्यम उपभोग गर्ने श्रोता २४ प्रतिशत रहेका छन् ।

५.४.३. रेडियो माध्यम प्रयोग गर्ने समय

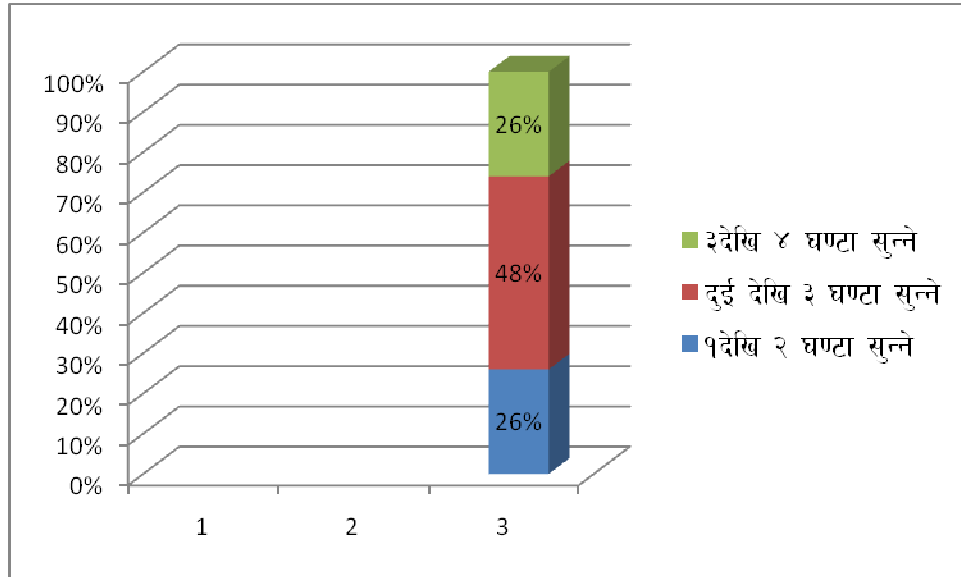
रेडियो सुन्ने समय ग्रामीण वस्तीमा बिहान १४ प्रतिशत, दिउसो १६ प्रतिशत र साँझ ७० प्रतिशत रहेको देखिन्छ । साँझ स्कूल, कलेज वा कामबाट फर्किसकेको र खाना खाइसकेपछि फुर्सद हुने भएकोले यो समयमा रेडियो धेरै सुन्ने देखियो ।

५.४.४. रेडियोमा तामाङ भाषा र नेपाली भाषाको कार्यक्रममा श्रोताको सहभागिता

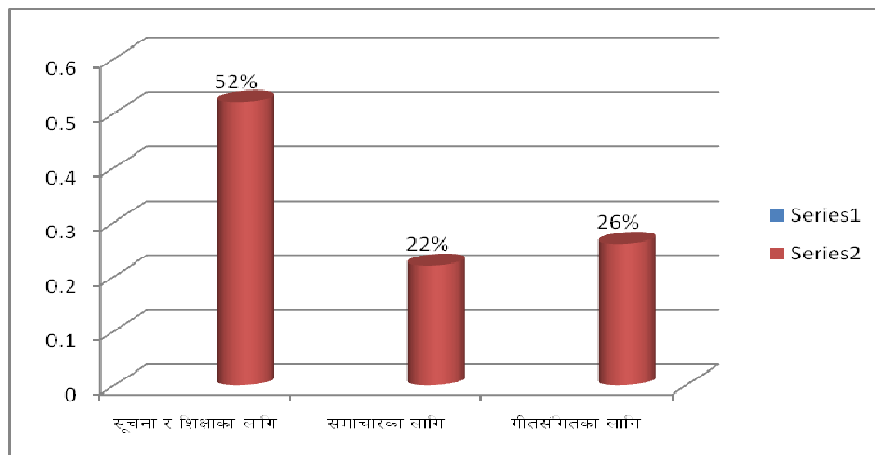
सर्वेक्षणका लागि छानिएका गाविसहरू तामाङ समुदायको बाहुल्यता रहेको क्षेत्र हो । यस क्षेत्रका श्रोताहरू रेडियोमा प्रसारित कार्यक्रमहरू तामाङ भाषाको कार्यक्रम ६८ प्रतिशतले सुन्ने गरेको देखियो भने नेपाली भाषाको कार्यक्रम ३२ प्रतिशतले सुन्ने गरेको पाइयो ।

५.४.५. दिनमा रेडियोका लागि खर्चिने समय

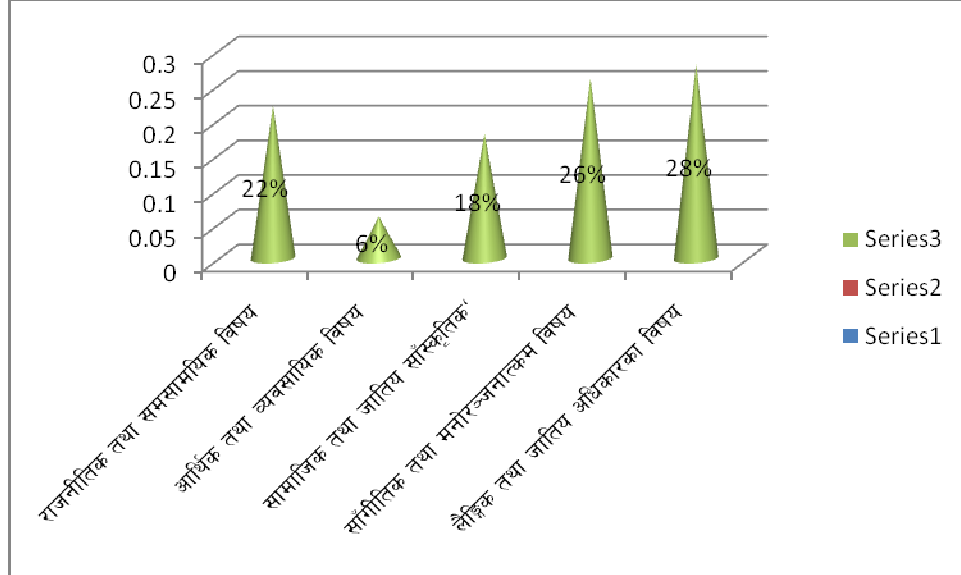
हरेक दिन यस क्षेत्रका समुदायका व्यक्तिहरू १ देखि २ घण्टा रेडियो सुन्नेहरू २६ प्रतिशत देखियो भने २ देखि ३ घण्टा रेडियो सुन्नेहरू ४८ प्रतिशत देखियो । ३ देखि ४ घण्टासम्म रेडियो सुन्ने श्रोताहरू भने २६ प्रतिशत नै देखियो ।

५.४.६. रेडियो सुन्नुका कारण

यस क्षेत्रका व्यक्तिहरू रेडियो सुन्नुका मुख्य कारणहरूमध्ये सुचना र शिक्षाका लागि ५२ प्रतिशत, समाचारका लागि २२ प्रतिशत र गीतसंगीतका लागि २६ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

५.४.७. रेडियोमा आउने कार्यक्रमका विषयहरू

श्रोताको विश्लेषणमा रेडियोबाट प्रसारित कार्यक्रमका विषयहरूमा राजनीतिक तथा समसामयिक विषय छान् भन्नेहरू २२ प्रतिशत छान् भने आर्थिक तथा व्यवसायिक विषय छान् भन्नेहरू ६ प्रतिशत मात्र छान् । यसैगरी सामाजिक तथा जातीय सांस्कृतिक विषयहरू कार्यक्रममा समेटिएका छान् भन्नेहरू १८ प्रतिशत छान् भने सांगीतिक तथा मनोरञ्जनात्मक विषयहरू आउँछन् भन्नेहरू २६ प्रतिशत रहेका छन । यसैगरी लैङ्गिक तथा जातीय अधिकार विषयहरू आउँछन् भन्नेहरू चाहिँ २८ प्रतिशत रहेका छान् ।

५.४.८. कार्यक्रममा मन नपर्ने कुरा

- गीतसंगीत धेरै बजाउने
- कुरा प्रस्ट नराख्ने

- कार्यक्रम सुनिरहँदा बीचबीचमा बत्ति गएर रेडियो बन्द हुने
- सन्देशविनाको गीतसंगीत कार्यक्रममा बढी बज्ने
- विषयवस्तुभन्दा बाहिरको कुरा गर्ने
- रमाइलो कार्यक्रममा कुरा बढी गर्ने
- तामाङ भाषाको कार्यक्रममा नेपाली भाषाको प्रयोग हुने गरेको
- एउटै विषयलाई धेरै व्याख्या गरिहने
- कार्यक्रमका लागि फोन गर्दा नलाग्ने
- समसामयिक विषयमा कार्यक्रम नहुने
- कार्यक्रमको बीचमा पनि विज्ञापन आउने

५.४.९. कार्यक्रम सुनेर थाहा पाएका कुराहरू

- समसामयिक घटनाहर
- मौलिक सस्कृतिका बारे
- कृषि तथा पशुपालनका कुरा
- जातीय पहिचानका बारे
- आफ्नो राष्ट्रको राजनीतिक अवस्था
- आफ्नो जातिको सांस्कृतिक अवस्था
- अन्तर्राष्ट्रिय घटनाहरू जानकारीहरू
- तामाङ समुदायले आयोजना गरेका विभिन्न कार्यक्रमहरू
- महिलालाई शिक्षाको आवश्यकताका कुरा
- लैङ्गिक तथा जातीय अधिकारका कुरा
- ताम्सालिङ चाहिन्छ भन्ने थाहा पाइयो

५.४.१०. रेडियोमा तामाङ भाषाको कार्यक्रम नहुँदा सुन्ने कुरा

- अन्य गीतसंगीतहरू
- अरू विषयका कार्यक्रमहरू

- समाचार तथा समसामयिक राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक तथा विभिन्न ज्ञानवर्द्धक कुरा
- नेपाली भाषामा सामाजिक तथा सांस्कृतिक गीतसंगीत मानेरञ्जनात्मक कार्यक्रमहरू
- राजनीतिक बहस कार्यक्रम
- नेपाली भाषाकै कार्यक्रम सुनेर समय बिताउँथे ।

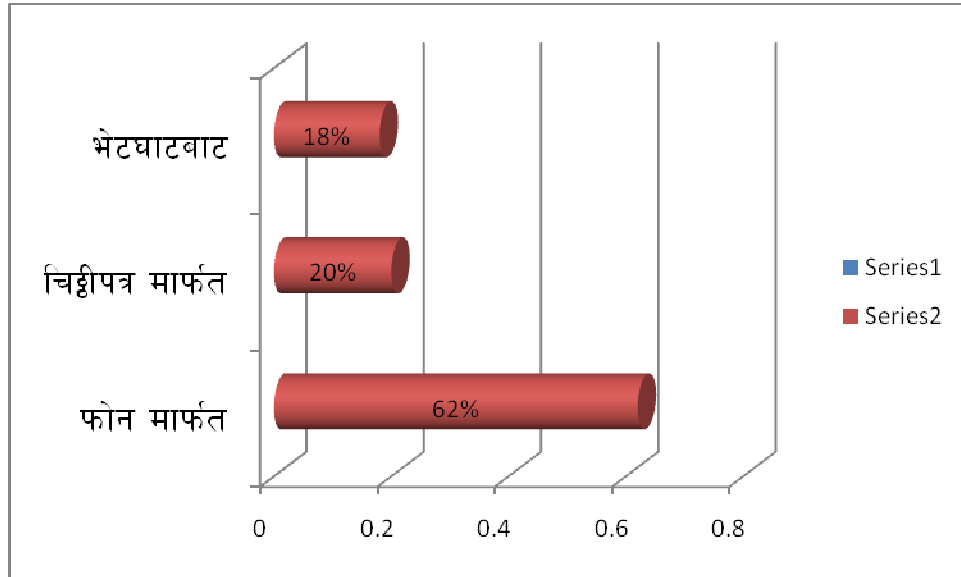
५.४.११. कार्यक्रमले के के कुराहरू समेट्न आवश्यक छ ?

- तामाङ जातिको इतिहासका कुरा
- संस्कृतिका कुरा
- अधिकारका बारेमा
- तामाङ जातिको राजनीतिक, शैक्षिक तथा आर्थिक पक्षका कुराहरू
- आफ्नो धर्मको कुरा
- रीतिरिवाज बारे
- समाचारमूलक कार्यक्रमहरू
- गाउँबाट सदरमुकाममा प्रशासनिक कामका लागि आउँदा खेप्नु पर्ने कुराहरूलाई समेट्नु पर्‍यो

५.४.१२. तामाङ भाषाको कार्यक्रम नहुँदा व्यहोर्नु पर्ने घाटा

- हाम्रो भाषाको प्रचारप्रसार नहुने
- मेरो व्यक्तिगत रूपमा त केही फरक पर्दैन तर तामाङ समुदाय सुसुचित हुने अवसर गुम्छ
- आफ्नो संस्कृतिबारे थाह हुँदैन थियो ।
- भाषा, धर्मबारे थाहा पाउन सकिँदैन ।
- तामाङ भाषाको मूल्यांकन नै नभएको जस्तो हुने ।
- मेरो मनखुसीको कार्यक्रम सुन्ने स्थिति हुन्छ ।

५.४.१३. कार्यक्रममा सहभागी हुने माध्यम

कार्यक्रमका लागि सल्लाह, सुझाव प्रतिक्रिया दिएर सहभागी हुन अपनाउने माध्यमहरूका आधारमा टेलिफोनबाट सहभागी हुनेहरू ६२ प्रतिशत, चिठीपत्रमार्फत सहभागी हुनेहरू २० प्रतिशत र भेटघाटका समयमा जनाउने प्रतिक्रियाका आधारमा १८ प्रतिशत श्रोताहरू रहेका छन् । यो सर्वेक्षणमा इन्टरनेट माध्यमबाट सहभागी हुने श्रोताहरूलाई समेटिएको छैन ।

५.४.१४. अध्ययनका लागि सुझाव

- रेडियोमा युवा पुस्तालाई लक्षित कार्यक्रम भए राम्रो,
- तामाङ भाषाको कार्यक्रमलाई यो भन्दा बढी समय दिनु पर्‍यो,
- रेडियोले जनसंख्याको आधारमा समय बाँडेर कार्यक्रम दिनु पर्‍यो,

५.५. कार्यक्रमले समेट्न नसकेका विषयहरू

पाँचवटा सामुदायिक रेडियोहरूबाट प्रसारित तामाङ भाषाको कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुहरू केलाउँदा विशेष गरी राजनीतिक, समसामयिक गतिविधि, जातीय अधिकारका विषयहरू, संस्कार, संस्कृतिका विषयमै कार्यक्रमहरू केन्द्रित भएको पाइयो । यस बाहेक शिक्षा, स्वास्थ्य, वातावरण, स्थानीय आर्थिक उपार्जनका विषयहरू पटककै नसमेटिएको पाइयो ।

सामुदायिक रेडियोबाट प्रसारित कार्यक्रमकै हैसियतले पनि तामाङ भाषाबाहेक अरू भाषा नबुझ्ने तामाङ श्रोताहरूका लागि स्वास्थ्य, शिक्षा, वातावरणसम्बन्धी कार्यक्रम पटकै प्रसारण भएको देखिएन । परम्परागत ज्ञानलाई आधुनिकीकरण गर्दै आर्थिक उपार्जनतिर उन्मुख गराउने खालका सामग्री प्रसारणमा ध्यान पुगेको देखिँदैन । यस बाहेक समाजभित्रका कुरीति कुसंस्कार, कु-परम्पराबारे पनि कार्यक्रमले विषय बनाएर समेटेको देखिँदैन । आधुनिक व्यवसायसम्बन्धी, कानुनसम्बन्धि, सरकारी कार्यालयका कामकारवाही तथा गतिविधिबारे पनि कार्यक्रमहरू बनाइएका छैनन्, जुन विषयहरू समाज विकासका पूर्वधारहरू हुन् । यस्ता कुराहरूमा तामाङ भाषाका कार्यक्रमहरू खासै केन्द्रित रहेको देखिएन । राजनीतिक विषयका कार्यक्रमहरूले पनि ऐतिहासिक रूपमा गुमिसकेका पहिचानको खोजी मात्र गर्ने, हाल रहेका र बचेका संस्कृति, भाषा संरक्षणबारे खासै वास्ता नपुऱ्याइएका किसिमका सामग्रीहरू देखिन्छन् ।

५.६. कार्यक्रम निरन्तरताका लागि समस्याहरू

रेडियो माध्यममा युवापुस्ता आकर्षित छन् । तामाङ भाषाका कार्यक्रममा पनि यही अवस्था देखिन्छ । युवा पुस्ता भन्नाले भर्खरै एघार/बाह्रमा अध्ययनरत युवा पुस्ता नै तामाङ भाषाको कार्यक्रम उत्पादन र प्रसारणमा लागेको देखिन्छ । यो पुस्ता अवसरको खोजीमा छन् । प्रायः समय कटाउने उपायका रूपमा रेडियोहरूमा कार्यक्रम प्रस्तोताको भूमिका निर्वाह गरिरहेको अवस्था छ । सँगसँगै अध्ययनरत पनि छन् । कार्यक्रममा निरन्तर पछिसम्म लागि रहने योजना नभएका कारण केही समय कार्यक्रम सञ्चालनपछि रेडियो नै छाडिदिनेको संख्या पनि उल्लेख्य रहेको छ ।

यससँगै भाषाभाषीका कार्यक्रम प्रस्तोताहरूलाई रेडियो स्टेशनले नियमित तलब तथा भत्ता दिने व्यवस्था गरेको पाइँदैन । कतिपयलाई भाषाभाषीको कार्यक्रम चलाएबापत भन्दा पनि अरू कामहरूमा संलग्न गराएर रेडियोका कर्मचारीका रूपमा पारिश्रमिक दिने गरेको पाइयो । यो चाहिँ उसको क्षमता हेरेर कार्यक्रमबाहेक अन्य काममा संलग्न गराएको देखिन्छ । यससँगै अरू समस्याहरू भनेको कार्यक्रम प्रस्तोताहरू विषयवस्तुमा खासै गहिरो रुचि नभएकाहरू देखिन्छन् । अध्ययन अनुसन्धानविनाको फुर्सदको समयलाई प्रयोग गर्ने योजनामा मात्र कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको अवस्था छ । रेडियो स्टेशनले यस्ता खालका कार्यक्रम उत्पादन गर्नका

लागि यति खर्च लाग्न सक्छ, र यो खर्च स्टेशनले व्यहोर्नु पर्छ भन्ने मनसाय प्रायः कुनै रेडियोमा देखिएन । कार्यक्रम सञ्चालकलाई तलव वा भत्ताभन्दा पनि सामग्री सडकलनका लागि सञ्चार र यातायात खर्च मात्र पनि स्टेशनले व्यवस्था गरिदिन सके तामाड भाषाको कार्यक्रमलगायत अन्य भाषाभाषीका कार्यक्रमहरू गुणस्तरीय र समुदायमा प्रभावकारी रहने देखिन्छ ।

कार्यक्रम उत्पादनका लागि दक्ष जनशक्तिको अभाव अर्को मत्वपूर्ण समस्याका रूपमा देखिएको छ । प्रायः स्टेशनहरूले प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूमा स्टेशनका कर्मचारीलाई प्राथमिकता दिने गरेकाले स्थानीय भाषाभाषीमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नेहरूले अवसर नै नपाएको देखियो । स्टेशन आफैले आयोजना गरेका केही प्रशिक्षण कक्षहरूमा संलग्न हुने बाहेक अन्य संघसंस्थाले आयोजना गरेको तालिमहरूमा स्टेशनलाई खबर गर्दा स्टेशनले आफ्नै नियमित कर्मचारी वा सकेसम्म आफ्नै नजिकका व्यक्तिहरूलाई पठाउने गरेको समस्या भने प्रायः सबै सामुदायिक रेडियोहरूमा देखिन्छ ।

अर्को समस्या भनेको भाषाभाषीका कार्यक्रम उत्पादन र प्रसारण गर्ने रेडियो स्टेशन, कार्यक्रम सञ्चालक र सम्बन्धित जातिका जातीय संघसंस्थाहरूसँग सहकार्य देखिएन । उक्त जातिको जातीय संघसंस्थासँग सहकार्य गर्न अत्यन्तै जरुरी देखिन्छ ।

५.७. समधानका उपायहरू

यस सामुदायिक रेडियोहरूमा रहेका तामाड भाषाका कार्यक्रमहरू निरन्तरताका लागि देखिएका समस्याहरू समाधानका गर्नका लागि धेरै तरिकाका उपायहरू अपनाउन सकिन्छ । सबैभन्दा पहिला विभिन्न जातीय तथा भाषीक समुदायको बसोवास रहेका स्थानमा रेडियो स्टेशन स्थापना गरिएको छ, भने सबैभन्दा पहिला उनीहरूको भाषिक अवस्था बुझेर समय दिन जरुरी छ । विशेष गरी सामुदायिक रेडियोहरूले यसरी सोच्नु आवश्यक छ । हुन त जुनसुकै सञ्चार माध्यम भए पनि स्थानीयलाई प्राथमिकता दिन जरुरी छ । यसरी स्टेशनले भाषाभाषीका लागि समय उपलब्ध गराएपछि योग्य कार्यक्रम प्रस्तोतालाई कार्यक्रम उत्पादन गर्न लगाई कार्यक्रम उत्पादनका लागि लाग्ने खर्च दिन आवश्यक छ । समय मात्र दिएर गुणस्तरीय र प्रभावकारी कार्यक्रम उत्पादन हुन सक्दैन । पहिलो कार्यक्रम उत्पादमा लाग्ने खर्च स्टेशनले उपलब्ध गराउन सक्नु पर्छ ।

अर्को भाषाभाषीमा कार्यक्रम उत्पादन गर्ने कार्यक्रम सञ्चालकहरूलाई प्रशिक्षण दिने, थप गुणस्तरीय कार्यक्रम उत्पादनमा जोड दिने खालका कार्यशालाहरूको आयोजना गर्न जरुरी देखिन्छ । यसैगरी अर्को उपायमा सम्बन्धित जातीय संघसंस्थाको सहकार्य हुन आवश्यक देखिन्छ । जातीय संघसंस्थाहरू प्रायः सबै जातिका छन । सबै जिल्लाहरूमा यस्तो अवस्था छ । तर, रेडियोमा कार्यक्रम उत्पादन तथा प्रसारणमा यी जातीय संघसंस्थाहरूको सहकार्य रहेको देखिँदैन । यस्ता संघसंस्थाहरूको सहकार्य र संलग्नता रहेमा कार्यक्रमलाई अभि प्रभावकारी र दिगो बनाउन सजिलो हुने देखिन्छ ।

अर्को यस्ता भाषाभाषीका कार्यक्रमहरू उत्पादनका लागि युवाहरूलाई सिकाउने गरेर पुराना पुस्ता सहभागी हुन जरुरी छ । जो व्यक्ति भाषालगायत संस्कृति, परम्परा, जीवनशैलीका बारे धेरै जानकार छन, उनीहरूबाट धेरै कुरा युवा पुस्तालाई हस्तान्तरण गराउन पनि रेडियो कार्यक्रमहरू प्रभावकारी हुनसक्छ र हुनु पर्छ ।

अर्को रेडियो स्टेशन नै सञ्चालनका लागि जातीय प्रतिनिधित्व हुन आवश्यक छ । जुन रेडियोहरू सामुदायिक भनिरहेका छन, उक्त रेडियोहरूमा स्थानीय भाषीक समुहको प्रतिनिधित्व हुन पनि आवश्यक छ । भाषीक समुहले उक्त रेडियोप्रति अपनत्व अनुभव गर्ने वातावरण रेडियो सञ्चालकले दिन सकेन भने पनि उक्त रेडियोप्रति स्थानीय भाषीक समुहले हेर्ने र स्टेशन आफैले गर्ने व्यवहारमा समुदायमुखी हुन सक्दैन । नेपालका सामुदायिक रेडियोहरूमा मुख्य गरी यही कुरा खट्किरहेको देखिन्छ ।

भाषाभाषीमा कार्यक्रम उत्पादन गरिरहेका प्रस्तोताहरूलाई थप प्रशिक्षणको आवश्यक छ । धेरै प्रस्तोताहरू कुनै प्रशिक्षणविना नै कार्यक्रम उत्पादन तथा प्रसारण गरिरहेका छन । उनीहरूलाई कार्यक्रम उत्पादन तथा विषयवस्तु प्रस्तुतीकरणलगायत सन्दर्भ सामग्रीको खोजी, अनुसन्धान ज्ञान, भाषीक प्रशिक्षणको व्यवस्था गर्न सके कार्यक्रममा हाल देखिएका समस्याहरू समाधानमा मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।

५.८. निष्कर्ष

समुदायमा कार्यक्रमले विषयगत प्रभावकारिता खासै बनाएको देखिएन । संस्थागत प्रतिनिधिहरूका धारणाअनुसार पनि कार्यक्रमहरूमा समुदायको सहभागिता छैन । कार्यक्रम

प्रस्तोताकै विवेकमा कार्यक्रम बन्ने र प्रसारण हुने गरेको देखियो । प्रसारित सामग्रीले समुदायमा खासै प्रभाव पारको छैन भन्ने बुझिन्छ । श्रोताहरूको सर्वेक्षणबाट कार्यक्रम अत्यन्तै लोकप्रिय रहेको छ । तर, कार्यक्रम केका लागि भन्ने कुरामा पनि श्रोता आफै अन्यौलमा छन् । समग्र सञ्चार माध्यमले समुदायमा ल्याउनु पर्ने सकारात्मक परिवर्तनका लागि खासै योगदान नदिइरहको अवस्थामा रेडियोहरूमा प्रसारित तामाङ भाषाका कार्यक्रम पनि अपवाद देखिएन ।

कार्यक्रम उत्पादन तथा प्रसारणको उद्देश्यहरू प्रस्ट तयार हुनु पर्छ । त्यही उद्देश्य प्राप्तिका लागि निरन्तर कार्यक्रमहरू प्रसारण गर्दै जाने वातावरण भए निश्चय पनि उद्देश्य प्राप्तिसँगै समाजमा सकारात्मक रूपान्तरण हुनसक्छ । अन्यथा कार्यक्रमहरू प्रसारणले समुदायमा विषयको जानकारी, समस्याको जानकारी त होला तर समाधानको बाटो भने जस्ताको तस्तै रहने देखिन्छ । सञ्चार माध्यमले सुचना दिने मात्र काम नहुन सक्छ । समाजको विचार निर्माण र समस्या समाधानका बाटोहरू पहिल्याउने पनि हुन् । त्यसर्थ समाधानका उपायहरू बताउन सकिएन भने विषयवस्तुहरू जति नै फलाके पनि यसले सामाजिक रूपान्तरणमा केही भूमिका खेल्न सक्दैन ।

अध्याय : छ

अध्ययनको सारांश र निष्कर्ष

६.१. विषय प्रवेश

अध्याय ६ मा यस अध्ययनको संक्षिप्त जानकारी र निष्कर्ष निकालिएको छ । शोध प्रबन्धको अध्यायगत सार, शोधको निष्कर्ष र भावी शोधका लागि सुझाव राखिएको छ । शोधका विभिन्न अध्यायमा समेटिएका विषयहरू, अध्यायगत निष्कर्षहरू शोध प्रबन्धको अध्यायगत सारमा समेटिएको छ । यस्तै यस अध्ययनले निकालेको मुख्य सारतत्व निष्कर्ष शीर्षकमा राखिएको छ । अध्ययनका क्रममा अन्य थप अध्ययनका लागि रुचिकर विषयहरू पनि प्रशस्तै भेटिएका छन् । भेटिएका विभिन्न विषयहरू अत्यन्तै गम्भीर र आवश्यकता पनि रहेको ठहर गर्दै भावी अध्ययनका लागि पनि सुझाव शीर्षकमा केही बुँदाहरू राखिएको छ । यस अध्यायले यही कुराहरूमा प्रस्ट हुन सघाउने छ ।

६.२. शोध प्रबन्धको अध्यायगत सार

अध्याय एकमा शोधको समस्या, शोधको उद्देश्य, अनुसन्धानको महत्व, अध्ययनको सीमा, परिकल्पना, सामग्री सङ्कलन विधि, शोध प्रबन्धको रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ । अध्याय दुईमा तामाङ भाषाको प्रकाशन विकास, प्रसारण माध्यममा तामाङ भाषा, अनुसन्धानको पूर्वकार्य, पूर्वअध्ययनको समीक्षा र निष्कर्ष गरी ६ वटा शीर्षकहरू प्रस्तुत गरिएको छ । अध्ययनका लागि छानिएका विषयसँग सम्बन्धित ऐतिहासिक पृष्ठभूमिका विषयहरूले अध्ययन भन्ने फराकिलो बनाएको छ । यस अध्यायमा तामाङ भाषाको प्रकाशन विकासदेखि नयाँ मिडिया अनलाइन मिडियासम्म तामाङ भाषाले आफुलाई पहुँचमा पुऱ्याएको सन्दर्भहरू उल्लेख गरिएको छ । यो माध्यम वास्तवमै उपयोगिताको हिसाबले सफल नै मान्नु पर्छ । तामाङ भाषामा पत्रपत्रिका प्रकाशनदेखि राष्ट्रिय दैनिक 'गोरखापत्र'मा समेत यो भाषाले स्थान पाउनु तामाङ भाषीले गर्व गर्न लायकको विषय हुन सक्छ । तामाङ भाषाको प्रसारण विकास रेडियो

माध्यम हुँदै टेलिभिजन र अत्यधुनिक सञ्चार माध्यम अनलाइनसम्म आइपुगेको छ । सूचना प्रविधिको विकास क्रमसँगै तामाङ भाषाको पहुँचमा पनि विश्वव्यापीकरण भएको छ ।

यो सँगै पूर्वअध्ययनको समीक्षा आधारमा तामाङ भाषा, जनजातीय भाषा र सञ्चार माध्यमका विषयमा केही अध्ययन भएको रहेछ भन्ने देखियो । उक्त पूर्वअध्ययनका निष्कर्षका परिणामहरूमा टेकेर यो अध्ययनलाई सफल बनाउन र थप नयाँ कुरा समेट्न ठूलो आधार हुनेछ भन्ने विश्वास बनेको छ ।

अध्याय तीनमा सञ्चारका सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि, सञ्चार र सामाजिक उत्तरदायित्व, सामुदायिक सञ्चार सिद्धान्त, नेपालमा सामुदायिक रेडियो, सामुदायिक रेडियोमा कार्यक्रम मापदण्ड र निष्कर्ष गरेर ७ शीर्षकहरू प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्यायमा सञ्चारका सिद्धान्तहरूबारे उल्लेख गरिएको । संसारमा प्रचलित सञ्चार सिद्धान्तहरूमा सामाजिक उत्तरदायित्वको सिद्धान्तका आधारमा टेकेर सामुदायिक सञ्चारको सिद्धान्तको प्रतिपादन भएको देखिन्छ । यसै सिद्धान्तका आधारमा सामुदायिक रेडियोको अवधारणा विकास भएको र नेपालमा पनि सामुदायिक रेडियोको विकास भएको मान्न सकिन्छ । जब नेपालमा सामुदायिक रेडियोको स्थापना प्रारम्भ भयो, त्यसयता सामुदायिक रेडियो स्थापनामा व्यापकता आएको छ । सामुदायिक रेडियोको व्यापकतासँगै यस रेडियोले समुदायप्रति बहन गर्नु पर्ने जिम्मेवार पक्षको अवस्था कस्तो छ भनेर अध्ययन गर्न जरुरी पनि छ । यस्ता सामुदायिक रेडियोबाट प्रसारित कार्यक्रमहरूमा समुदायको आवश्यकता र चाहनाको परिपूर्ति भएको छ कि छैन । समुदायकै हितका लागि भनेर खोलिएका सामुदायिक रेडियोहरूमा समुदायको सहभागिता कस्तो छ र रेडियोबाट प्रसारित कार्यक्रमले समुदायमा पारेको प्रभावकारिता कस्तो छ ? यो थाहा पाउन अत्यन्तै आवश्यक छ । सामुदायिक रेडियो समुदायप्रति उत्तरदायी हुनुपर्ने र समुदायको साभ्का उद्देश्य प्राप्तिका लागि सामुदायिक रेडियोबाट कार्यक्रम उत्पादन तथा प्रसारण गरिनु पर्ने उद्देश्यका साथ सामुदायिक रेडियो कार्यक्रम मापदण्ड तयार भएको छ । यसै मापदण्डअनुसार कार्यक्रमको निर्माण प्रक्रिया र प्राथमिताका आधारमा अध्ययनलाई अगाडि बढाउँदा उपयुक्त हुने विश्वास लिइएको छ ।

अध्याय चारमा अध्ययन क्षेत्रमा तामाङ भाषीको संख्या, रेडियोमा तामाङ भाषालाई दिएको प्राथमिकता, कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुहरू, कार्यक्रममा समुदायको सहभागिता,

कार्यक्रमको प्रभावकारिता र निष्कर्ष गरी सात शीर्षकहरू प्रस्तुत गरिएको छ । तामाङ भाषीहरूको बाहुल्यता रहेका क्षेत्रका स्थानीय रेडियोले उक्त भाषालाई दिएको स्थान खासै उल्लेखनीय देखिँदैन । भाषीक संख्याको आधारमा रेडियोमा उक्त भाषा प्रसारण हुने समय अत्यन्तै न्यून देखिन्छ । तामाङ भाषाका लागि उपलब्ध समयको पनि ६० प्रतिशत समय गीत संगीत र मनोरञ्जनमा नै खर्चिएको देखियो । यस्तै खालको अवस्था सबै रेडियोमा रहेको छ । कार्यक्रममा गीतसंगीत र मनोरञ्जनबाहेकका समयमा पनि समसामयिक, राजनीतिक र अधिकारका विषयमा मात्र केन्द्रित देखिन्छ । यसबाहेकका केही समय तामाङ साहित्यमा खर्चिएको देखियो । तामाङ साहित्यमा दिइएको समय पनि विषयवस्तुका आधारमा मनोरञ्जनात्मक नै बन्न पुगेको छ । अर्थात् मनोरञ्जनमूलक साहित्यिक सामग्रीहरू कार्यक्रममा प्रस्तुत गरिएको छ । यसका साथै केही कार्यक्रममा भने परम्परागत विषयहरू, रीतिरिवाज, पुराना पुस्तासँग कुराकानीका गरिएको छ ।

यस खालका सामग्री प्रसारणबाट समुदायले खासै उपलब्धी हासिल गर्न नसक्ने देखिन्छ । समुदायको आवश्यकताअनुसारको महिलाका विषय, व्यवसायिक विषय, आर्थिक उपार्जनका विषय, शिक्षा तथा स्वास्थ्यका, वातावरणजस्ता विषयहरूमा कार्यक्रम बन्न नसकेको प्रस्ट देखिन्छ । समुदायलाई बुझाउनु र सिकाउनु पर्ने यस्ता विषयहरूमा उक्त समुदायलाई लक्षित कार्यक्रम प्रस्ट नभएका कारण यस्ता खालका कार्यक्रम मनोरञ्जनका लागि मात्र हो भन्ने देखिन्छ । यसका साथै कार्यक्रम उत्पादन, विषयवस्तु छनौट, आवश्यकता पहिचानजस्ता विषयमा लक्षित समुदायको सहभागिता खासै छैन । यसले पनि समुदायको आवश्यकता नबुझी कार्यक्रम उत्पादन भएर प्रसारण भएको देखिन्छ ।

अध्याय पाँचमा रेडियो कार्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुको विश्लेषण, अन्तर्वार्ता विश्लेषण, श्रोता सर्वेक्षण तथा, कार्यक्रमले समेट्न नसकेका विषयहरू, कार्यक्रम निरन्तरताका लागि समस्याहरू, समाधानका उपायहरू आठ शीर्षकमा विभाजित भएर प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय ६ मा शोध प्रबन्धको अध्यायगत सार, शोधको निष्कर्ष, भावी शोधका लागि सुझाव गरी चार वटा शीर्षकहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

६.३. शोधको निष्कर्ष

रेडियोहरूले स्थानीय भाषाभाषीलाई प्रसारणका लागि दिइएको स्थानलाई हेर्दा सामुदायिक सञ्चारको अवधारणाभित्र सञ्चालित भएको देखिन्छ । अध्ययनका लागि छानिएका पाँच वटै रेडियोहरूमा स्थानीय भाषा तामाङ भाषामा कार्यक्रम प्रसारण भइरहेको देखियो । तामाङ भाषीलाई सामुदायिक रेडियोहरूले दिएको समयको आधारमा हेर्ने हो भने सम्मानका साथ भाषीक समावेशीकरण भएको देखिन्छ । यति हुँदाहुँदै पनि स्थानीय रेडियोको हैसियतले प्रसारणमा भाषा समेटिएर मात्र सामुदायिक अभियानमा पूरा भूमिका निभाइएको छ भन्न चाहिँ सकिँदैन । सामुदायिक रेडियोहरूमा कार्यक्रम तयार गर्दा अपनाउनु पर्ने मापदण्ड र ढाँचामा रहेर कार्यक्रम उत्पादन तथा प्रसारण भएको देखिँदैन ।

सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्ष कार्यक्रमको उद्देश्यमै कार्यक्रम प्रस्तोता र रेडियो स्टेशन आफैँ प्रस्ट देखिँदैन । सामुदायिक अभियानभित्र समुदायको भाषा, संस्कृति, जीवनशैली, विकास निर्माण, राजनीति, आर्थिक पक्षजस्ता विषयलाई समुदायको समपन्नताका लागि सञ्चार गर्न आवश्यक हुन्छ । जुन विषयहरू समुदायलाई लक्षित कार्यक्रमहरूमा समेटिनु आवश्यक छ । यिनै विषयहरू कार्यक्रमको मुख्य विषय बन्न नसकेको देखियो । सामुदायिक रेडियोको उद्देश्यअनुरूप रेडियोबाट प्रसारित हुने कार्यक्रमहरू व्यवस्थित नभएको देखियो । स्थानीय भाषाभाषीको गीतसंगीतका साथमा मनोरञ्जनान्मक कार्यक्रमहरूमै श्रोतालाई भुलाइरहेको यो अवस्थामा सामुदायिक रेडियो कार्यक्रम मापदण्ड लागू भएको देखिँदैन । यस अर्थमा सामुदायिक सञ्चारको अभियान भनेर स्थापना गरिएका रेडियोहरू विज्ञापनदाताले दिएको विज्ञापन श्रोतालाई सुनाउन सस्तो मनोरञ्जन दिने अन्य व्यापारिक रेडियोहरूभन्दा खासै फरक देखिएन ।

यस अवस्थामा सामुदायिक रेडियोहरूबाट प्रसारित तामाङ भाषाका कार्यक्रमहरू मनोरञ्जनका आधारमा हेर्दा भने समुदायमा अत्यन्तै प्रभावकारी देखिन्छ । तर, सामुदायिक रेडियोको दायित्वभित्र रहेर समुदायको चौतर्फी विकास, सामाजिक तथा सांस्कृतिक विकास, राजनीतिक विकास, व्यवसायिक तथा आर्थिक विकास, स्वास्थ्य तथा शैक्षिक विकासको हिसाबले कार्यक्रमहरू तामाङ समुदायलाई खासै महत्व नराख्ने र प्रभावकारी नभएको देखिन्छ । रेडियोमा स्थानीय भाषाभाषीमा कार्यक्रम प्रसारण गरेर उक्त रेडियोप्रति अपनत्व बोध गराउने कदमलाई सकारात्मक रूपमा लिन सकिन्छ । यसै अवधारणका साथ भाषाभाषीलाई रेडियोमा स्थान दिएका

हुन् भन्ने पनि देखिन्छ । तर, सामुदायिक रेडियोकै मापदण्डअनुसार रेडियोहरूले स्थानीय समुदायलाई अवसर दिन र सामुदायिक प्रसारणमा समान रूपमा सहभागी गराउन भने यत्तिले मात्र पुग्दैन । सामुदायिक रेडियो भनेको समुदायका लागि समुदायले नै स्थापना गरेर सञ्चालन गरको सञ्चार माध्यम भन्ने परिभाषाअनुसार हामीकहाँ रहेका सामुदायिक रेडियोको व्यवहार भने प्रस्ट देखिँदैन ।

स्थानीय रेडियोहरूमा विशेषगरी सामुदायिक रेडियो भनिरहेकाहरूमा उक्त स्थानका विभिन्न जाति र समुदायको समान सहभागिता हुनु पर्छ । अन्यथा कसरी सामुदायिक सञ्चार गृह भन्न सकिन्छ । अध्ययनका लागि छानिएका पाँच सामुदायिक रेडियोहरूमा सञ्चालक समितिमा समावेशी रूपले विभिन्न जाति वा लिङ्गको प्रतिनिधित्व नभएको प्रस्ट देखिन्छ । रेडियोको नीति निर्माण र निर्णायक तहमा उक्त क्षेत्रका जातजाति र लिङ्गका हिसाबले उत्तिकै सहभागी हुन जरुरी छ । प्रसारणको दृष्टिले भाषालाई मात्र समेटिएको अवस्था छ । कार्यक्रमले समुदायमा कस्तो प्रभाव पार्नु पर्छ ? उक्त समुदायप्रति सञ्चार माध्यमको दायित्व के हुनु पर्छ भन्ने हिसाबले सामुदायिक रेडियोहरूले प्रस्ट नीति बनाएर व्यवहार गर्न सकेको देखिँदैन । तामाङ समुदायको बाहुल्यताका आधारमा उक्त क्षेत्रबाट प्रसारित सामुदायिक रेडियोहरूले तामाङ भाषालाई स्थान दिनुमा श्रोताको लोभले पनि हो भन्न सकिन्छ । तर, कार्यक्रममा हुनुपर्ने गुणस्तरप्रति स्टेशनले खासै चासो दिएको अवस्था छैन । तामाङ भाषामा कार्यक्रम प्रसारण भइरहेको कारणले मात्र उक्त रेडियो तामाङ समुदायप्रति जिम्मेवार छ भन्न सकिँदैन ।

कार्यक्रम प्रस्तोता आफै कार्यक्रम र समुदायप्रति पूर्ण जिम्मेवार भएर लाग्न नसक्ने अवस्था छ । साथमा जातीय संघसंस्थाहरूसँग कार्यक्रम उत्पादन गर्ने रेडियोकर्मीको सहकार्य पनि देखिँदैन । समुदाय एकातिर र रेडियो कार्यक्रम अर्कैतिर हुने अवस्था पनि छ । कार्यक्रममा समुदायको प्रत्यक्ष सहभागिता छैन । समुदायलाई श्रोताको रूपमा मात्र हेरिनुले पनि यी कार्यक्रमहरू एकतर्फी सञ्चार मात्र भइरहेका छन् भन्न सकिन्छ । सामुदायिक रेडियोहरूमा रेडियोको प्रभाव क्षेत्रका सबै भाषी र जातिको सहभागिता, सहकार्यका साथ दोहोरो सञ्चार प्रणालीमा सञ्चालन हुन जरुरी देखिन्छ ।

विषयवस्तुहरूको छनौटमा, प्राथमिकता, पहिचानजस्ता कुराहरूमा समुदायको सहभागिता नहुँदा समुदायको आवश्यकताभन्दा फरक कार्यक्रम बन्ने र प्रसारण हुन सक्ने

सम्भावना रहन्छ । यस्तै सामुदायिक सहभागितामा पनि नमूना सहभागी गराएको भने देखिन्छ । जातीय तथा लैङ्गिक समावेशीलाई सामुदायिक रेडियोहरूले सम्बोधन गरेको भने देखिन्छ । तर, समावेशीको नाममा समावेश गराउनले मात्र समावेशीको अर्थ पूरा हुन सक्दैन । व्यस्ततासहितको प्रक्रियामा सहभागितासहितको समावेशी हुन जरुरी छ । अन्यथा देखावटी समावेशीले समाज रूपान्तरणमा विकासमा प्रगतिसहितको गति नदिन सक्छ । सामुदायिक रेडियोहरूको उद्देश्यअनुरूप समाजलाई सम्पन्नतातिर उन्मुख गराउने अभियानमा यस खाले समावेशीको पूर्ण अर्थ नहुन सक्छ । सामुदायिक रेडियोहरूमा यो अवस्था प्रशस्त देखिन्छ ।

६.४. भावी शोधका लागि सुझाव

यो अध्ययन सामुदायिक रेडियो र तामाङ भाषामा मात्र सीमित रहेकोले अन्य भाषाभाषीका कार्यक्रमहरूबारे थप उल्लेख गर्न सकिएन । स्थानीय स्तरमा सामुदायिक रेडियो माध्यमहरूमा स्थानीय भाषाभाषीको उपस्थिति एक महत्वपूर्ण पाटो हो भन्ने लाग्यो । रेडियो बोलीचालीको सञ्चार माध्यम भएकोले स्थानीय स्तरमा बोलिने भाषा अटाउन सकियो भने उक्त रेडियो आफैमा सामुदायिक विविधताले अर्थात् समावेशी देखिन्छ । समावेशीकरण आजको आवश्यकता पनि हो । यही समावेशीकरण नै उक्त रेडियोहरूका लागि सामुदायिकीकरणको आधार पनि हुनसक्छ । अध्ययनका सिलसिलामा अनुभव गरेका विभिन्न क्षेत्रसँगै भावी अध्ययनका लागि मैले देखेको केही विषयहरू यहाँ बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरेको छु -

- क) सामुदायिक रेडियोमा जातीय सहभागिता
- ख) लोपोन्मुख भाषा तथा संस्कृति सरक्षणमा सामुदायिक रेडियोको भूमिका
- ग) सामुदायिक रेडियोले आदिवासी जनजातिमा पारेको प्रभाव
- घ) सामुदायिक रेडियोमा समुदायको सहभागिता

सन्दर्भ सामग्री सूची

क) नेपाली :

अधिकारी, ध्रुव, (२०५९), नेपालमा सामुदायिक रेडियो, काठमाडौँ : नेपाल वातावरण पत्रकार समूह, सामुदायिक रेडियो सहयोग केन्द्र ।

चालिसे, विजय (२०६४), आमसञ्चारका सिद्धान्तहरू, काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।

दवाडी, मधुसुदन, भक्त स्याङतान (२०६४), नेपालमा एफ एम रेडियोहरूको अवस्था, कार्यपत्र ।

खरेल, पी, ध्रुवकुमार देउजा (२०५९), एफएम रेडियो, रेडियोकर्मी अवधारणा र अभ्यास, काठमाडौँ : नेपाल प्रेस इन्स्टिच्युट ।

लामा, मुक्तसिंह (२०६९), ताम्सालिङका तामाङ जाति : विकासको वर्तमान स्थिति र चुनौतीहरू, काठमाडौँ : ।

मैनाली, रघु (२०५९), रेडियो वचन, काठमाडौँ : नेपाल वातावरण पत्रकार समूह ।

मैनाली, रघु (२०६०), रेडियो पद्धति, काठमाडौँ : नेपाल प्रेस इन्स्टिच्युट ।

मैनाली, रघु, राजेश घिमिरे (२०६९), सामुदायिक रेडियो समस्या र समधान, काठमाडौँ : सामुदायिक रेडियो सहयोग केन्द्र, नेपाल वातावरण पत्रकार समूह ।

मैनाली, रघु (२०६७), नेपालमा सामुदायिक रेडियो : जनसहभागिता र योगदान एक अध्ययन, शोधपत्र : आमसञ्चार तथा पत्रकारिता विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

मैनाली, रघु (२०१२), सामुदायिक रेडियो सफलताका तथ्य प्रमाण, काठमाडौँ : सामुदायिक रेडियो सहयोग केन्द्र, नेपाल वातावरण पत्रकार समूह ।

पौड्याल, बद्री (२०६०), रेडियो कार्यक्रम, काठमाडौँ : सामुदायिक रेडियो सहयोग केन्द्र, नेपाल वातावरण पत्रकार समूह ।

सुब्बा, विक्रम, रघु मैनाली (२०६९), सामुदायिक रेडियो रणनीति योजना तर्जुमा निर्देशिका, काठमाडौँ : सामुदायिक रेडियो सहयोग केन्द्र, नेपाल वातावरण पत्रकार समूह ।

सुब्बा, विक्रम, यादव चापागाई, रघु मैनाली (२०६३), सामुदायिक रेडियो सामूहिक बजारीकरण रणनीति, काठमाडौँ : सामुदायिक रेडियो सहयोग केन्द्र, नेपाल वातावरण पत्रकार समूह ।

तामाङ, परशुराम (२०६३), **तामाङ जाति नयाँ सहस्राब्दी विकास एजेण्डा**, काठमाडौँ : नेपाल तामाङ
घेदुङ, केन्द्रीय सचिवालय ।

तामाङ, प्रतिक (२०६२), **रेडियोमा तामाङ भाषा**, काठमाडौँ ।

उपाध्याय, बालगोपाल (२०६६), **तामाङ जातिमा आमसञ्चार माध्यमको प्रभाव**, शोधपत्र : आमसञ्चार
तथा पत्रकारिता विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

योञ्जन, अमृत (२०५५), **तामाङ भाषा प्रकाशन विकास**, काठमाडौँ : तिम्लुङ प्रकाशन

रेडियो पत्रकारिता एफएममा समाचार र संवाद, मार्टिन चौतारी, २०६२ ।

- 'छार गोडमा' मासिकका केही अंकहरू
- 'तामाङ सरोकार' पाक्षिकका केही अंकहरू
- 'प्राङबोला छार न्हान्', मासिक पत्रिका, सिन्धुलीबाट प्रकाशित
- 'तामाङ जर्नल', सन् २००९, तामाङ प्राज्ञसभा
- 'नेपाली मिडियामा दलित तथा जनजाति', मार्टिन चौतारी
- 'स्वतन्त्र रेडियोको एक दशक : विकास, बहस र सामाजिक सरोकार', मार्टिन चौतारी
- 'मिडिया अध्ययन एक', मार्टिन चौतारी, २०६३
- 'छापामा जनजाति', मार्टिन चौतारी, २०५६
- 'मिडिया अध्ययन दुई', मार्टिन चौतारी, २०६४
- 'कान्तिपुर दैनिक, २०६९, मंसिर १२, वर्ष २०, अंक २७७

ख) अंग्रेजी :

'Community Radio In Nepal: Legal Provisions and Requirements', Association Of
Community Radio Broadcasters , Nepal -2008

'Community Radio MHz II, Assessing Community Radio Performance In Nepal'
CRSC/NEFEJ With the support of OSF

'Social Accountability Status of Community Radio in Nepal', ACORAB, Asian Academy for
peace, Research & Development

'McQualis's Mass Communication Theory, 2005', Vistaar Publication New Delhi.

परिशिष्ट खण्ड

परिशिष्ट : १

सर्वेक्षण प्रश्नावली

त्रिभुवन विश्वविद्यालय पत्रकारिता तथा आमसञ्चार केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको 'सामुदायिक रेडियोमा तामाङ भाषा र प्रभावकारिता' विषयअन्तर्गत यो अध्ययन गर्न लागिएको हो । यो अध्ययनलाई सफल बनाउनको लागि यहाँले उपलब्ध गराउने सूचनाको निकै ठूलो भूमिका हुनेछ । तपाइँले दिनुभएका सबै सूचनाहरू शैक्षिक प्रयोजनका लागि मात्र प्रयोग हुनेछ । यहाँको परिचय गोप्य राखिने भएकोले सत्यतथ्य सूचना उपलब्ध गराइदिनु हुन हार्दिक अनुरोध गर्दछु ।

अध्ययनकर्ता - भक्तबहादुर स्याङतान, रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, काठमाडौं

नाम :- (ऐच्छिक)

गाविस :-

वडा नं :-

जिल्ला :-

उमेर :-

पद :-

शिक्षा :-

सम्पर्क नं.

१. तपाइँको घरमा रेडियो र टेलिभिजन कुन चाहिँ छ ? (मोबाइलमा सुन्ने भए पनि)

रेडियो छ टेलिभिजन छैन टेलिभिजन छ रेडियो छैन दुवै छ दुवै छैन

२. रेडियो धेरै सुन्नु हुन्छ कि टेलिभिजन धेरै हेर्नु हुन्छ ?

रेडियो

टेलिभिजन

दुवै

३. कति बेला सुन्नु हुन्छ ?

बिहान

दिउँसो

साँझ

३. कुन भाषाको कार्यक्रम धेरै सुन्नु हुन्छ ?

तामाङ भाषा

नेपाली भाषा

४. दिनमा कति समय रेडियो सुन्नु हुन्छ ?

१-२ घण्टा

२-३ घण्टा

३-४ घण्टा

५. रेडियो किन सुन्नु हुन्छ ?

क). सूचना तथा शिक्षाको लागि

ख). समाचारको लागि

ग). गीतसंगीतको लागि

७. कार्यक्रममा कस्ता कुराहरू बढी आउँछ ?

क) राजनीतिक तथा समसामयिक

ख) आर्थिक तथा व्यवसायिक

ग) सामाजिक तथा सांस्कृतिक

घ) लैङ्गिक तथा जातीय अधिकार

ड) सांगितिक तथा मनोरञ्जन

८. मन नपर्ने कुराहरू के के छन् ?

क)

ख)

ग)

९. रेडियोमा कार्यक्रम बनाउनका लागि तपाइँलाई सल्लाह सुझाव माग्ने वा सहभागी गराउने गरेका छन् ?

क)

ख)

ग)

घ)

१०. यो रेडियोमा तामाङ भाषाको कार्यक्रम नहुँदा के सुन्नु हुन्थ्यो ?

.....
.....
.....

११. कस्ता कुरा दिए अभ्र राम्रो हुने थियो ?

.....
.....
.....

१२. रेडियोमा तामाङ भाषाको कार्यक्रम भएन भने तपाइँलाई के घाटा हुन्छ ?

.....
.....
.....

१५. कार्यक्रम सहभागी कसरी बन्नु हुन्छ ?

फोनबाट

चिठीपत्रबाट

१४. यस अध्ययनको विषयमा यहाँको थप केही कुरा छन् ? (कृपया बुँदामा उल्लेख गरिदिनुहोला)

क).....
ख).....
ग).....

सहयोगको लागि धन्यवाद ।

परिशिष्ट : २
तस्वीरहरू

रेडियो शैलुङ रहेको भवन

रेडियो सिन्धुली गढीको तामाङ भाषाको कार्यक्रम समिक्षा

रेडियो नमोबुद्धबाट प्रसारित तामाङ भाषाको कार्यक्रमलाई प्रतिक्रिया दिदै एक महिला ।

रेडियो नमोबुद्धले भाषाभाषीको कार्यक्रम उत्पादनका लागि दिएको प्रशिक्षण कार्यक्रम

रेडियो नमोबुद्धमा भाषाभाषीको कार्यक्रममा सहभागी बालबालिकाहरू

परिशिष्ट : ३

अध्ययनका क्रममा अन्तर्वार्ता लिएका व्यक्तिहरूको नामवली
संस्थागत प्रतिनिधिहरू

क्र.सं.	व्यक्तिको नाम	संस्थाको नाम	पद
१.	कान्छा लामा	तामाङ घेदुङ, काभ्रे	अध्यक्ष
२.	राजेन्द्र पाख्रिन	तामाङ युवा मञ्च, दोलखा	अध्यक्ष
३.	भरत लोप्चन	तामाङ घेदुङ, सिन्धुली	उपाध्यक्ष
४	पान मायाँ तामाङ	नेपाल तामाङ महिला घेदुङ, सिन्धुसपाल्चोक	अध्यक्ष
५.	जगत दोङ	तामाङ सञ्चार समूह, काठमाडौँ	अध्यक्ष
६.	तुलसा वाइवा	त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर	विद्यावारिधीका लागि शोधरत विद्यार्थी
७.	फूलमान बल	कान्तिपुर दैनिक	कला र साहित्य पेज, संयोजक
८.	सुनिल लामा	एनटिभी प्लस	कार्यक्रम प्रस्तोता

नियमित श्रोताका रूपमा अन्तर्वार्तामा सहभागीहरू

क्र.सं.	नाम	ठेगाना
१.	प्रेम बम्जन	सिन्धुली, भद्रकाली
२.	रिता लामा	मेलम्ची, सिन्धुपाल्चोक
३.	ममता लामा	धुलिखेल, काभ्रे
४.	तारा लामा	इमाडोल, ललितपुर
५.	राजेन्द्र तामाङ	चरिकोट, दोलखा

परिशिष्ट : ४

रेडियोमा तामाङ भाषाका कार्यक्रम सञ्चालकहरूको नामावली

क्र.सं	नाम	रेडियोको नाम	जिल्ला
१.	सुमित्र थोकर	रेडियो शैलुङ	दोलखा
२.	सुनिता लामा	रेडियो सिन्धु	सिन्धुपाल्चोक
३.	काजिमान थिङ	रेडियो सिन्धुलीगढी	सिन्धुली
४.	बुद्ध योजन	रेडियो सगरमाथा	ललितपुर
५.	जगतमान बल	रेडियो नमोबुद्ध	काभ्रे
६.	गंगा दोङ	रेडियो नमोबुद्ध	काभ्रे
७.	हिरामान लामा	रेडियो नमोबुद्ध	काभ्रे
८.	शिशिर दोङ	रेडियो नमोबुद्ध	काभ्रे
९.	पारखी थोकर	रेडियो सिन्धुलीगढी	सिन्धुली